

CORNELII NEPOTIS VITAE

THE LIVES

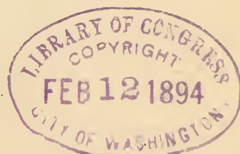
OF

CORNELIUS NEPOS

WITH NOTES, EXERCISES, AND VOCABULARY

BY

JOHN C. ROLFE, PH.D.
UNIVERSITY OF MICHIGAN

Boston
ALLYN AND BACON
1894

Norwood Press:
J. S. Cushing & Co. — Berwick & Smith.
Boston, Mass., U.S.A.

TO

Professor William Gardner Hale

OF

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

WITH GRATITUDE AND HIGH REGARD

CONTENTS.

CORNĒLIĪ NEPŌTIS

LIBER DĒ EXCELLENTIBUS DUCIBUS EXTERĀRUM GENTIUM.

PRAEFĀTIŌ.

Nōn dubitō fore plērōsque, Attice, quī hōc genus scrīptūrae leve et nōn satis dīgnum summōrum virōrum persōnīs iūdicent, cum relātum legent quis mūsicam docuerit Epamīnōndam, aut in ēius virtūtibus commemorārī, saltāsse eum commodē scienterque tībiīs cantāsse. Sed hī erunt ferē, quī expertēs litterārum Graecārum nihil rēctum, nisi quod ipsōrum mōribus conveniat, putābunt. Iī sī didicerint nōn eadem omnibus esse honesta atque turpia, sed omnia māiōrum īnstitūtīs iūdicārī, nōn admīrābuntur nōs in Grāiōrum virtūtibus expōnendīs mōrēs eōrum secūtōs. Neque enim Cīmōnī fuit turpe, Athēniēnsium summō virō, sorōrem germānam habēre in mātrimōniō, quippe cum cīvēs ēius eōdem ūterentur īnstitūtō; at id quidem nostrīs mōribus nefās habētur. Nūlla Lacedaemonī vidua tam est nōbilis, quae nōn ad cēnam eat conducta. Māgnīs in laudibus tōtā ferē fuit Graeciā vīctōrem Olympiae citārī; in scaenam vērō prōdīre ac populō esse spectāculō nēminī in eīsdem gentibus fuit turpitūdinī. Quae omnia apud nōs partim īnfāmia, partim humilia atque ab honestāte remōta pō-

nuntur. Contrā ea plēraque nostrīs mōribus sunt decōra, quae apud illōs turpia putantur. Quem enim Rōmānōrum pudet uxōrem dūcere in convīvium? Aut cūius nōn māter familiās prīmum locum tenet aedium atque in celebritāte versātur? Quod multō fit aliter in Graeciā; nam neque in convīvium adhibētur nisi propīnquōrum, neque sedet nisi in interiōre parte aedium, quae gynaecōnītis appellātur, quō nēmō accēdit nisi propīnquā cōgnātiōne coniūnctus. Sed hīc plūra persequī cum māgnitūdō volūminis prohibet, tum festīnātiō, ut ea explicem, quae exōrsus sum. Quā rē ad prōpositum veniēmus et in hōc expōnēmus librō dē vītā excellentium imperātōrum.

I. MILTIADĒS.

I. Miltiadēs, Cīmōnis fīlius, Athēniēnsis, cum et antīquitāte generis et glōriā māiōrum et suā modestiā ūnus omnium māximē flōrēret eāque esset aetāte ut nōn iam sōlum dē eō bene spērāre, sed etiam cōnfīdere cīvēs possent suī tālem eum futūrum quālem cōgnitum iūdicārunt, accidit ut Athēniēnsēs Chersonēsum colōnōs vellent mittere. Cūius generis cum māgnus numerus esset et multī ēius dēmigrātiōnis peterent societātem, ex eīs dēlēctī Delphōs dēlīberātum mīssī sunt, quō potissimum duce ūterentur. Namque tum Thraecēs eās regiōnēs tenēbant, cum quibus armīs erat dīmicandum. Hīs cōnsulentibus nōminātim Pȳthia praecēpit, ut Miltiadem imperātōrem sibi sūmerent: id sī fēcissent, incepta prōspera futūra. Hōc ōrāculī respōnsō Miltiadēs cum dēlēctā manū classe Chersonēsum profectus cum accessisset Lēmnum et incolās ēius īnsulae sub potestātem redigere vellet Athēniēnsium, idque ut Lēmniī suā sponte facerent postulāsset, illī inrīdentēs respondērunt tum id sē factūrōs, cum ille domō nāvibus profectus ventō aquilōne vēnisset Lēmnum; hīc enim ventus ab septemtriōnibus oriēns adversum tenet Athēnīs proficīscentibus. Miltiadēs morandī tempus nōn habēns cursum dīrēxit quō tendēbat, pervēnitque Chersonēsum.

II. Ibi brevī tempore barbarōrum cōpiīs disiectīs, tōtā regiōne quam petierat potītus, loca castellīs idōnea commūniit, multitūdinem quam sēcum dūxerat in agrīs conlocāvit crēbrīsque excursiōnibus locuplētāvīt. Neque minus

in eā rē prūdentiā quam fēlīcitāte adiūtus est; nam cum virtūte mīlitum dēvīcisset hostium exercitūs, summā aequitāte rēs cōnstituit atque ipse ibīdem manēre dēcrēvit. Erat enim inter eōs dīgnitāte rēgiā, quamquam carēbat nōmine, neque id magis imperiō quam iūstitiā consecūtus; neque eō sētius Athēniēnsibus, ā quibus erat profectus, officia praestābat. Quibus rēbus fīēbat ut nōn minus eōrum voluntāte perpetuum imperium obtinēret quī mīserant, quam illōrum cum quibus erat profectus. Chersonēsō tālī modō cōnstitūtā Lēmnum revertitur et ex pactō postulat ut sibi urbem trādant — illī enim dīxerant, cum ventō boreā domō profectus eō pervēnisset, sēsē dēditūrōs — sē enim domum Chersonēsī habēre.

Cārēs, quī tum Lēmnum incolēbant, etsī praeter opīniōnem rēs ceciderat, tamen nōn dictō, sed secundā fōrtūnā adversāriōrum captī resistere ausī nōn sunt atque ex īnsulā dēmigrārunt. Parī fēlīcitāte cēterās īnsulās, quae Cȳclades nōminantur, sub Athēniēnsium redēgit potestātem.

III. Eīsdem temporibus Persārum rēx Dārēus ex Asiā in Eurōpam exercitū trāiectō Scythīs bellum īnferre dēcrēvit. Pōntem fēcit in Histrō flūmine, quā cōpiās trādūceret. Ēius pōntis, dum ipse abesset, custōdēs relīquit prīncipēs quōs sēcum ex Iōniā et Aeolide dūxerat; quibus singulārum urbium perpetua dederat imperia. Sīc enim facillimē putāvit sē Graecā linguā loquentēs quī Asiam incolerent sub suā retentūrum potestāte, sī amīcīs suīs oppida tuenda trādidisset; quibus sē oppressō nūlla spēs salūtis relinquerētur. In hōc fuit tum numerō Miltiadēs. Hīc cum crēbrī adferrent nūntiī male rem gerere Dārēum premīque ā Scythīs, hortātus est pōntis custōdēs nē ā fōrtūnā datam occāsiōnem līberandae Graeciae

dīmitterent. Nam sī cum eīs cōpiīs, quās sēcum trānsportārat, interīsset Dārēus, nōn sōlum Eurōpam fore tūtam, sed etiam eōs quī Asiam incolerent Graecī genere līberōs ā Persārum futūrōs dominātiōne et perīculō. Id facile efficī posse: pōnte enim rescissō rēgem vel hostium ferrō vel inopiā paucīs diēbus interitūrum. Ad hōc cōnsilium cum plērīque accēderent, Histiaeus Mīlēsius nē rēs cōnficerētur obstitit, dīcēns nōn idem ipsīs, quī summās imperiī tenērent, expedīre et multitūdīnī, quod Dārēī rēgnō ipsōrum nīterētur dominātiō; quō exstinctō ipsōs potestāte expulsōs cīvibus suīs poenās datūrōs. Itaque adeō sē abhorrēre ā cēterōrum cōnsiliō, ut nihil putet ipsīs ūtilius quam cōnfīrmārī rēgnum Persārum.

Hūius cum sententiam plūrimī essent secūtī, Miltiadēs nōn dubitāns tam multīs cōnsciīs ad rēgis aurēs cōnsilia sua perventūra, Chersonēsum relīquit ac rūrsus Athēnās dēmigrāvit. Cūius ratiō etsī nōn valuit, tamen māgnō opere est laudanda, cum amīcior omnium lībērtātī quam suae fuerit dominātiōnī.

IV. Dārēus autem, cum ex Eurōpā in Asiam redīsset, hortantibus amīcīs ut Graeciam redigeret in suam potestātem, classem quīngentārum nāvium comparāvit eīque Dātim praefēcit et Artaphernem eīsque ducenta peditum, decem equitum mīlia dedit, causam interserēns sē hostem esse Athēniēnsibus, quod eōrum auxiliō Iōnes Sardīs expūgnāssent suaque praesidia interfēcissent. Illī praefectī rēgiī classe ad Euboeam appulsā celeriter Eretriam cēpērunt omnēsque ēius gentis cīvēs abreptōs in Asiam ad rēgem mīsērunt. Inde ad Atticam accessērunt ac suās cōpiās in campum Marathōna dēdūxērunt; is abest ab oppidō circiter mīlia passuum decem.

Hōc tumultū Athēniēnsēs tam propīnquō tamque māgnō

permōtī auxilium nusquam nisi ā Lacedaemoniīs petīvērunt Phīdippumque, cursōrem ēius generis, quī hēmerodromoe vocantur, Lacedaemonem mīsērunt, ut nūntiāret quam celerrimō opus esse auxiliō. Domī autem creant decem praetōrēs, quī exercituī praeessent, in eīs Miltiadem; inter quōs māgna fuit contentiō, utrum moenibus sē dēfenderent an obviam īrent hostibus aciēque dēcernerent. Ūnus Miltiadēs māximē nītēbātur ut prīmō quōque tempore castra fierent: id sī factum esset, et cīvibus animum accessūrum, cum vidērent dē eōrum virtūte nōn dēspērārī, et hostēs eādem rē fore tardiōrēs, sī animadverterent audērī adversus sē tam exiguīs cōpiīs dīmicārī.

V. Hōc in tempore nūlla cīvitās Athēniēnsibus auxiliō fuit praeter Plataeēnsēs; ea mīlle mīsit mīlitum. Itaque hōrum adventū decem mīlia armātōrum complēta sunt, quae manus mīrābilī flagrābat pūgnandī cupiditāte; quō factum est ut plūs quam conlēgae Miltiadēs valēret.

Ēius ergō auctōritāte impulsī Athēniēnsēs cōpiās ex urbe ēdūxērunt locōque idōneō castra fēcērunt. Dein posterō diē sub mōntis rādīcibus aciē regiōne īnstrūctā nōn apertissimā — namque arborēs multīs locīs erant rārae — proelium commīsērunt hōc cōnsiliō, ut et mōntium altitūdine tegerentur et arborum tractū equitātus hostium impedīrētur, nē multitūdine clauderentur. Dātis etsī nōn aequum locum vidēbat suīs, tamen frētus numerō cōpiārum suārum cōnflīgere cupiēbat, eōque magis quod, priusquam Lacedaemoniī subsidiō venīrent, dīmicāre ūtile arbitrābātur. Itaque in aciem peditum centum, equitum decem mīlia prōdūxit proeliumque commīsit. In quō tantō plūs virtūte valuērunt Athēniēnsēs, ut decemplicem numerum hostium prōflīgārint, adeōque eōs perterruērunt,

ut Persae nōn castra, sed nāvēs petierint. Quā pūgnā nihil adhūc exstitit nōbilius; nūlla enim umquam tam exigua manus tantās opēs prōstrāvit.

VI. Cūius victōriae nōn aliēnum vidētur quāle praemium Miltiadī sit tribūtum docēre, quō facilius intellegī possit eandem omnium cīvitātum esse nātūram. Ut enim populī Rōmānī honōrēs quondam fuērunt rārī et tenuēs ob eamque causam glōriōsī, nunc autem effūsī atque obsolētī, sīc ōlim apud Athēniēnsēs fuisse reperīmus. Namque huic Miltiadī, quī Athēnās tōtamque Graeciam līberārat, tālis honōs tribūtus est, in porticū quae Poecilē vocātur cum pūgna dēpingerētur Marathōnia, ut in decem praetōrum numerō prīma ēius imāgō pōnerētur isque hortārētur mīlitēs proeliumque committeret. Īdem ille populus, posteā quam māius imperium est nactus et largītiōne magistrātuum corruptus est, trecentās statuās Dēmētriō Phalēreō dēcrēvit.

VII. Post hōc proelium classem septuāgintā nāvium Athēniēnsēs eīdem Miltiadī dedērunt, ut īnsulās quae barbarōs adiūverant bellō persequerētur. Quō in imperiō plērāsque ad officium redīre coēgit, nōnnūllās vī expūgnāvit. Ex hīs Parum īnsulam opibus ēlātam cum ōrātiōne reconciliāre nōn posset, cōpiās ē nāvibus ēdūxit, urbem operibus clausit omnīque commeātū prīvāvit; dein vīneīs ac testūdinibus cōnstitūtīs propius mūrōs accessit. Cum iam in eō esset ut oppidō potīrētur, procul in continentī lūcus, quī ex īnsulā cōnspiciēbātur, nēsciō quō cāsū nocturnō tempore incēnsus est. Cūius flamma ut ab oppidānīs et oppūgnātōribus est vīsa, utrīsque vēnit in opīniōnem sīgnum ā classiāriīs rēgiīs datum. Quō factum est ut et Pariī ā dēditiōne dēterrērentur et Miltiadēs, timēns nē classis rēgia adventāret, incēnsīs operibus quae

statuerat, cum totidem nāvibus atque erat profectus Athēnās māgnā cum offēnsiōne cīvium suōrum redīret.

Accūsātus ergō est prōditiōnis, quod, cum Parum expūgnāre posset, ā rēge corruptus īnfectīs rēbus discessisset. Eō tempore aeger erat vulneribus, quae in oppūgnandō oppidō accēperat. Itaque cum ipse prō sē dīcere nōn posset, verba fēcit frāter ēius Stēsagorās.

Causā cōgnitā capitis absolūtus pecūniā multātus est, eaque līs quīnquāgintā talentīs aestimāta est, quantus in classem sūmptus factus erat. Hanc pecūniam quod solvere in praesentiā nōn poterat, in vincla pūblica coniectus est ibique diem obiit suprēmum.

VIII. Hīc etsi crīmine Pariō est accūsātus, tamen alia causa fuit damnātiōnis. Namque Athēniēnsēs propter Pīsistratī tyrannidem, quae paucīs annīs ante fuerat, nimiam cīvium suōrum potentiam extimēscēbant. Miltiadēs, multum in imperiīs magistrātibusque versātus, nōn vidēbātur posse esse prīvātus, praesertim cum cōnsuētūdine ad imperiī cupiditātem trahī vidērētur. Nam in Chersonēsō omnēs illōs quōs habitārat annōs perpetuam obtinuerat dominātiōnem tyrannusque fuerat appellātus, sed iūstus. Nōn erat enim vī cōnsecūtus, sed suōrum voluntāte, eamque potestātem bonitāte retinēbat. Omnēs autem et dīcuntur et habentur tyrannī, quī potestāte sunt perpetuā in eā cīvitāte quae lībertāte ūsa est. Sed in Miltiade erat cum summa hūmānitās tum mīra commūnitās, ut nēmō tam humilis esset, cuī nōn ad eum aditus patēret; māgna auctōritās apud omnēs cīvitātēs, nōbile nōmen, laus reī mīlitāris māxima. Haec populus respiciēns māluit illum innoxium plectī quam sē diūtius esse in timōre.

II. THEMISTOCLĒS.

I. Themistoclēs, Neoclī fīlius, Athēniēnsis. Hūius vitia ineuntis adulēscentiae māgnīs sunt ēmendāta virtūtibus, adeō ut anteferātur huic nēmō, paucī parēs putentur. Sed ab initiō est ōrdiendus. Pater ēius Neoclēs generōsus fuit. Is uxōrem Acarnānam cīvem dūxit, ex quā nātus est Themistoclēs. Quī cum minus esset probātus parentibus, quod et līberius vīvēbat et rem familiārem neglegēbat, ā patre exhērēdātus est. Quae contumēlia nōn frēgit eum, sed ērēxit; nam cum iūdicāsset sine summā industriā nōn posse eam exstinguī, tōtum sē dēdidit reī pūblicae, dīligentius amīcīs fāmaeque serviēns. Multum in iūdiciīs prīvātīs versābātur, saepe in cōntiōnem populī prōdībat; nūlla rēs māior sine eō gerēbātur; celeriter quae opus erant reperiēbat, facile eadem ōrātiōne explicābat, neque minus in rēbus gerendīs prōmptus quam excōgitandīs erat, quod et dē īnstantibus, ut ait Thūcȳdidēs, vērissimē iūdicābat et dē futūrīs callidissimē coniciēbat. Quō factum est ut brevī tempore inlūstrārētur.

II. Prīmus autem gradus fuit capēssendae reī pūblicae bellō Corcȳraeō; ad quod gerendum praetor ā populō factus nōn sōlum praesentī bellō, sed etiam reliquō tempore ferōciōrem reddidit cīvitātem. Nam cum pecūnia pūblica, quae ex metallīs redībat, largītiōne magistrātuum quotannīs interīret, ille persuāsit populō ut eā pecūniā classis centum nāvium aedificārētur. Quā celeriter effectā prīmum Corcȳraeōs frēgit, deinde maritimōs praedōnēs

cōnsectandō mare tūtum reddidit. In quō cum dīvitiīs ōrnāvit, tum etiam perītissimōs bellī nāvālis fēcit Athēniēnsēs. Id quantae salūtī fuerit ūniversae Graeciae, bellō cōgnitum est Persicō. Nam cum Xerxēs et marī et terrā bellum ūniversae īnferret Eurōpae, cum tantīs cōpiīs eam invāsit, quantās neque ante nec posteā habuit quisquam: hūius enim classis mīlle et ducentārum nāvium longārum fuit, quam duo mīlia onerāriārum sequēbantur; terrestris autem exercitus septingentā peditum, equitum quadringentā mīlia fuērunt.

Cūius dē adventū cum fāma in Graeciam esset perlāta et māximē Athēniēnsēs petī dīcerentur propter pūgnam Marathōniam, mīsērunt Delphōs cōnsultum, quidnam facerent dē rēbus suīs. Dēlīberantibus Pȳthia respondit, ut moenibus līgneīs sē mūnīrent. Id respōnsum quō valēret cum intellegeret nēmō, Themistoclēs persuāsit cōnsilium esse Apollinis, ut in nāvēs sē suaque cōnferrent: eum enim ā deō sīgnificārī mūrum līgneum. Tālī cōnsiliō probātō addunt ad superiōrēs totidem nāvēs trirēmēs suaque omnia quae movērī poterant partim Salamīna, partim Troezēna dēportant; arcem sacerdōtibus paucīsque māiōribus nātū ad sacra prōcūranda trādunt, reliquum oppidum relinquunt.

III. Hūius cōnsilium plērīsque cīvitātibus displicēbat et in terrā dīmicārī magis placēbat. Itaque mīssī sunt dēlēctī cum Leōnidā, Lacedaemoniōrum rēge, quī Thermopylās occupārent longiusque barbarōs prōgredī nōn paterentur. Iī vim hostium nōn sustinuērunt eōque locō omnēs interiērunt. At classis commūnis Graeciae trecentārum nāvium, in quā ducentae erant Athēniēnsium, prīmum apud Artemīsium inter Euboeam continentemque terram cum classiāriīs rēgiīs cōnflīxit. Angustiās enim

Themistoclēs quaerēbat, nē multitūdine circumīrētur. Hinc etsī parī proeliō discesserant, tamen eōdem locō nōn sunt ausī manēre, quod erat perīculum, nē, sī pars nāvium adversāriōrum Euboeam superāsset, ancipitī premerentur perīculō. Quō factum est ut ab Artemīsiō discēderent et exadversum Athēnās apud Salamīna classem suam cōnstituerent.

IV. At Xerxēs Thermopylīs expūgnātīs prōtinus accessit astū idque nūllīs dēfendentibus interfectīs sacerdōtibus, quōs in arce invēnerat, incendiō dēlēvit. Cūius flammā perterritī classiāriī cum manēre nōn audērent et plūrimī hortārentur ut domōs suās discēderent moenibusque sē dēfenderent, Themistoclēs ūnus restitit et ūniversōs parēs esse posse āiēbat, dīspersōs testābātur peritūrōs, idque Eurybiadī, rēgī Lacedaemoniōrum, quī tum summae imperiī praeerat, fore adfīrmābat. Quem cum minus quam vellet movēret, noctū dē servīs suīs quem habuit fidēlissimum ad rēgem mīsit, ut eī nūntiāret suīs verbīs, adversāriōs ēius in fugā esse: quī sī discessissent, māiōre cum labōre et longīnquiōre tempore bellum cōnfectūrum, cum singulōs cōnsectārī cōgerētur; quōs sī statim aggrederētur, brevī ūniversōs oppressūrum. Hōc eō valēbat, ut ingrātiīs ad dēpūgnandum omnēs cōgerentur. Hāc rē audītā barbarus, nihil dolī subesse crēdēns, postrīdiē aliēnissimō sibi locō, contrā opportūnissimō hostibus, adeō angustō marī cōnflīxit, ut ēius multitūdō nāvium explicārī nōn potuerit. Vīctus ergō est magis etiam cōnsiliō Themistoclī quam armīs Graeciae.

V. Hīc etsī male rem gesserat, tamen tantās habēbat reliquiās cōpiārum, ut etiam tum eīs opprimere posset hostēs. Iterum ab eōdem gradū dēpulsus est. Nam Themistoclēs, verēns nē bellāre persevērāret, certiōrem

eum fēcit id agī, ut pōns, quem ille in Hellēspontō fēcerat, dissolverētur ac reditū in Asiam exclūderētur, idque eī persuāsit. Itaque quā sex mēnsibus iter fēcerat, eādem minus diēbus trīgintā in Asiam reversus est sēque ā Themistocle nōn superātum, sed cōnservātum iūdicāvit. Sīc ūnīus virī prūdentiā Graecia līberāta est Eurōpaeque succubuit Asia. Haec altera vīctōria, quae cum Marathōniō possit comparārī tropaeō. Nam parī modō apud Salamīna parvō numerō nāvium māxima post hominum memoriam classis est dēvīcta.

VI. Māgnus hōc bellō Themistoclēs fuit neque minor in pāce. Cum enim Phalēricō portū neque māgnō neque bonō Athēniēnsēs ūterentur, hūius cōnsiliō triplex Pīraeī portus cōnstitūtus est eīsque moenibus circumdatus, ut ipsam urbem dīgnitāte aequiperāret, ūtilitāte superāret. Īdem mūrōs Athēniēnsium restituit praecipuō suō perīculō. Namque Lacedaemoniī causam idōneam nactī propter barbarōrum excursiōnēs, quā negārent oportēre extrā Peloponnēsum ūllam urbem mūrōs habēre, nē essent loca mūnīta, quae hostes possīderent, Athēniēnsēs aedificantēs prohibēre sunt cōnātī. Hōc longē aliō spectābat atque vidērī volēbant. Athēniēnsēs enim duābus vīctōriīs, Marathōniā et Salamīniā, tantam glōriam apud omnēs gentēs erant cōnsecūtī, ut intellegerent Lacedaemoniī dē prīncipātū sibi cum eīs certāmen fore. Quā rē eōs quam īnfīrmissimōs esse volēbant. Postquam autem audiērunt mūrōs struī, lēgātōs Athēnās mīsērunt, quī id fierī vetārent. Hīs praesentibus dēsiērunt ac sē dē eā rē lēgātōs ad eōs mīssūrōs dīxērunt. Hanc lēgātiōnem suscēpit Themistoclēs et sōlus prīmō profectus est; reliquī lēgātī ut tum exīrent, cum satis altī tuendō mūrī exstrūctī vidērentur, praecēpit: interim omnēs, servī atque līberī

opus facerent neque ūllī locō parcerent, sīve sacer sīve prīvātus esset sīve pūblicus, et undique, quod idōneum ad mūniendum putārent, congererent. Quō factum est ut Athēniēnsium mūrī ex sacellīs sepulcrīsque cōnstārent.

VII. Themistoclēs autem ut Lacedaemonem vēnit, adīre ad magistrātūs nōluit et dedit operam ut quam longissimē tempus dūceret, causam interpōnēns sē conlēgās exspectāre. Cum Lacedaemoniī quererentur opus nihilō minus fierī eumque in eā rē cōnārī fallere, interim reliquī lēgātī sunt cōnsecūtī. Ā quibus cum audīsset nōn multum superesse mūnitiōnis, ad ephorōs Lacedaemoniōrum accessit, penes quōs summum erat imperium, atque apud eōs contendit falsa eīs esse dēlāta: quā rē aequum esse illōs virōs bonōs nōbilēsque mittere quibus fidēs habērētur, quī rem explōrārent; intereā sē obsidem retinērent. Gestus est eī mōs, trēsque lēgātī fūnctī summīs honōribus Athēnās mīssī sunt. Cum hīs conlēgās suōs Themistoclēs iussit proficīscī eīsque praedīxit, ut nē prius Lacedaemoniōrum lēgātōs dīmitterent quam ipse esset remīssus.

Hōs postquam Athēnās pervēnisse ratus est, ad magistrātūs senātumque Lacedaemoniōrum adiit et apud eōs līberrimē professus est: Athēniēnsēs suō cōnsiliō, quod commūnī iūre gentium facere possent, deōs pūblicōs suōsque patriōs ac Penātēs, quō facilius ab hoste possent dēfendere, mūrīs saepsisse neque in eō quod inūtile esset Graeciae fēcisse. Nam illōrum urbem ut prōpūgnāculum oppositum esse barbarīs, apud quam iam bis cōpiās rēgiās fēcisse naufragium. Lacedaemoniōs autem male et iniūstē facere, quī id potius intuērentur, quod ipsōrum dominātiōnī quam quod ūniversae Graeciae ūtile esset. Quā rē, sī suōs lēgātōs recipere vellent, quōs Athēnās

mīserant, sē remitterent, cum aliter illōs numquam in patriam essent receptūrī.

VIII. Tamen nōn effūgit cīvium suōrum invidiam. Namque ob eundem timōrem, quō damnātus erat Miltiadēs, testulārum suffrāgiīs ē cīvitāte ēiectus Argos habitātum concessit. Hīc cum propter multās virtūtēs māgnā cum dīgnitāte vīveret, Lacedaemoniī lēgātōs Athēnās mīsērunt, quī eum absentem accūsārent, quod societātem cum rēge Perse ad Graeciam opprimendam fēcisset. Hōc crīmine absēns damnātus est.

Id ut audīvit, quod nōn satis tūtum sē Argīs vidēbat, Corcȳram dēmigrāvit. Ibi cum prīncipēs animadvertisset timēre nē propter sē bellum eīs Lacedaemoniī et Athēniēnsēs indīcerent, ad Admētum, Molossūm rēgem, cum quō eī hospitium nōn erat, cōnfūgit. Hūc cum vēnisset et in praesentiā rēx abesset, quō māiōre religiōne sē receptum tuērētur, fīlium ēius parvulum adripuit et cum eō sē in sacrārium quod summā colēbātur caerimōniā coniēcit. Inde nōn prius ēgressus est, quam rēx eum datā dextrā in fidem reciperet, quam praestitit. Nam cum ab Athēniēnsibus et Lacedaemoniīs exposcerētur pūblicē, supplicem nōn prōdidit monuitque ut cōnsuleret sibi: difficile enim esse in tam propīnquō locō tūtō eum versārī. Itaque Pydnam eum dēdūcī iussit et quod satis esset praesidiī dedit. Hīc in nāvem omnibus īgnōtus nautīs ēscendit. Quae cum tempestāte māximā Naxum ferrētur, ubi tum Athēniēnsium erat exercitus, sēnsit Themistoclēs, si eō pervēnisset, sibi esse pereundum.

Hāc necessitāte coāctus dominō nāvis quis sit aperit, multa pollicēns, sī sē cōnservāsset. At ille clārissimī virī captus misericordiā diem noctemque procul ab īnsulā in salō nāvem tenuit in ancorīs neque quemquam ex eā

exīre passus est. Inde Ephesum pervēnit ibique Themistoclem expōnit. Cuī ille prō meritīs posteā grātiam rettulit.

IX. Sciō plērōsque ita scrīpsisse, Themistoclem Xerxe rēgnante in Asiam trānsīsse. Sed ego potissimum Thūcydidī crēdō, quod aetāte proximus dē eīs, quī illōrum temporum historiam relīquērunt, et ēiusdem cīvitātis fuit. Is autem ait ad Artaxerxēn eum vēnisse atque hīs verbīs epistulam mīsisse: "Themistoclēs vēnī ad tē, quī plūrima mala omnium Grāiōrum in domum tuam intulī, quam diū mihi necesse fuit adversum patrem tuum bellāre patriamque meam dēfendere. Īdem multō plūra bona fēcī, postquam in tūtō ipse et ille in perīculō esse coepit; nam cum in Asiam revertī vellet proeliō apud Salamīna factō, litterīs eum certiōrem fēcī id agī ut pōns, quem in Hellēspontō fēcerat, dissolverētur atque ab hostibus circumīrētur; quō nūntiō ille perīculō est līberātus. Nunc autem cōnfūgī ad tē exagitātus ā cūnctā Graeciā, tuam petēns amīcitiam; quam sī erō adeptus, nōn minus mē bonum amīcum habēbis, quam fortem inimīcum ille expertus est. Tē autem rogō, ut dē eīs rēbus, quās tēcum conloquī volō, annuum mihi tempus dēs eōque trānsāctō ad tē venīre patiāris."

X. Hūius rēx animī māgnitūdinem admīrāns cupiēnsque tālem virum sibi conciliārī veniam dedit. Ille omne illud tempus litterīs sermōnīque Persārum dedit; quibus adeō ērudītus est, ut multō commodius dīcātur apud rēgem verba fēcisse, quam iī poterant quī in Perside erant nātī. Hīc cum multa rēgī esset pollicitus grātissimumque illud, sī suīs ūtī cōnsiliīs vellet, illum Graeciam bellō oppressūrum, māgnīs mūneribus ab Artaxerxe dōnātus in Asiam rediit domiciliumque Magnēsiae sibi cōn-

stituit. Namque hanc urbem eī rēx dōnārat, hīs quidem verbīs, quae eī pānem praebēret — ex quā regiōne quīnquāgēnā talenta quotannīs redībant — Lampsacum autem, unde vīnum sūmeret, Myunta, ex quā obsōnium habēret.

Hūius ad nostram memoriam monumenta mānsērunt duo: sepulcrum prope oppidum, in quō est sepultus, statua in forō Māgnēsiae. Dē cūius morte multimodīs apud plērōsque scrīptum est, sed nōs eundem potissimum Thūcȳdidem auctōrem probāmus, quī illum ait Māgnēsiae morbō mortuum neque negat fuisse fāmam, venēnum suā sponte sūmpsisse, cum sē quae rēgī dē Graeciā opprimendā pollicitus esset praestāre posse dēspērāret. Īdem ossa ēius clam in Atticā ab amīcīs sepulta, quoniam lēgibus nōn concēderētur, quod prōditiōnis esset damnātus, memoriae prōdidit.

III. ARISTĪDĒS.

I. Aristīdēs, Lȳsimachī fīlius, Athēniēnsis, aequālis ferē fuit Themistoclī atque cum eō dē prīncipātū contendit; namque obtrectārunt inter sē. In hīs autem cōgnitum est, quantō antestāret ēloquentiā innocentiae. Quamquam enim adeō excellēbat Aristīdēs abstinentiā, ut ūnus post hominum memoriam, quem quidem nōs audierimus, cōgnōmine Iūstus sit appellātus, tamen ā Themistocle conlabefactus testulā illā exsiliō decem annōrum multātus est. Quī quidem cum intellegeret reprimī concitātam multitūdinem nōn posse, cēdēnsque animadvertisset quendam scrībentem, ut patriā pellerētur, quaesisse ab eō dīcitur quā rē id faceret aut quid Aristīdēs commīsisset, cūr tantā poenā dīgnus dūcerētur. Cuī ille respondit sē īgnōrāre Aristīdēn, sed sibi nōn placēre, quod tam cupidē labōrāsset ut praeter cēterōs iūstus appellārētur. Hīc decem annōrum lēgitimam poenam nōn pertulit. Nam postquam Xerxēs in Graeciam dēscendit, sextō ferē annō quam erat expulsus, populī scītō in patriam restitūtus est.

II. Interfuit autem pūgnae nāvālī apud Salamīna, quae facta est prius quam poenā līberārētur. Īdem praetor fuit Athēniēnsium apud Plataeās in proeliō quō fūsus barbarōrum exercitus Mardoniusque interfectus est. Neque aliud est ūllum hūius in rē mīlitārī inlūstre factum quam ēius imperiī memoria, iūstitiae vērō et aequitātis et innocentiae multa, in prīmīs quod hūius aequitāte factum est, cum in commūnī classe esset Graeciae simul cum Pausaniā — quō duce Mardonius erat fugātus — ut summa imperiī

maritimī ab Lacedaemoniīs trānsferrētur ad Athēniēnsēs; namque ante id tempus et marī et terrā ducēs erant Lacedaemoniī. Tum autem et intemperantiā Pausaniae et iūstitiā factum est Aristīdis, ut omnēs ferē cīvitātēs Graeciae ad Athēniēnsium societātem sē applicārent et adversus barbarōs hōs ducēs dēligerent sibi.

III. Quōs quō facilius repellerent, sī forte bellum renovāre cōnārentur, ad classēs aedificandās exercitūsque comparandōs quantum pecūniae quaeque cīvitās daret, Aristīdēs dēlēctus est quī cōnstitueret, ēiusque arbitriō quadringēna et sexāgēna talenta quotannīs Dēlum sunt conlāta; id enim commūne aerārium esse voluērunt. Quae omnis pecūnia posterō tempore Athēnās trānslāta est. Hīc quā fuerit abstinentiā, nūllum est certius indicium quam quod, cum tantīs rēbus praefuisset, in tantā paupertāte dēcessit, ut quī efferrētur vix relīquerit. Quō factum est ut fīliae ēius pūblicē alerentur et dē commūnī aerāriō dōtibus datīs conlocārentur. Dēcessit autem ferē post annum quartum quam Themistoclēs Athēnīs erat expulsus.

IV. PAUSANIĀS.

I. Pausaniās Lacedaemonius māgnus homō, sed varius in omnī genere vītae fuit; nam ut virtūtibus ēlūxit, sīc vitiīs est obrutus. Hūius inlūstrissimum est proelium apud Plataeās. Namque illō duce Mardonius, satrapēs rēgius, nātiōne Mēdus, rēgis gener, in prīmīs omnium Persārum et manū fortis et cōnsiliī plēnus, cum ducentīs mīlibus peditum, quōs virītim lēgerat, et vīgintī equitum haud ita māgnā manū Graeciae fugātus est, eōque ipse dux cecidit proeliō. Quā vīctōriā ēlātus plūrima miscēre coepit et māiōra concupīscere. Sed prīmum in eō est reprehēnsus, quod ex praedā tripodem aureum Delphīs posuisset epigrammate īnscrīptō, in quō haec erat sententia: suō ductū barbarōs apud Plataeās esse dēlētōs ēiusque vīctōriae ergō Apollinī id dōnum dedisse. Hōs versūs Lacedaemoniī exsculpsērunt neque aliud scrīpsērunt quam nōmina eārum cīvitātum, quārum auxiliō Persae erant vīctī.

II. Post id proelium eundem Pausaniam cum classe commūnī Cyprum atque Hellēspontum mīsērunt, ut ex eīs regiōnibus barbarōrum praesidia dēpelleret. Parī fēlīcitāte in eā rē ūsus ēlātius sē gerere coepit māiōrēsque appetere rēs. Nam cum Byzantiō expūgnātō cēpisset complūrēs Persārum nōbilēs atque in eīs nōnnūllōs rēgis propīnquōs, hōs clam Xerxī remīsit, simulāns ex vinclīs pūblicīs effūgisse, et cum eīs Gongylum Eretriēnsem, quī litterās rēgī redderet, in quibus haec fuisse scrīpta Thūcydidēs memoriae prōdidit: "Pausaniās, dux Spartae,

quōs Byzantiī cēperat, postquam propīnquōs tuōs cōgnōvit, tibi mūnerī mīsit sēque tēcum adfīnitāte coniungī cupit; quā rē, sī tibi vidētur, dēs eī fīliam tuam nūptum. Id sī fēceris, et Spartam et cēteram Graeciam sub tuam potestātem sē adiuvante tē redāctūrum pollicētur. Hīs dē rēbus sī quid agere volueris, certum hominem ad eum mittās face, cum quō conloquātur."

Rēx tot hominum salūte tam sibi necessāriōrum māgnō opere gāvīsus cōnfestim cum epistulā Artabāzum ad Pausaniam mittit, in quā eum conlaudat ac petit, nē cuī reī parcat ad ea efficienda, quae pollicērētur: sī perfēcerit, nūllīus reī ā sē repulsam lātūrum. Hūius Pausaniās voluntāte cōgnitā alacrior ad rem gerendam factus in suspīciōnem cecidit Lacedaemoniōrum. Quō factō domum revocātus, accūsātus capitis absolvitur, multātur tamen pecūniā; quam ob causam ad classem remīssus nōn est.

III. At ille post nōn multō suā sponte ad exercitum rediit et ibi nōn stolidā, sed dēmentī ratiōne cōgitātā patefēcit; nōn enim mōrēs patriōs sōlum, sed etiam cultum vestītumque mūtāvit. Apparātū rēgiō ūtēbātur, veste Mēdicā; satellitēs Mēdī et Aegyptiī sequēbantur; epulābātur mōre Persārum lūxuriōsius quam quī aderant perpetī possent; aditum petentibus nōn dabat, superbē respondēbat, crūdēliter imperābat. Spartam redīre nōlēbat; Colōnās, quī locus in agrō Trōade est, sē contulerat; ibi cōnsilia cum patriae tum sibi inimīca capiēbat. Id postquam Lacedaemoniī resciērunt, lēgātōs cum clāvā ad eum mīsērunt, in quā mōre illōrum erat scrīptum: nisi domum reverterētur, sē capitis eum damnātūrōs. Hōc nūntiō commōtus, spērāns sē etiam tum pecūniā et potentiā īnstāns perīculum posse dēpellere, domum rediit. Hūc ut vēnit, ab ephorīs in vincla pūblica est coniectus;

licet enim lēgibus eōrum cuīvīs ephorō hōc facere rēgī. Hinc tamen sē expedīvit, neque eō magis carēbat suspīciōne; nam opīniō manēbat eum cum rēge habēre societātem.

Est genus quoddam hominum, quod Hīlōtae vocātur, quōrum māgna multitūdō agrōs Lacedaemoniōrum colit servōrumque mūnere fungitur. Hōs quoque sollicitāre spē lībērtātis exīstimābātur. Sed quod hārum rērum nūllum erat apertum crīmen, quō coarguī posset, nōn putābant dē tālī tamque clārō virō suspīciōnibus oportēre iūdicārī et exspectandum, dum sē ipsa rēs aperīret.

IV. Interim Argilius quīdam adulēscentulus cum epistulam ab eō ad Artabāzum accēpisset eīque in suspīciōnem vēnisset aliquid in eā de sē esse scrīptum, quod nēmō eōrum redīsset, quī eōdem mīssī erant, vincla epistulae laxāvit sīgnōque dētractō cōgnōvit, sī pertulisset, sibi esse pereundum. Erant in eādem epistulā quae ad ea pertinēbant, quae inter rēgem Pausaniamque convēnerant. Hās ille litterās ephorīs trādidit.

Nōn est praetereunda gravitās Lacedaemoniōrum hōc locō; nam nē hūius quidem indiciō impulsī sunt ut Pausaniam comprehenderent, neque prius vim adhibendam putāvērunt, quam sē ipse indicāsset. Itaque huic indīcī, quid fierī vellent, praecēpērunt. Fānum Neptūnī est Taenarī, quod violārī nefās putant Graecī. Eō ille cōnfūgit in āraque cōnsēdit. Hanc iūxtā locum fēcērunt sub terrā, ex quō posset exaudīrī, sī quis quid loquerētur cum Argiliō. Hūc ex ephorīs quīdam dēscendērunt. Pausaniās, ut audīvit Argilium cōnfūgisse in āram, perturbātus vēnit eō. Quem cum supplicem deī vidēret in ārā sedentem, quaerit causae quid sit tam repentīnī cōnsiliī. Huic ille, quid ex litterīs comperisset, aperit. Quō

magis Pausaniās perturbātus ōrāre coepit, nē ēnūntiāret neu sē meritum de illō optimē prōderet: quod sī eam veniam sibi dedisset tantīsque implicātum rēbus sublēvāsset, māgnō eī praemiō futūrum.

V. Hīs rēbus ephorī cōgnitīs satius putārunt in urbe eum comprehendī. Quō cum essent profectī et Pausaniās plācātō Argiliō, ut putābat, Lacedaemonem reverterētur, in itinere, cum iam in eō esset ut comprehenderētur, ex vultū cūiusdam ephorī, quī eum admonērī cupiēbat, īnsidiās sibi fierī intellēxit. Itaque paucīs ante gradibus quam quī eum sequēbantur in aedem Minervae, quae Chalcioicos vocātur, cōnfūgit. Hinc nē exīre posset, statim ephorī valvās ēius aedis obstrūxērunt tēctumque sunt dēmōlītī, quō celerius sub dīvō interīret. Dīcitur eō tempore mātrem Pausaniae vīxisse eamque iam māgnō nātū, postquam dē scelere fīliī comperit, in prīmīs ad fīlium claudendum lapidem ad introitum aedis attulisse. Hīc cum sēmianimis de templō ēlātus esset, cōnfestim animam efflāvit. Sīc Pausaniās māgnam bellī glōriam turpī morte maculāvit. Cūius mortuī corpus cum eōdem nōnnūllī dīcerent īnferrī oportēre quō iī quī ad supplicium essent datī, displicuīt plūrībus, et procul ab eō locō īnfōdērunt, quō erat mortuus. Inde posterius deī Delphicī respōnsō ērutus atque eōdem locō sepultus est ubi vītam posuerat.

V. CĪMŌN.

I. Cīmōn, Miltiadis fīlius, Athēniēnsis, dūrō admodum initiō ūsus est adulēscentiae; nam cum pater ēius lītem aestimātam populō solvere nōn potuisset ob eamque causam in vinclīs pūblicīs dēcessisset, Cīmōn eādem custōdiā tenēbātur neque lēgibus Athēniēnsium ēmittī poterat, nisi pecūniam, quā pater multātus erat, solvisset. Habēbat autem in mātrimōniō sorōrem germānam suam, nōmine Elpinīcēn, nōn magis amōre quam mōre ductus; namque Athēniēnsibus licet eōdem patre nātās uxōrēs dūcere. Hūius coniugiī cupidus Calliās quīdam, nōn tam generōsus quam pecūniōsus, quī māgnās pecūniās ex metallīs fēcerat, ēgit cum Cīmōne ut eam sibi uxōrem daret: id sī impetrāsset, sē prō illō pecūniam solūtūrum. Is cum tālem condiciōnem āspernārētur, Elpinīcē negāvit sē passūram Miltiadis prōgeniem in vinclīs pūblicīs interīre, quoniam prohibēre posset, sēque Calliae nūptūram, sī ea quae pollicērētur praestitisset.

II. Tālī modō custōdiā līberātus Cīmōn celeriter ad prīncipātum pervēnit. Habēbat enim satis ēloquentiae, summam līberālītātem, māgnam prūdentiam cum iūris cīvīlis tum reī mīlitāris, quod cum patre ā puerō in exercitibus fuerat versātus. Itaque hīc et populum urbānum in suā tenuit potestāte et apud exercitum plūrimum valuit auctōritāte.

Prīmum imperātor apud flūmen Strȳmona māgnās cōpiās Thraecum fugāvit, oppidum Amphipolim cōnstituit eōque decem mīlia Athēniēnsium in colōniam mīsit. Īdem

iterum imperātor apud Mycalēn Cypriōrum et Phoenīcum ducentārum nāvium classem dēvīctam cēpit eōdemque die parī fōrtūnā in terrā ūsus est. Namque hostium nāvibus captīs statim ex classe cōpiās suās ēdūxit barbarōrumque māximam vim ūnō concursū prōstrāvit. Quā vīctōriā māgnā praedā potītus cum domum reverterētur, quod iam nōnnūllae īnsulae propter acerbitātem imperiī dēfēcerant, bene animātās cōnfīrmāvit, aliēnātās ad officium redīre coēgit. Scȳrum, quam eō tempore Dolopes incolēbant, quod contumācius sē gesserant, vacuēfēcit, possessōrēs veterēs urbe īnsulāque ēiēcit, agrōs cīvibus dīvīsit. Thasiōs opulentiā frētōs suō adventū frēgit. Hīs ex manubiīs arx Athēnārum, quā ad merīdiem vergit, est ōrnāta.

III. Quibus rēbus cum ūnus in cīvitāte māximē flōrēret, incidit in eandem invidiam quam pater suus cēterīque Athēniēnsium prīncipēs; nam testārum suffrāgiīs decem annōrum exsiliō multātus est. Cūius factī celerius Athēniēnsēs quam ipsum paenituit; nam cum ille animō fortī invidiae ingrātōrum cīvium cessisset bellumque Lacedaemoniī Athēniēnsibus indīxissent, cōnfestim nōtae ēius virtūtis dēsīderium cōnsecūtum est. Itaque post annum quīntum, quam expulsus erat, in patriam revocātus est. Ille, quod hospitiō Lacedaemoniōrum ūtēbātur, satius exīstimāns Graeciae cīvitātēs dē contrōversiīs suīs inter sē iūre disceptāre quam armīs contendere, Lacedaemonem suā sponte est profectus pācemque inter duās potentissimās cīvitātēs conciliāvit. Post, neque ita multō, Cyprum cum ducentīs nāvibus imperātor mīssus, cum ēius māiōrem partem īnsulae dēvīcisset, in morbum implicitus in oppūgnandō oppidō Citiō est mortuus.

IV. Hunc Athēniēnsēs nōn sōlum in bellō, sed etiam

in pāce diū dēsīderāvērunt. Fuit enim tantā līberālitāte, cum complūribus locīs praedia hortōsque habēret, ut numquam in eīs custōdem posuerit frūctūs servandī grātiā, nē quis impedīrētur quō minus eīs rēbus, quibus quisque vellet, fruerētur. Semper eum pedisequī cum nummīs sunt secūtī, ut, sī quis opis ēius indigēret, habēret quod statim daret, nē differendō vidērētur negāre. Saepe, cum aliquem offēnsum fōrtūnae vidēret minus bene vestītum, suum amīculum dedit. Cottīdiē sīc cēna eī coquēbātur, ut, quōs invocātōs vīdisset in forō, omnēs ad sē vocāret, quod facere nūllō diē praetermittēbat. Nūllī fidēs ēius, nūllī opera, nūllī rēs familiāris dēfuit; multōs locuplētāvit; complūrēs pauperēs mortuōs, quī unde efferrentur nōn relīquissent, suō sūmptū extulit. Sīc sē gerendō minimē est mīrandum, sī et vīta ēius fuit sēcūra et mors acerba.

VI. LȲSANDER.

I. Lȳsander Lacedaemonius māgnam relīquit suī fāmam, magis fēlīcitāte quam virtūte partam. Athēniēnsēs enim adversus Peloponnēsiōs bellum gerentēs sextō et vīcēsimō annō cōnfēcisse appāret, neque id quā ratiōne cōnsecūtus sit latet. Nōn enim virtūte suī exercitūs, sed immodestiā factum est adversāriōrum, quī, quod dictō audientēs imperātōribus suīs nōn erant, dispālātī in agrīs relictīs nāvibus in hostium vēnērunt potestātem. Quō factō Athēniēnsēs sē Lacedaemoniīs dēdidērunt. Hāc victōriā Lȳsander ēlātus, cum anteā semper factiōsus audāxque fuisset, sīc sibi indulsit, ut ēius operā in māximum odium Graeciae Lacedaemoniī pervēnerint. Nam cum hanc causam Lacedaemoniī dictitāssent sibi esse bellī, ut Athēniēnsium impotentem dominātiōnem refringerent, postquam apud Aegos flūmen Lȳsander classis hostium est potītus, nihil aliud mōlītus est quam ut omnēs cīvitātēs in suā tenēret potestāte, cum id sē Lacedaemoniōrum causā facere simulāret. Namque undique, quī Athēniēnsium rēbus studuissent ēiectīs, decem dēlēgerat in ūnā quāque cīvitāte, quibus summum imperium potestātemque omnium rērum committeret. Hōrum in numerum nēmō admittēbātur, nisi quī aut ēius hospitiō continērētur aut sē illīus fore proprium fidē cōnfīrmārat.

II. Ita decemvirālī potestāte in omnibus urbibus cōnstitūtā ipsīus nūtū omnia gerēbantur. Cūius dē crūdēlitāte ac perfidiā satis est ūnam rem exemplī grātiā prōferre, nē dē eōdem plūra ēnumerandō dēfatīgēmus

lēctōrēs. Vīctor ex Asiā cum reverterētur Thasumque dēvertisset, quod ea cīvitās praecipuā fidē fuerat ergā Athēniēnsēs, proinde ac sī nōn iīdem fīrmissimī solērent esse amīcī, quī cōnstantēs fuissent inimīcī, pervertere eam concupīvit. Vīdit autem, nisi in eō occultāsset voluntātem, futurum ut Thasiī dīlāberentur cōnsulerentque rēbus suīs. . . .

III. Itaque iī decemvirālem potestātem ab illō cōnstitūtam sustulērunt. Quō dolōre incēnsus iniit cōnsilia rēgēs Lacedaemoniōrum tollere. Sed sentiēbat id sē sine ope deōrum facere nōn posse, quod Lacedaemoniī omnia ad ōrācula referre cōnsuerant.

Prīmum Delphicum corrumpere est cōnātus. Cum id nōn potuisset, Dōdōnaeum adortus est. Hinc quoque repulsus dīxit sē vōta suscēpisse, quae Iovī Hammōnī solveret, exīstimāns sē Āfrōs facilius corruptūrum. Hāc spē cum profectus esset in Āfricam, multum eum antistitēs Iovis fefellērunt; nam nōn sōlum corrumpī nōn potuērunt, sed etiam lēgātōs Lacedaemonem mīsērunt, quī Lȳsandrum accūsārent, quod sacerdōtēs fānī corrumpere cōnātus esset. Accūsātus hōc crīmine iūdicumque absolūtus sententiīs, Orchomeniīs mīssus subsidiō occīsus est ā Thēbānīs apud Haliartum. Quam vērē dē eō secus foret iūdicātum, ōrātiō indiciō fuit, quae post mortem in domō ēius reperta est, in quā suādet Lacedaemoniīs, ut rēgiā potestāte dissolūtā ex omnibus dux dēligātur ad bellum gerendum, sed sīc scrīpta, ut deūm vidērētur congruere sententiae, quam ille sē habitūrum pecūniā fīdēns nōn dubitārat. Hanc eī scrīpsisse Cleōn Halicarnāsius dīcitur.

IV. Atque hōc locō nōn est praetereundum factum Pharnabāzī, satrapis rēgiī. Nam cum Lȳsander praefectus

classis in bellō multa crūdēliter avārēque fēcisset dēque eīs rēbus suspicārētur ad cīvēs suōs esse perlātum, petiit ā Pharnabāzō ut ad ephorōs sibi testimōnium daret, quantā sānctitāte bellum gessisset sociōsque tractāsset, dēque eā rē accūrātē scrīberet: māgnam enim ēius auctōritātem in eā rē futūram. Huic ille līberāliter pollicētur; librum grandem verbīs multīs cōnscrīpsit, in quibus summīs eum effert laudibus. Quem cum hīc lēgisset probāssetque, dum sīgnātur, alterum parī māgnitūdine et tantā similitūdine ut discernī nōn posset, sīgnātum subiēcit, in quō accūrātissimē ēius avāritiam perfidiamque accūsārat. Lȳsander domum cum redīsset, postquam dē suīs rēbus gestīs apud māximum magistrātum quae voluerat dīxerat, testimōniī locō librum ā Pharnabāzō datum trādidit. Hunc submōtō Lȳsandrō cum ephorī cōgnōssent, ipsī legendum dedērunt. Ita ille imprūdēns ipse suus fuit accūsātor.

VII. ALCIBIADĒS.

I. Alcibiadēs, Clīniae fīlius, Athēniēnsis. In hōc nātūra quid efficere possit vidētur experta; cōnstat enim inter omnēs, quī dē eō memoriae prōdidērunt, nihil illō fuisse excellentius vel in vitiīs vel in virtūtibus. Nātus in amplissimā cīvitāte summō genere, omnium aetātis suae multō fōrmōsissimus, dīves; ad omnēs rēs aptus cōnsiliīque plēnus — namque imperātor fuit summus et marī et terrā — disertus, ut in prīmīs dīcendō valēret, quod tanta erat commendātiō ōris atque ōrātiōnis, ut nēmō eī posset resistere; cum tempus posceret, labōriōsus, patiēns; līberālis, splendidus nōn minus in vītā quam vīctū; adfābilis, blandus, temporibus callidissimē serviēns: īdem, simul ac sē remīserat neque causa suberat quā rē animī labōrem perferret, lūxuriōsus, dissolūtus, libīdinōsus, intemperāns reperiēbātur, ut omnēs admīrārentur in ūnō homine tantam esse dissimilitūdinem tamque dīversam nātūram.

II. Ēducātus est in domō Periclī — prīvīgnus enim ēius fuisse dīcitur — ērudītus ā Sōcrate. Socerum habuit Hipponīcum, omnium Graecā linguā loquentium dītissimum; ut, sī ipse fingere vellet, neque plūra bona ēminīscī neque māiora posset cōnsequī, quam vel nātūra vel fōrtūna tribuerat.

III. Bellō Peloponnēsiō hūius cōnsiliō atque auctōritāte Athēniēnsēs bellum Syrācūsānīs indīxērunt. Ad quod gerendum ipse dux dēlēctus est, duo praetereā conlēgae datī, Nīciās et Lāmachus. Id cum apparārētur, prius quam classis exīret, accidit ut ūnā nocte omnēs Hermae,

quī in oppidō erant Athēnīs, dēicerentur praeter ūnum, quī ante iānuam erat Andocidī — itaque ille posteā Mercurius Andocidī vocitātus est. Hōc cum appārēret nōn sine māgnā multōrum cōnsēnsiōne esse factum, quae nōn ad prīvātam, sed ad pūblicam rem pertinēret, māgnus multitūdinī timor est iniectus nē qua repentīna vīs in cīvitāte exsisteret, quae lībērtātem opprimeret populī. Hōc māximē convenīre in Alcibiadem vidēbātur, quod et potentior et māior quam prīvātus exīstimābātur; multōs enim līberālitāte dēvinxerat, plūrēs etiam operā forēnsī suōs reddiderat. Quā rē fīēbat ut omnium oculōs, quotiēnscumque in pūblicum prōdīsset, ad sē converteret neque eī pār quisquam in cīvitāte pōnerētur. Itaque nōn sōlum spem in eō habēbant māximam, sed etiam timōrem, quod et obesse plūrimum et prōdesse poterat. Aspergēbātur etiam īnfāmiā, quod in domō suā facere mystēria dīcēbātur — quod nefās erat mōre Athēniēnsium — idque nōn ad religiōnem, sed ad coniūrātiōnem pertinēre exīstimābātur.

IV. Hōc crīmine in cōntiōne ab inimīcīs compellābātur. Sed īnstābat tempus ad bellum proficīscendī. Id ille intuēns neque īgnōrāns cīvium suōrum cōnsuētūdinem postulābat, sī quid dē sē agī vellent, potius dē praesente quaestiō habērētur, quam absēns invidiae crīmine accūsārētur. Inimīcī vērō ēius quiēscendum in praesentī, quia nocērī eī nōn posse intellegēbant, et illud tempus exspectandum dēcrēvērunt quō exīsset, ut absentem aggrederentur; itaque fēcērunt. Nam postquam in Siciliam eum pervēnisse crēdidērunt, absentem, quod sacra violāsset, reum fēcērunt.

Quā dē rē cum eī nūntius ā magistrātū in Siciliam mīssus esset, ut domum ad causam dīcendam redīret,

essetque in māgnā spē prōvinciae bene administrandae, nōn pārēre nōluit et in trirēmem, quae ad eum erat dēportandum mīssa, ascendit. Hāc Thūriōs in Ītaliam pervēctus, multa sēcum reputāns dē immoderātā cīvium suōrum licentiā crūdēlitāteque ergā nōbilēs, ūtilissimum ratus impendentem ēvītāre tempestātem, clam sē ab custōdibus subdūxit et inde prīmum Ēlidem, dein Thēbās vēnit. Postquam autem sē capitis damnātum bonīs pūblicātīs audīvit, et, id quod numquam anteā ūsū vēnerat, Eumolpidās sacerdōtēs ā populō coāctōs ut sē dēvovērent, ēiusque dēvōtiōnis quō testātior esset memoriā, exemplum in pīlā lapideā incīsum esse positum in pūblicō, Lacedaemonem dēmigrāvit. Ibi, ut ipse praedicāre cōnsuerat, nōn adversus patriam, sed inimīcōs suōs bellum gessit, quī iīdem hostēs essent cīvitātī; nam cum intellegerent sē plūrimum prōdesse posse reī pūblicae, ex eā ēiēcisse plūsque īrae suae quam ūtilitātī commūnī pāruisse. Itaque hūius cōnsiliō Lacedaemoniī cum Perse rēge amīcitiam fēcērunt, dein Decelēam in Atticā mūniērunt praesidiōque ibi perpetuō positō in obsidiōne Athēnās tenuērunt. Ēiusdem operā Iōniam ā societāte āvertērunt Athēniēnsium. Quō factō multō superiōrēs bellō esse coepērunt.

V. Neque vērō hīs rēbus tam amīcī Alcibiadī sunt factī quam timōre ab eō aliēnātī; nam cum ācerrimī virī praestantem prūdentiam in omnibus rēbus cōgnōscerent, pertimuērunt nē cāritāte patriae ductus aliquandō ab ipsīs dēscīsceret et cum suīs in grātiam redīret. Itaque tempus ēius interficiendī quaerere īnstituērunt. Id Alcibiadēs diūtius cēlārī nōn potuit; erat enim eā sagācitāte, ut dēcipī nōn posset, praesertim cum animum attendisset ad cavendum. Itaque ad Tissaphernem, praefectum rēgis

Dārēī, sē contulit. Cūius cum in intimam amīcitiam pervēnisset et Athēniēnsium male gestīs in Siciliā rēbus opēs senēscere, contrā Lacedaemoniōrum crēscere vidēret, initiō cum Pīsandrō praetōre, quī apud Samum exercitum habēbat, per internūntiōs conloquitur et dē reditū suō facit mentiōnem. Is erat enim eōdem quō Alcibiadēs sēnsū, populī potentiae nōn amīcus et optimātium fautor. Ab hōc dēstitūtus prīmum per Thrasybūlum, Lycī fīlium, ab exercitū recipitur praetorque fit apud Samum, post suffrāgante Therāmene populī scītō restituitur parīque absēns imperiō praeficitur simul cum Thrasybūlō et Therāmene.

Hōrum in imperiō tanta commūtātiō rērum facta est, ut Lacedaemoniī, quī paulō ante vīctōrēs viguerant, perterritī pācem peterent. Vīctī enim erant quīnque proeliīs terrestribus, tribus nāvālibus, in quibus ducentās nāvēs trirēmēs āmīserant, quae captae in hostium vēnerant potestātem. Alcibiadēs simul cum conlēgīs recēperat Iōniam, Hellēspontum, multās praetereā urbēs Graecās, quae in ōrā sitae sunt Thraeciae, quārum expūgnārant complūrēs, in eīs Byzantium, neque minus multās cōnsiliō ad amīcitiam adiūnxerant, quod in captōs clēmentiā fuerant ūsī. Ita praedā onustī, locuplētātō exercitū, māximīs rēbus gestīs Athēnās vēnērunt.

VI. Hīs cum obviam ūniversa cīvitās in Pīraeum dēscendisset, tanta fuit omnium exspectātiō vīsendī Alcibiadis, ut ad ēius trirēmem vulgus cōnflueret, proinde ac sī sōlus advēnisset. Sīc enim populō erat persuāsum, et adversās superiōrēs et praesentēs secundās rēs accidisse ēius operā. Itaque et exercitum in Siciliā āmīssum et Lacedaemoniōrum vīctōriās culpae suae tribuēbant, quod tālem virum ē cīvitāte expulissent. Neque id sine causā

arbitrārī vidēbantur; nam postquam exercituī praeesse coeperat, neque terrā neque marī hostēs parēs esse potuerant. Hīc ut ē nāvī ēgressus est, quamquam Therāmenēs et Thrasybūlus eīsdem rēbus praefuerant simulque vēnerant in Pīraeum, tamen ūnum omnēs illum prōsequēbantur, et, id quod numquam anteā ūsū vēnerat nisi Olympiae vīctōribus, corōnīs laureīs taeniīsque vulgō dōnābātur. Ille lacrimāns tālem benevolentiam cīvium suōrum accipiēbat, reminīscēns prīstinī temporis acerbitātem.

Postquam in astū vēnit, cōntiōne advocātā sīc verba fēcit, ut nēmō tam ferus fuerit quīn ēius cāsuī inlacrimārit inimīcumque eīs sē ostenderit quōrum operā patriā pulsus fuerat, proinde ac sī alius populus, nōn ille ipse quī tum flēbat, eum sacrilegiī damnāsset. Restitūta ergō huic sunt pūblicē bona, eīdemque illī Eumolpidae sacerdōtēs rūrsus resacrāre sunt coāctī, quī eum dēvōverant, pīlaeque illae, in quibus dēvōtiō fuerat scrīpta, in mare praecipitātae.

VII. Haec Alcibiadī laetitia nōn nimis fuit diūturna. Nam cum eī omnēs essent honōrēs dēcrētī tōtaque rēs pūblica domī bellīque trādita, ut ūnīus arbitriō gererētur, et ipse postulāsset ut duo sibi conlēgae darentur, Thrasybūlus et Adīmantus, neque id negātum esset, classe in Asiam profectus, quod apud Cȳmēn minus ex sententiā rem gesserat, in invidiam recidit; nihil enim eum nōn efficere posse dūcēbant. Ex quō fīēbat ut omnia minus prōsperē gesta culpae tribuerent, cum aut eum neglegenter aut malitiōsē fēcisse loquerentur, sīcut tum accidit; nam corruptum ā rēge capere Cȳmēn nōluisse arguēbant. Itaque huic māximē putāmus malō fuisse nimiam opīniōnem ingeniī atque virtūtis; timēbātur enim

nōn minus quam dīligēbātur, nē secundā fōrtūnā māgnīsque opibus ēlātus tyrannidem concupīsceret. Quibus rēbus factum est ut absentī magistrātum abrogārent et alium in ēius locum substituerent.

Id ille ut audīvit, domum revertī nōluit et sē Pactyēn contulit ibique tria castella commūniit, Ornos, Bīzanthēn, Neontīchos, manūque conlēctā prīmus Graecae cīvitātis in Thraeciam introiit, glōriōsius exīstimāns barbarōrum praedā locuplētārī quam Grāiōrum. Quā ex rē crēverat cum fāmā tum opibus, māgnamque amīcitiam sibi cum quibusdam rēgibus Thraeciae pepererat.

VIII. Neque tamen ā cāritāte patriae potuit recēdere. Nam cum apud Aegos flūmen Philoclēs, praetor Athēniēnsium, classem cōnstituisset suam neque longē abesset Lȳsander, praetor Lacedaemoniōrum, quī in eō erat occupātus ut bellum quam diūtissimē dūceret, quod ipsīs pecūnia ā rēge suppeditābātur, contrā Athēniēnsibus exhaustīs praeter arma et nāvēs nihil erat super, Alcibiadēs ad exercitum vēnit Athēniēnsium ibique praesente vulgō agere coepit: sī vellent, sē coāctūrum Lȳsandrum dīmicāre aut pācem petere; Lacedaemoniōs eō nōlle classe cōnflīgere, quod pedestribus cōpiīs plūs quam nāvibus valērent; sibi autem esse facile Seuthem, rēgem Thraecum, addūcere ut eum terrā dēpelleret; quō factō necessāriō aut classe cōnflīctūrum aut bellum compositūrum. Id etsī vērē dictum Philoclēs animadvertēbat, tamen postulāta facere nōluit, quod sentiēbat sē Alcibiade receptō nūllīus mōmentī apud exercitum futūrum et, sī quid secundī ēvēnisset, nūllam in eā rē suam partem fore, contrā ea, sī quid adversī accidisset, sē ūnum ēius dēlīctī futūrum reum. Ab hōc discēdēns Alcibiadēs "Quoniam," inquit, "vīctōriae patriae repūgnās, illud mo-

neō, nē iūxtā hostem castra habeās nautica; perīculum est enim, nē immodestiā mīlitum vestrōrum occāsiō dētur Lysandrō vestrī opprimendī exercitūs." Neque ea rēs illum fefellit; nam Lȳsander cum per speculātōrēs comperisset vulgum Athēniēnsium in terram praedātum exīsse nāvēsque paene inānēs relīctās, tempus reī gerendae nōn dīmīsit eōque impetū bellum tōtum dēlēvit.

IX. At Alcibiadēs, vīctīs Athēniēnsibus nōn satis tūta eadem loca sibi arbitrāns, penitus in Thraeciam sē suprā Propontidem abdidit, spērāns ibi facillimē suam fōrtūnam occulī posse. Falsō. Nam Thraecēs, postquam eum cum māgnā pecūniā vēnisse sēnsērunt, īnsidiās fēcērunt eaque quae apportārat abstulērunt, ipsum capere nōn potuērunt. Ille cernēns nūllum locum sibi tūtum in Graeciā propter potentiam Lacedaemoniōrum ad Pharnabāzum in Asiam trānsiit, quem quidem adeō suā cepit hūmānitāte, ut eum nēmō in amīcitiā antecēderet. Namque eī Grȳnium dederat, in Phrygiā castrum, ex quō quīnquāgēnā talenta vēctīgālis capiēbat. Quā fōrtūnā Alcibiadēs nōn erat contentus neque Athēnās vīctās Lacedaemoniīs servīre poterat patī. Itaque ad patriam līberandam omnī ferēbātur cōgitātiōne. Sed vidēbat id sine rēge Perse nōn posse fierī, ideōque eum amīcum sibi cupiēbat adiungī neque dubitābat facile sē cōnsecūtūrum, sī modo ēius conveniendī habuisset potestātem. Nam Cȳrum frātrem eī bellum clam parāre Lacedaemoniīs adiuvantibus sciēbat; id sī aperuisset, māgnam sē initūrum grātiam vidēbat.

X. Hōc cum mōlīrētur peteretque ā Pharnabāzō, ut ad rēgem mitterētur, eōdem tempore Critiās cēterīque tyrannī Athēniēnsium certōs hominēs ad Lȳsandrum in Asiam mīserant, quī eum certiōrem facerent, nisi Alcibia-

dem sustulisset, nihil eārum rērum fore ratum, quās ipse Athēnīs cōnstituisset; quā rē, sī suās rēs gestās manēre vellet, illum persequerētur. Hīs Lacō rēbus commōtus statuit accūrātius sibi agendum cum Pharnabāzō. Huic ergō renūntiat quae rēgī cum Lacedaemoniīs convēnissent, nisi Alcibiadem vīvum aut mortuum sibi trādidisset. Nōn tulit hōc satrapēs et violāre clēmentiam quam rēgis opēs minuī māluit.

Itaque mīsit Susamithrēn et Bagaeum ad Alcibiadem interficiendum, cum ille esset in Phrygiā iterque ad rēgem compararet. Mīssī clam vīcīnitātī, in quā tum Alcibiadēs erat, dant negōtium ut eum interficiant. Illī cum ferrō aggredī nōn audērent, noctū līgna contulērunt circā casam eam, in quā quiēscēbat, eaque succendērunt, ut incendiō cōnficerent, quem manū superārī posse diffīdēbant. Ille autem ut sonitū flammae est excitātus, etsī gladius eī erat subductus, familiāris suī subālāre tēlum ēripuit. Namque erat cum eō quīdam ex Arcadiā hospes, quī numquam discēdere voluerat. Hunc sequī sē iubet et id quod in praesentiā vestīmentōrum fuit adripit. Hīs in īgnem coniectīs flammae vim trānsiit. Quem ut barbarī incendium effūgisse vīdērunt, tēlīs ēminus mīssīs interfēcērunt caputque ēius ad Pharnabāzum rettulērunt. At mulier, quae cum eō vīvere cōnsuerat, muliebrī suā veste contēctum aedificiī incendiō mortuum cremāvit, quod ad vīvum interimendum erat comparātum. Sīc Alcibiadēs annōs circiter quadrāgintā nātus diem obiit suprēmum.

XI. Hunc īnfāmātum ā plērīsque trēs gravissimī historicī summīs laudibus extulērunt: Thūcydidēs, quī ēiusdem aetātis fuit, Theopompus, post aliquantō nātus, et Tīmaeus; quī quidem duo maledicentissimī nēsciō quō

modō in illō ūnō laudandō cōnsentiunt. Namque ea, quae suprā scrīpsimus, dē eō praedicārunt atque hōc amplius: cum Athēnīs, splendidissimā cīvitāte, nātus esset, omnēs splendōre ac dīgnitāte superāsse vītae; postquam inde expulsus Thēbās vēnerit, adeō studiīs eōrum īnservīsse, ut nēmō eum labōre corporisque vīribus posset aequiperāre — omnēs enim Boeōtī magis fīrmitātī corporis quam ingeniī acūminī serviunt; — eundem apud Lacedaemoniōs, quōrum mōribus summa virtūs in patientiā pōnēbātur, sīc dūritiae sē dedisse, ut parsimōniā vīctūs atque cultūs omnēs Lacedaemoniōs vinceret; fuisse apud Thraecās, hominēs vīnolentōs rēbusque veneriīs dēditōs: hōs quoque in hīs rēbus antecessisse; vēnisse ad Persās, apud quōs summa laus esset fortiter vēnārī, lūxuriōsē vīvere: hōrum sīc imitātum cōnsuētūdinem, ut illī ipsī eum in hīs māximē admīrārentur. Quibus rēbus effēcisse ut, apud quōscumque esset, prīnceps pōnerētur habērēturque cārissimus. Sed satis dē hōc; reliquōs ōrdiāmur.

VIII. THRASYBŪLUS.

I. Thrasybūlus, Lycī fīlius, Athēniēnsis. Sī per sē virtūs sine fōrtūnā ponderanda est, dubitō an hunc prīmum omnium pōnam; illud sine dubiō: nēminem huic praeferō fidē, cōnstantiā, māgnitūdine animī, in patriam amōre. Nam quod multī voluērunt paucīque potuērunt, ab ūnō tyrannō patriam līberāre, huic contigit ut ā trīgintā oppressam tyrannīs ē servitūte in lībertātem vindicāret. Sed nēsciō quō modō, cum eum nēmō anteīret hīs virtūtibus, multī nōbilitāte praecucurrērunt. Prīmum Peloponnēsiō bellō multa hīc sine Alcibiade gessit, ille nūllam rem sine hōc; quae ille ūniversa nātūrālī quōdam bonō fēcit lucrī. Sed illa tamen omnia commūnia imperātōribus cum mīlitibus et fōrtūnā, quod in proeliī concursū abit rēs ā cōnsiliō ad vicēs rērum virtūtemque pūgnantium. Itaque iūre suō nōnnūlla ab imperātōre mīles, plūrima vērō fōrtūna vindicat sēque hīs plūs valuisse vērē potest praedicāre. Vērum illud māgnificentissimum factum proprium est Thrasybūlī; nam cum trīgintā tyrannī praepositī ā Lacedaemoniīs servitūte oppressās tenērent Athēnās, plūrimōs cīvēs, quibus in bellō parserat fōrtūna, partim patriā expulissent partim interfēcissent, plūrimōrum bona pūblicāta inter sē dīvīsissent, nōn sōlum prīnceps, sed etiam sōlus initiō bellum eīs indīxit.

II. Hīc enim cum Phȳlēn cōnfūgisset, quod est castellum in Atticā mūnītissimum, nōn plūs habuit sēcum trīgintā dē suīs. Hōc initium fuit salūtis Atticōrum, hōc rōbur lībertātis clārissimae cīvitātis. Neque vērō hīc nōn

contemptus est prīmō ā tyrannīs atque ēius sōlitūdō. Quae quidem rēs et illīs contemnentibus perniciēī et huic dēspectō salūtī fuit; etenim illōs sēgnēs ad persequendum, hōs autem tempore ad comparandum datō fēcit rōbustiōrēs. Quō magis praeceptum illud omnium in animīs esse dēbet, nihil in bellō oportēre contemnī, neque sine causā dīcitur mātrem timidī flēre nōn solēre. Neque tamen prō opīniōne Thrasybūlī auctae sunt opēs; nam iam illīs temporibus fortius bonī prō lībertāte loquēbantur quam pūgnābant. Hinc in Pīraeum trānsiit Mūnychiamque mūnīvit. Hanc bis tyrannī oppūgnāre sunt adortī, ab eāque turpiter repulsī prōtinus in urbem armīs impedīmentīsque āmīssīs refūgērunt.

Ūsus est Thrasybūlus nōn minus prūdentiā quam fortitūdine; nam cēdentēs violārī vetuit — cīvēs enim cīvibus parcere aequum cēnsēbat — neque quisquam est vulnerātus nisi quī prior impūgnāre voluit. Nēminem iacentem veste spoliāvit, nīl attigit nisi arma, quōrum indigēbat, quaeque ad vīctum pertinēbant. In secundō proeliō cecidit Critiās, dux tyrannōrum, cum quidem adversus Thrasybūlum fortissimē pūgnāret.

III. Hōc dēiectō Pausaniās vēnit Atticīs auxiliō, rēx Lacedaemoniōrum. Is inter Thrasybūlum et eōs, quī urbem tenēbant, fēcit pācem hīs condiciōnibus: nē quī praeter trīgintā tyrannōs et decem, quī posteā praetōrēs creātī superiōris mōre crūdēlitātis erant ūsī, adficerentur exsiliō nēve bona pūblicārentur; reī pūblicae prōcūrātiō populō redderētur. Praeclārum hōc quoque Thrasybūlī, quod reconciliātā pāce, cum plūrimum in cīvitāte posset, lēgem tulit nē quis ante āctārum rērum accūsārētur nēve multārētur, eamque illī oblīviōnis appellārunt. Neque vērō hanc tantum ferendam cūrāvit, sed etiam ut valēret

effēcit. Nam cum quīdam ex eīs, quī simul cum eō in exsiliō fuerant, caedem facere eōrum vellent, cum quibus in grātiam reditum erat pūblicē, prohibuit et id quod pollicitus erat praestitit.

IV. Huic prō tantīs meritīs honōris causā corōna ā populō data est, facta duābus virgulīs oleāginīs; quam quod amor cīvium et nōn vīs expresserat, nūllam habuit invidiam māgnāque fuit glōriā. Bene ergō Pittacus ille, quī in septem sapientum numerō est habitus, cum Mytilēnaeī multa mīlia iūgerūm agrī eī mūnerī darent, "Nōlīte, ōrō vōs," inquit, "id mihi dare, quod multī invideant, plūrēs etiam concupīscant. Quā rē ex istīs nōlō amplius quam centum iūgera, quae et meam animī aequitātem et vestram voluntātem indicent; nam parva mūnera diūtina, locuplētia nōn propria esse cōnsuērunt." Illā igitur corōnā contentus Thrasybūlus neque amplius requīsīvit neque quemquam honōre sē antecessisse exīstimāvit. Hīc sequentī tempore, cum praetor classem ad Ciliciam appulisset neque satis dīligenter in castrīs ēius agerentur vigiliae, ā barbarīs ex oppidō noctū ēruptiōne factā in tabernāculō interfectus est.

IX. CONŌN.

I. Conōn Athēniēnsis Peloponnēsiō bellō accessit ad rem pūblicam, in eōque ēius opera māgnī fuit; nam et praetor pedestribus exercitibus praefuit et praefectus classis māgnās marī rēs gessit. Quās ob causās praecipuus eī honōs habitus est. Namque omnibus ūnus īnsulīs praefuit, in quā potestāte Pherās cēpit, colōniam Lacedaemoniōrum. Fuit etiam extrēmō Peloponnēsiō bellō praetor, cum apud Aegos flūmen cōpiae Athēniēnsium ab Lȳsandrō sunt dēvīctae. Sed tum āfuit, eōque pēius rēs administrāta est; nam et prūdēns reī mīlitāris et dīligēns erat imperātor. Itaque nēminī erat eīs temporibus dubium, sī adfuisset, illam Athēniēnsēs calamitātem acceptūrōs nōn fuisse.

II. Rēbus autem adflīctīs, cum patriam obsidērī audīsset, nōn quaesīvit ubi ipse tūtō vīveret, sed unde praesidiō posset esse cīvibus suīs. Itaque contulit sē ad Pharnabāzum, satrapem Iōniae et Lȳdiae eundemque generum rēgis et propīnquum; apud quem ut multum grātiā valēret, multō labōre multīsque effēcit perīculīs. Nam cum Lacedaemoniī Athēniēnsibus dēvīctīs in societāte nōn manērent, quam cum Artaxerxe fēcerant, Agēsilāumque bellātum mīsissent in Asiam, māximē impulsī ā Tissapherne, quī ex intimīs rēgis ab amīcitiā ēius dēfēcerat et cum Lacedaemoniīs coierat societātem, hunc adversus Pharnabāzus habitus est imperātor, rē quidem vērā exercituī praefuit Conōn ēiusque omnia arbitriō gesta sunt. Hīc multum ducem summum Agēsilāum impedīvit saepe-

que ēius cōnsiliīs obstitit, neque vērō nōn fuit apertum, sī ille nōn fuisset, Agēsilāum Asiam Taurō tenus rēgī fuisse ēreptūrum.

Quī posteā quam domum ā suīs cīvibus revocātus est, quod Boeōtī et Athēniēnsēs Lacedaemoniīs bellum indīxerant, Conōn nihilō sētius apud praefectōs rēgis versābātur eīsque omnibus māgnō erat ūsuī.

III. Dēfēcerat ā rēge Tissaphernēs, neque id tam Artaxerxī quam cēterīs erat apertum; multīs enim māgnīsque meritīs apud rēgem, etiam cum in officiō nōn manēret, valēbat. Neque id erat mīrandum, sī nōn facile ad crēdendum addūcēbātur, reminīscēns ēius sē operā Cȳrum frātrem superāsse. Hūius accūsandī grātiā Conōn ā Pharnabāzō ad rēgem mīssus posteā quam vēnit, prīmum ex mōre Persārum ad chīliarchum, quī secundum gradum imperiī tenēbat, Tithraustēn accessit sēque ostendit cum rēge conloquī velle. Huic ille, "Nūlla," inquit, "mora est, sed tū dēlīberā, utrum conloquī mālīs an per litterās agere quae cōgitās. Necesse est enim, sī in cōnspectum vēneris, venerārī tē rēgem; nēmō enim sine hōc admittitur. Hōc sī tibi grave est, per mē nihilō sētius ēditīs mandātīs cōnficiēs quod studēs."

Tum Conōn "Mihi vērō," inquit, "nōn est grave quemvīs honōrem habēre rēgī, sed vereor nē cīvitātī meae sit opprobriō, sī, cum ex eā sim profectus quae cēterīs gentibus imperāre cōnsuerit, potius barbarōrum quam illīus mōre fungar." Itaque quae volēbat huic scrīpta trādidit.

IV. Quibus cōgnitīs rēx tantum auctōritāte ēius mōtus est, ut et Tissaphernem hostem iūdicārit et Lacedaemoniōs bellō persequī iusserit et eī permīserit quem vellet ēligere ad dispēnsandam pecūniam. Id arbitrium Conōn negāvit suī esse cōnsiliī, sed ipsīus, quī optimē suōs nōsse

dēbēret, sed sē suādēre, Pharnabāzō id negōtiī daret. Hinc māgnīs mūneribus dōnātus ad mare est mīssus, ut Cypriīs et Phoenīcibus cēterīsque maritimīs cīvitātibus nāvēs longās imperāret classemque, quā proximā aestāte mare tuērī posset, comparāret, datō adiūtōre Pharnabāzō, sīcut ipse voluerat. Id ut Lacedaemoniīs est nūntiātum, nōn sine cūrā rem administrant, quod māius bellum imminēre arbitrābantur quam sī cum barbarō sōlum contenderent; nam ducem fortem et prūdentem rēgiīs opibus praefutūrum ac sēcum dīmicātūrum vidēbant, quem neque cōnsiliō neque cōpiīs superāre possent. Hāc mente māgnam contrahunt classem; proficīscuntur Pīsandrō duce. Hōs Conōn apud Cnidum adortus māgnō proeliō fugat, multās nāvēs capit, complūrēs dēprimit.

Quā vīctōriā nōn sōlum Athēnae, sed etiam cūncta Graecia, quae sub Lacedaemoniōrum fuerat imperiō, līberāta est. Conōn cum parte nāvium in patriam vēnit, mūrōs dīrutōs ā Lȳsandrō utrōsque, et Pīraeī et Athēnārum, reficiendōs cūrat pecūniaeque quīnquāgintā talenta, quae ā Pharnabāzō accēperat, cīvibus suīs dōnat.

V. Accidit huic, quod cēterīs mortālibus, ut incōnsīderātior in secundā quam in adversā esset fōrtūnā. Nam classe Peloponnēsiōrum dēvīctā, cum ultum sē iniūriās patriae putāret, plūra concupīvit quam efficere potuit. Neque tamen ea nōn pia et probanda fuērunt, quod potius patriae opēs augērī quam rēgis māluit. Nam cum māgnam auctōritātem sibi pūgnā illā nāvālī, quam apud Cnidum fēcerat, cōnstituisset nōn sōlum inter barbarōs, sed etiam omnēs Graeciae cīvitātēs, clam dare operam coepit, ut Iōniam et Aeoliam restitueret Athēniēnsibus. Id cum minus dīligenter esset cēlātum, Tīribāzus, quī Sardibus praeerat, Conōnem ēvocāvit, simulāns ad rēgem

eum sē mittere velle māgnā dē rē. Hūius nūntiō pārēns cum vēnisset, in vincla coniectus est, in quibus aliquamdiū fuit. Inde nōnnūllī eum ad rēgem abductum ibique eum perīsse scrīptum relīquērunt. Contrā ea Dīnōn historicus, cuī nōs plūrimum dē Persicīs rēbus crēdimus, effūgisse scrīpsit; illud addubitat, utrum Tīribāzō sciente an imprūdente sit factum.

X. DIŌN.

I. Diōn, Hipparīnī fīlius, Syrācūsānus, nōbilī genere nātus, utrāque implicātus tyrannide Dionȳsiōrum. Namque ille superior Aristomachēn, sorōrem Diōnis, habuit in mātrimōniō, ex quā duōs fīliōs, Hipparīnum et Nīsaeum, prōcreāvit totidemque fīliās, nōmine Sōphrosȳnēn et Aretēn, quārum priōrem Dionȳsiō fīliō, eīdem cuī rēgnum relīquit, nūptum dedit, alteram, Aretēn, Diōnī.

Diōn autem praeter generōsam propīnquitātem nōbilemque māiōrum fāmam multa alia ab nātūrā habuit bona, in eīs ingenium docile, cōme, aptum ad artēs optimās, māgnam corporis dīgnitātem, quae nōn minimum commendat, māgnās praetereā dīvitiās ā patre relīctās, quās ipse tyrannī mūneribus auxerat. Erat intimus Dionȳsiō priōrī, neque minus propter mōrēs quam adfīnitātem. Namque etsī Dionȳsiī crūdēlitās eī displicēbat, tamen salvum propter necessitūdinem, magis etiam suōrum causā studēbat. Aderat in māgnīs rēbus, ēiusque cōnsiliō multum movēbātur tyrannus, nisi quā in rē māior ipsīus cupiditās intercesserat. Lēgātiōnēs vērō omnēs, quae essent inlūstriōrēs, per Diōnem administrābantur; quās quidem ille dīligenter obeundō, fidēliter administrandō crūdēlissimum nōmen tyrannī suā hūmānitāte lēniēbat. Hunc ā Dionȳsiō mīssum Carthāginiēnsēs sīc suspēxērunt, ut nēminem umquam Graecā linguā loquentem magis sint admīrātī.

II. Neque vērō haec Dionȳsium fugiēbant; nam quantō esset sibi ōrnāmentō, sentiēbat. Quō fīēbat ut ūnī huic

māximē indulgēret neque eum secus dīligeret ac fīlium; quī quidem, cum Platōnem Tarentum vēnisse fāma in Siciliam esset perlāta, adulēscentī negāre nōn potuerit quīn eum arcesseret, cum Diōn ēius audiendī cupiditāte flagrāret. Dedit ergō huic veniam māgnāque eum ambitiōne Syrācūsās perdūxit. Quem Diōn adeō admīrātus est atque adamāvit, ut sē eī tōtum trāderet. Neque vērō minus ipse Platō dēlēctātus est Diōne. Itaque cum ā tyrannō crūdēliter violātus esset, quippe quī eum vēnumdarī iussisset, tamen eōdem rediit ēiusdem Diōnis precibus adductus. Interim in morbum incidit Dionȳsius. Quō cum gravius cōnflīctārētur, quaesīvit ā medicīs Diōn, quem ad modum sē habēret, simulque ab eīs petiit, sī fōrte in māiōre esset periculō, ut sibi fatērentur; nam velle sē cum eō conloquī dē partiendō rēgnō, quod sorōris suae fīliōs ex illō nātōs partem rēgnī putābat dēbēre habēre. Id medicī nōn tacuērunt et ad Dionȳsium fīlium sermōnem rettulērunt. Quō ille commōtus, nē agendī esset Diōnī potestās, patrī sopōrem medicōs dare coēgit. Hōc aeger sūmptō sopītus diem obiit suprēmum.

III. Tāle initium fuit Diōnis et Dionȳsiī simultātis, eaque multīs rēbus aucta est. Sed tamen prīmīs temporibus aliquamdiū simulāta inter eōs amīcitia mānsit; sīcut, cum Diōn nōn dēsisteret obsecrāre Dionȳsium, ut Platōnem Athēnīs arcesseret et ēius cōnsiliīs ūterētur, ille, quī in aliquā rē vellet patrem imitārī, mōrem eī gessit. Eōdemque tempore Philistum historicum Syrācūsās redūxit, hominem amīcum nōn magis tyrannō quam tyrannidī. Sed dē hōc in eō librō plūra sunt exposita, quī de historicīs Graecīs cōnscrīptus est. Platō autem tantum apud Dionȳsium auctōritāte potuit valuitque ēloquentiā, ut eī persuāserit tyrannidis facere fīnem lībertātemque reddere

Syrācūsānīs. Ā quā voluntāte Philistī cōnsiliō dēterritus aliquantō crūdēlior esse coepit.

IV. Quī quidem cum ā Diōne sē superārī vidēret ingeniō, auctōritāte, amōre populī, verēns nē, sī eum sēcum habēret, aliquam occāsiōnem suī daret opprimendī, nāvem eī trirēmem dedit, quā Corinthum dēveherētur, ostendēns sē id utrīusque facere causā, nē, cum inter sē timērent, alteruter alterum praeoccupāret. Id cum factum multī indīgnārentur māgnaeque esset invidiae tyrannō, Dionȳsius omnia, quae movērī poterant Diōnis, in nāvēs imposuit ad eumque mīsit. Sīc enim exīstimārī volēbat, id sē nōn odiō hominis, sed suae salūtis fēcisse causā. Posteā vērō quam audīvit eum in Peloponnēsō manum comparāre sibique bellum facere cōnārī, Aretēn, Diōnis uxōrem, aliī nūptum dedit fīliumque ēius sīc ēducārī iussit, ut indulgendō turpissimīs imbuerētur cupiditātibus. Nam puer vīnō epulīsque obruēbātur, neque ūllum tempus sōbriō relinquēbātur. Is usque eō vītae statum commūtātum ferre nōn potuit, postquam in patriam rediit pater — namque appositī erant custōdēs, quī eum ā prīstinō vīctū dēdūcerent — ut sē dē superiōre parte aedium dēiēcerit atque ita interierit. Sed illūc revertor.

V. Postquam Corinthum pervēnit Diōn et eōdem perfūgit Hēraclīdēs ab eōdem expulsus Dionȳsiō, quī praefectus fuerat equitum, omnī ratiōne bellum comparāre coepērunt. Sed nōn multum prōficiēbant, quod multōrum annōrum tyrannis māgnārum opum putābātur; quam ob causam paucī ad societātem perīculī perdūcēbantur.

Sed Diōn, frētus nōn tam suīs cōpiīs quam odiō tyrannī, māximō animō duābus onerāriīs nāvibus quīnquāgintā annōrum imperium, mūnītum quīngentīs longīs nāvibus, decem equitum centumque peditum mīlibus, pro-

fectus oppūgnātum, quod omnibus gentibus admīrābile est vīsum, adeō facile perculit, ut post diem tertium, quam Siciliam attigerat, Syrācūsās introierit. Ex quō intellegī potest nūllum esse imperium tūtum nisi benevolentiā mūnītum. Eō tempore aberat Dionȳsius et in Ītaliā classem opperiēbātur adversāriōrum, ratus nēminem sine māgnīs cōpiīs ad sē ventūrum. Quae rēs eum fefellit; nam Diōn eīs ipsīs, quī sub adversāriī fuerant potestāte, rēgiōs spīritūs repressit tōtīusque ēius partis Siciliae potītus est, quae sub Dionȳsiī fuerat potestāte, parīque modō urbis Syrācūsārum praeter arcem et īnsulam adiūnctam oppidō, eōque rem perdūxit, ut tālibus pactiōnibus pācem tyrannus facere vellet: Siciliam Diōn obtinēret, Ītaliam Dionȳsius, Syrācūsās Apollocratēs, cuī māximam fidem ūnī habēbat Diōnȳsius.

VI. Hās tam prōsperās tamque inopīnātās rēs cōnsecūta est subita commūtātiō, quod fōrtūna suā mōbilitāte, quem paulō ante extulerat, dēmergere est adorta. Prīmum in fīliō, dē quō commemorāvī suprā, suam vim exercuit. Nam cum uxōrem redūxisset, quae aliī fuerat trādita, fīliumque vellet revocāre ad virtūtem ā perditā lūxuriā, accēpit gravissimum parēns vulnus morte fīliī. Deinde orta dissēnsiō est inter eum et Hēraclīdem, quī, quod eī prīncipātum nōn concēdēbat, factiōnem comparāvit. Neque is minus valēbat apud optimātēs, quōrum cōnsēnsū praeerat classī, cum Diōn exercitum pedestrem tenēret. Nōn tulit hōc animō aequō Diōn, et versum illum Homērī rettulit ex secundā rhapsōdiā, in quō haec sententia est: nōn posse bene gerī rem pūblicam multōrum imperiīs. Quod dictum māgna invidia cōnsecūta est; namque aperuisse vidēbātur omnia in suā potestāte esse velle. Hanc ille nōn lēnīre obsequiō, sed acerbitāte

opprimere studuit, Hēraclīdemque, cum Syrācūsās vēnisset, interficiendum cūrāvit.

VII. Quod factum omnibus māximum timōrem iniēcit; nēmō enim illō interfectō sē tūtum putābat. Ille autem adversāriō remōtō licentius eōrum bona, quōs sciēbat adversus sē sēnsisse, mīlitibus dispertīvit. Quibus dīvīsīs cum cottīdiānī māximī fierent sūmptūs, celeriter pecūnia deesse coepit, neque, quō manus porrigeret, suppetēbat nisi in amīcōrum possessiōnēs. Id ēius modī erat, ut, cum mīlitēs reconciliāsset, āmitteret optimātēs. Quārum rērum cūrā angēbātur et īnsuētus male audiendī nōn animō aequō ferēbat, dē sē ab eīs male exīstimārī, quōrum paulō ante in caelum fuerat ēlātus laudibus. Vulgus autem offēnsā in eum mīlitum voluntāte līberius loquēbātur et tyrannum nōn ferendum dictitābat.

VIII. Haec ille intuēns cum quem ad modum sēdāret nēscīret, et quōrsum ēvaderent timēret, Callicratēs quīdam, cīvis Athēniēnsis, quī simul cum eō ex Peloponnēsō in Siciliam vēnerat, homō et callidus et ad fraudem acūtus, sine ūllā religiōne ac fidē, adiit ad Diōnem et ait: eum māgnō in perīculō esse propter offēnsiōnem populī et odium mīlitum, quod nūllō modō ēvitāre posset, nisi alicuī suōrum negōtium daret, quī sē simulāret illī inimīcum. Quem sī invēnisset idōneum, facile omnium animōs cōgnitūrum adversāriōsque sublātūrum, quod inimīcī ēius dissidentī suōs sēnsūs apertūrī forent.

Tālī cōnsiliō probātō excēpit hās partēs ipse Callicratēs et sē armat imprūdentiā Diōnis. Ad eum interficiendum sociōs conquīrit, adversāriōs ēius convenit, coniūrātiōne cōnfīrmat. Rēs, multīs cōnsciīs quae agerētur, ēlāta dēfertur ad Aristomachēn, sorōrem Diōnis, uxōremque Aretēn. Illae timōre perterritae conveniunt, cūius dē

perīculō timēbant. At ille negat ā Callicrate fierī sibi īnsidiās, sed illa, quae agerentur, fierī praeceptō suō. Mulierēs nihilō sētius Callicratem in aedem Prōserpinae dēdūcunt ac iūrāre cōgunt, nihil ab illō perīculī fore Diōnī. Ille hāc religiōne nōn modo nōn est dēterritus, sed ad mātūrandum concitātus est, verēns nē prius cōnsilium aperīrētur suum, quam cōgitāta perfēcisset.

IX. Hāc mente proximō diē fēstō, cum ā conventū sē remōtum Diōn domī tenēret atque in conclāvī ēditō recubuisset, cōnsciīs facinoris loca mūnītiōra oppidī trādit, domum custōdiīs saepit, ā foribus quī nōn discēdant certōs praeficit, nāvem trirēmem armātīs ōrnat Philostratōque, frātrī suō, trādit eamque in portū agitāre iubet, ut sī exercēre rēmigēs vellet, cōgitāns, sī fōrte cōnsiliīs obstitisset fōrtūna, ut habēret quā aufugeret ad salūtem. Suōrum autem ē numerō Zacynthiōs adulēscentēs quōsdam ēligit cum audācissimōs tum vīribus māximīs, eīsque dat negōtium, ad Diōnem eant inermēs, sīc ut conveniendī ēius grātiā vidērentur venīre. Iī propter nōtitiam sunt intrōmīssī. At illīus ut līmen intrārant, foribus obserātīs in lectō cubantem invādunt, conligant; fit strepitus, adeō ut exaudīrī posset forīs. Hīc sīcut ante saepe dictum est, quam invīsa sit singulāris potentia et miseranda vīta, quī sē metuī quam amārī mālunt, cuīvīs facile intellēctū fuit. Namque illī ipsī custōdēs, sī prōmptā fuissent voluntāte, foribus effrāctīs servāre eum potuissent, quoad illī inermēs tēlum forīs flāgitantēs vīvum tenēbant. Cuī cum succurreret nēmō, Lycō quīdam Syrācūsānus per fenēstram gladium dedit, quō Diōn interfectus est.

X. Cōnfectā caede, cum multitūdō vīsendī grātiā introīsset, nōnnūllī ab īnsciīs prō noxiīs concīduntur. Nam celerī rūmōre dīlātō, Diōnī vim adlātam, multī concurre-

rant, quibus tāle facinus displicēbat. Iī falsā suspīciōne ductī immerentēs ut scelerātōs occīdunt. Hūius dē morte ut palam factum est, mīrābiliter vulgī mūtāta est voluntās; nam quī vīvum eum tyrannum vocitārant, eīdem līberātōrem patriae tyrannīque expulsōrem praedicābant. Sīc subitō misericordia odiō successerat, ut eum suō sanguine ab Acherunte, sī possent, cuperent redimere. Itaque in urbe celeberrimō locō, ēlātus pūblicē, sepulcrī monumentō dōnātus est. Diem obiit circiter annōs quīnquāgintā nātus, quartum post annum quam ex Peloponnēsō in Siciliam redierat.

XI. ĪPHICRATĒS.

I. Īphicratēs Athēniēnsis nōn tam māgnitūdine rērum gestārum quam disciplīnā mīlitārī nōbilitātus est. Fuit enim tālis dux, ut nōn sōlum aetātis suae cum prīmīs comparārētur, sed nē dē māiōribus nātū quidem quisquam antepōnerētur. Multum vērō in bellō est versātus, saepe exercitibus praefuit, nusquam culpā male rem gessit, semper cōnsiliō vīcit tantumque eō valuit, ut multa in rē mīlitārī partim nova attulerit, partim meliōra fēcerit. Namque ille pedestria arma mūtāvit. Cum ante illum imperātōrem māximīs clipeīs, brevibus hastīs, minūtīs gladiīs ūterentur, ille ē contrāriō peltam prō parmā fēcit — ā quō posteā peltastae peditēs appellābantur — ut ad mōtūs concursūsque essent leviōrēs, hastae modum duplicāvit, gladiōs longiōrēs fēcit. Īdem genus lōrīcārum novum īnstituit et prō sertīs atque aēneīs linteās dedit. Quō factō expedītiōrēs mīlitēs reddidit; nam pondere dētrāctō, quod aequē corpus tegeret et leve esset cūrāvit.

II. Bellum cum Thraecibus gessit, Seuthem, socium Athēniēnsium, in rēgnum restituit. Apud Corinthum tantā sevēritāte exercituī praefuit, ut nūllae umquam in Graeciā neque exercitātiōrēs cōpiae neque magis dictō audientēs fuerint ducī, in eamque cōnsuētūdinem addūxit ut, cum proeliī sīgnum ab imperātōre esset datum, sine ducis operā sīc ōrdinātae cōnsisterent, ut singulī ā perītissimō imperātōre dispositī vidērentur. Hōc exercitū moram Lacedaemoniōrum interfēcit, quod māximē tōtā celebrātum est Graeciā. Iterum eōdem bellō omnēs cōpiās

eōrum fugāvit, quō factō māgnam adeptus est glōriam. Cum Artaxerxēs Aegyptiō rēgī bellum īnferre voluit, Īphicratēn ab Athēniēnsibus ducem petīvit, quem praeficeret exercituī conductīciō, cūius numerus duodecim mīlium fuit. Quem quidem sīc omnī disciplīnā mīlitārī ērudīvit, ut quem ad modum quondam Fabiānī mīlitēs Rōmae, sīc Īphicratēnsēs apud Graecōs in summā laude fuerint.

Īdem subsidiō Lacedaemoniīs profectus Epamīnōndae retardāvit impetūs; nam nisi ēius adventus appropīnquāsset, nōn prius Thēbānī Spartā abscessissent, quam captam incendiō dēlēssent.

III. Fuit autem et animō māgnō et corpore imperātōriāque fōrmā, ut ipsō aspectū cuīvīs iniceret admīrātiōnem suī, sed in labōre nimis remīssus parumque patiēns, ut Theopompus memoriae prōdidit, bonus vērō cīvis fidēque māgnā. Quod cum in aliīs rēbus dēclārāvit, tum māximē in Amyntae Macedonis līberīs tuendīs. Namque Eurydicē, māter Perdiccae et Philippī, cum hīs duōbus puerīs Amyntā mortuō ad Īphicratēn cōnfūgit ēiusque opibus dēfēnsa est. Vīxit ad senectūtem plācātīs in sē suōrum cīvium animīs. Causam capitis semel dīxit, bellō sociālī, simul cum Tīmotheō, eōque iūdiciō est absolūtus.

Menesthea fīlium relīquit ex Thraessā nātum, Cotī rēgis fīliā. Is cum interrogārētur, utrum plūris, patrem mātremne, faceret, "Mātrem," inquit. Id cum omnibus mīrum vidērētur, at ille "Meritō," inquit, "faciō; nam pater, quantum in sē fuit, Thraecem mē genuit, contrā ea māter Athēniēnsem."

XII. CHABRIĀS.

I. Chabriās Athēniēnsis. Hīc quoque in summīs habitus est ducibus rēsque multās memoriā dīgnās gessit. Sed ex eīs ēlūcet māximē inventum ēius in proeliō quod apud Thēbās fēcit, cum Boeōtīs subsidiō vēnisset. Namque in eō vīctōriā fīdentem summum ducem Agēsilāum, fugātīs iam ab eō conductīciīs catervīs, reliquam phalangem locō vetuit cēdere obnīxōque genū scūtō, prōiectā hastā impetum excipere hostium docuit. Id novum Agēsilāus contuēns prōgredī nōn est ausus suōsque iam incurrentēs tubā revocāvit. Hōc usque eō tōtā Graeciā fāmā celebrātum est, ut illō statū Chabriās sibi statuam fierī voluerit, quae pūblicē eī ab Athēniēnsibus in forō cōnstitūta est. Ex quō factum est ut posteā athlētae cēterīque artificēs eīs statibus in statuīs pōnendīs ūterentur, quibus vīctōriam essent adeptī.

II. Chabriās autem multa in Eurōpā bella administrāvit, cum dux Athēniēnsium esset; in Aegyptō suā sponte gessit. Nam Nectenebin adiūtum profectus rēgnum eī cōnstituit. Fēcit idem Cyprī, sed pūblicē ab Athēniēnsibus Euagorae adiūtor datus, neque prius inde discessit, quam tōtam īnsulam bellō dēvinceret; quā ex rē Athēniēnsēs māgnam glōriam sunt adeptī. Interim bellum inter Aegyptiōs et Persās cōnflātum est. Athēniēnsēs cum Artaxerxe societātem habēbant, Lacedaemoniī cum Aegyptiīs, ā quibus māgnās praedās Agēsilāus, rēx eōrum, faciēbat. Id intuēns Chabriās, cum in rē nūllā Agēsilāo cēderet, suā sponte eōs adiūtum pro-

fectus Aegyptiae classī praefuit, pedestribus cōpiīs Agēsilāus.

III. Tum praefectī rēgis Persae lēgātōs mīsērunt Athēnās questum, quod Chabriās adversum rēgem bellum gereret cum Aegyptiīs. Athēniēnsēs diem certam Chabriae praestituērunt, quam ante domum nisi redīsset, capitis sē illum damnātūrōs dēnūntiārunt. Hōc ille nūntiō Athēnās rediit, neque ibi diūtius est morātus, quam fuit necesse. Nōn enim libenter erat ante oculōs suōrum cīvium, quod et vīvēbat lautē et indulgēbat sibi līberālius quam ut invidiam vulgī posset effugere. Est enim hōc commūne vitium māgnīs līberīsque cīvitātibus, ut invidia glōriae comes sit et libenter dē eīs dētrahant quōs ēminēre videant altius, neque animō aequō pauperēs aliēnam opulentiam intueantur. Itaque Chabriās, quoad eī licēbat, plūrimum aberat. Neque vērō sōlus ille aberat Athēnīs libenter, sed omnēs ferē prīncipēs fēcērunt idem, quod tantum sē ab invidiā putābant āfutūrōs, quantum ā cōnspectū suōrum recesserint. Itaque Conōn plūrimum Cyprī vīxit, Īphicratēs in Thraeciā, Tīmotheus Lesbī, Charēs Sīgēī, dissimilis quidem Charēs hōrum et factīs et mōribus, sed tamen Athēnīs et honōrātus et potēns.

IV. Chabriās autem periit bellō sociālī tālī modō. Oppūgnābant Athēniēnsēs Chium. Erat in classe Chabriās prīvātus, sed omnēs, quī in magistrātū erant, auctōritāte anteībat, eumque magis mīlitēs quam quī praeerant suspiciēbant. Quae rēs eī mātūrāvit mortem. Nam dum prīmus studet portum intrāre gubernātōremque iubet eō dērigere nāvem, ipse sibi perniciēī fuit; cum enim eō penetrāsset, cēterae nōn sunt secūtae. Quō factō circumfūsus hostium concursū cum fortissimē pūgnāret, nāvis rōstrō percussa coepit sīdere. Hinc refugere cum posset,

sī sē in mare dēiēcisset, quod suberat classis Athēniēnsium quae exciperet natantēs, perīre māluit quam armīs abiectīs nāvem relinquere, in quā fuerat vēctus. Id cēterī facere nōluērunt, quī nandō in tūtum pervēnērunt. At ille, praestāre honestam mortem exīstimāns turpī vītae, comminus pūgnāns tēlīs hostium interfectus est.

XIII. TĪMOTHEUS.

I. Tīmotheus, Conōnis fīlius, Athēniēnsis. Hīc ā patre acceptam glōriam multīs auxit virtūtibus; fuit enim disertus, impiger, labōriōsus, reī mīlitāris perītus neque minus cīvitātis regendae. Multa hūius sunt praeclārē facta, sed haec māximē inlūstria. Olynthiōs et Bȳzantiōs bellō subēgit. Samum cēpit; in quō oppūgnandō superiōre bellō Athēniēnsēs mīlle et ducenta talenta cōnsūmpserant, id ille sine ūllā pūblicā impēnsā populō restituit. Adversus Cotum bella gessit ab eōque mīlle et ducenta talenta praedae in pūblicum rettulit. Cȳzicum obsidiōne līberāvit. Ariobarzānī simul cum Agēsilāō auxiliō profectus est, ā quō cum Lacō pecūniam numerātam accēpisset, ille cīvēs suōs agrō atque urbibus augērī māluit quam id sūmere, cūius partem domum suam ferre posset. Itaque accēpit Crīthōtēn et Sēstum.

II. Īdem classī praefectus circumvehēns Peloponnēsum, Lacōnicēn populātus, classem eōrum fugāvit, Corcȳram sub imperium Athēniēnsium redēgit sociōsque dein adiūnxit Ēpīrōtas, Athamānas, Chāonas omnēsque eās gentēs, quae mare illud adiacent. Quō factō Lacedaemoniī dē diūtinā contentiōne dēstitērunt et suā sponte Athēniēnsibus imperiī maritimī prīncipātum concessērunt, pācemque eīs lēgibus cōnstituērunt, ut Athēniēnsēs marī ducēs essent. Quae vīctōria tantae fuit Atticīs laetitiae, ut tum prīmum ārae Pācī pūblicē sint factae eīque deae pulvīnar sit īnstitūtum. Cūius laudis ut memoria manēret, Tīmotheō pūblicē statuam in forō posuērunt. Quī honōs huic

ūnī ante id tempus contigit, ut, cum patrī populus statuam posuisset, fīliō quoque daret. Sīc iūxtā posita recēns fīliī veterem patris renovāvit memoriam.

III. Hīc cum esset māgnō nātū et magistrātūs gerere dēsīsset, bellō Athēniēnsēs undique premī sunt coeptī. Dēfēcerat Samus, dēscierat Hellēspontus, Philippus iam tum valēns multa mōliēbātur; cuī oppositus Charēs cum esset, nōn satis in eō praesidiī putābātur. Fit Menestheus praetor, fīlius Īphicratis, gener Tīmotheī, et ut ad bellum proficīscātur dēcernitur. Huic in cōnsilium dantur virī duo ūsū sapientiāque praestantēs, pater et socer, quod in hīs tanta erat auctōritās, ut māgna spēs esset per eōs āmīssa posse recuperārī. Iī cum Samum profectī essent et eōdem Charēs illōrum adventū cōgnitō cum suīs cōpiīs proficīscerētur, nē quid absente sē gestum vidērētur, accidit, cum ad īnsulam appropīnquārent, ut māgna tempestās orerētur; quam ēvītāre duo veterēs imperātōrēs ūtile arbitrātī suam classem suppressērunt. At ille temerāriā ūsus ratiōne nōn cessit māiōrum nātū auctōritātī, velut in suā manū esset fōrtūna. Quō contenderat pervēnit, eōdemque ut sequerentur, ad Tīmotheum et Īphicratēn nūntium mīsit.

Hinc male rē gestā, complūribus āmīssīs nāvibus eō unde erat profectus sē recēpit litterāsque Athēnās pūblicē mīsit, sibi prōclīve fuisse Samum capere, nisi ā Tīmotheō et Īphicrate dēsertus esset. Populus ācer, suspicāx ob eamque rem mōbilis, adversārius, invidus — etenim potentia in crīmen vocābātur — domum revocat; accūsantur prōditiōnis. Hōc iūdiciō damnātur Tīmotheus līsque ēius aestimātur centum talentīs. Ille odiō ingrātae cīvitātis exāctus Chalcidem sē contulit.

IV. Hūius post mortem cum populum iūdiciī suī pae-

nitēret, multae novem partēs dētrāxit et decem talenta Conōnem, fīlium ēius, ad mūrī quandam partem reficiendam iussit dare. In quō fōrtūnae varietās est animadversa. Nam quōs avus mūrōs ex hostium praedā patriae restituerat, eōsdem nepōs cum summā īgnōminiā familiae ex suā rē familiārī reficere coāctus est. Tīmotheī autem moderātae sapientisque vītae cum plēraque possīmus prōferre testimōnia, ūnō erimus contentī, quod ex eō facile conicī poterit, quam cārus suīs fuerit. Cum Athēnīs adulēscentulus causam dīceret, nōn sōlum amīcī prīvātīque hospitēs ad eum dēfendendum convēnērunt, sed etiam in eīs Iāsōn, tyrannus Thessaliae, quī illō tempore fuit omnium potentissimus. Hīc cum in patriā sine satellitibus sē tūtum nōn arbitrārētur, Athēnās sine ūllō praesidiō vēnit tantīque hospitem fēcit, ut māllet sē capitis perīculum adīre quam Tīmotheō dē fāmā dīmicantī deesse. Hunc adversus tamen Tīmotheus posteā populī iūssū bellum gessit; patriae enim sānctiōra iūra quam hospitiī esse dūxit.

Haec extrēma fuit aetās imperātōrum Athēniēnsium, Īphicratis, Chabriae, Tīmotheī, neque post illōrum obitum quisquam dux in illā urbe fuit dīgnus memoriā.

Veniō nunc ad fortissimum virum māximīque cōnsiliī omnium barbarōrum, exceptīs duōbus Carthāginiēnsibus, Hamilcare et Hannibale. Dē quō hōc plūra referēmus, quod et obscūriōra sunt ēius gesta plēraque et ea quae prōsperē eī cessērunt, nōn māgnitūdine cōpiārum, sed cōnsiliī, quō tum omnēs superābat, accidērunt; quōrum nisi ratiō explicāta fuerit, rēs appārēre nōn poterunt.

XIV. DATAMĒS.

I. Datamēs, patre Camisare, nātiōne Cāre, mātre Scythissā nātus, prīmum mīlitum in numerō fuit apud Artaxerxēn eōrum quī rēgiam tuēbantur. Pater ēius Camisarēs, quod et manū fortis et bellō strēnuus et rēgī multīs locīs fidēlis erat repertus, habuit prōvinciam partem Ciliciae iūxtā Cappadociam, quam incolunt Leucosyrī. Datamēs mīlitāre mūnus fungēns prīmum quālis esset aperuit in bellō quod rēx adversus Cadūsiōs gessit. Namque hīc māgnī fuit ēius opera. Quō factum est, cum in eō bellō cecidisset Camisarēs, ut paterna eī trāderētur prōvincia.

II. Parī sē virtūte posteā praebuit, cum Autophrādātēs iūssū rēgis bellō persequerētur eōs quī dēfēcerant. Namque hūius operā hostēs, cum castra iam intrāssent, multīs mīlibus rēgiōrum interfectīs prōflīgātī sunt exercitusque reliquus cōnservātus rēgis est; quā ex rē māiōribus rēbus praeesse coepit. Erat eō tempore Thuys dynastēs Paphlagoniae, antīquō genere, ortus ā Pylaemene illō, quem Homērus Trōicō bellō ā Patroclō interfectum ait. Is rēgī dictō audiēns nōn erat. Quam ob causam bellō eum persequī cōnstituit eīque reī praefēcit Datamēn, propīnquum Paphlagonis; namque ex frātre et sorōre erant nātī. Quam ob causam Datamēs prīmum experīrī voluit ut sine armīs propīnquum ad officium redūceret. Ad quem cum vēnisset sine praesidiō, quod ab amīcō nūllās verērētur īnsidiās, paene interiit; nam Thuys eum clam interficere voluit. Erat māter cum Datame, amita

Paphlagonis. Ea quid agerētur resciit, fīliumque monuit. Ille fugā perīculum ēvītāvit bellumque indīxit Thuynī. In quō cum ab Ariobarzāne, praefectō Lȳdiae et Iōniae tōtīusque Phrygiae, dēsertus esset, nihilō sēgnius persevērāvit vīvumque Thuyn cēpit cum uxōre et līberīs.

III. Cūius factī nē prius fāma ad rēgem quam ipse pervenīret, dedit operam. Itaque omnibus īnsciīs eō, ubi erat rēx, vēnit posterōque diē Thuyn, hominem māximī corporis terribilīque faciē, quod et niger et capillō longō barbāque erat prōmīssā, optimā veste tēxit, quam satrapae rēgiī gerere cōnsuērant, ōrnāvit etiam torque atque armillīs aureīs cēterōque rēgiō cultū; ipse agrestī duplicī amiculō circumdatus hīrtāque tunicā, gerēns in capite galeam vēnātōriam, dextrā manū clāvam, sinistrā cōpulam, ita vinctum ante sē Thuynem agēbat, ut sī feram bēstiam captam dūceret. Quae cum omnēs aspicerent propter novitātem ōrnātūs īgnōtamque fōrmam ob eamque rem māgnus esset concursus, fuit nōn nēmō quī āgnōsceret Thuyn rēgīque nūntiāret. Prīmō nōn accrēdidit itaque Pharnabāzum mīsit explōrātum.

Ā quō ut rem gestam comperit, statim admittī iussit, māgnō opere dēlectātus cum factō tum ōrnātū, imprīmīs quod nōbilis rēx in potestātem inopīnantī vēnerat. Itaque māgnificē Datamēn dōnātum ad exercitum mīsit, quī tum contrahēbātur duce Pharnabāzō et Tithrauste ad bellum Aegyptium, parīque eum atque illōs imperiō esse iussit. Posteā vērō quam Pharnabāzum rēx revocāvit, illī summa imperiī trādita est.

IV. Hīc cum māximō studiō comparāret exercitum Aegyptumque proficīscī parāret, subitō ā rēge litterae sunt eī mīssae, ut Aspim aggrederētur, quī Cataoniam tenēbat; quae gēns iacet suprā Ciliciam, cōnfīnis Cappadociae.

Namque Aspis, saltuōsam regiōnem castellīsque mūnītam incolēns, nōn sōlum imperiō rēgis nōn pārēbat, sed etiam fīnitimās regiōnēs vēxābat et quae rēgī portārentur abripiēbat. Datamēs etsī longē aberat ab eīs regiōnibus et ā māiōre rē abstrahēbātur, tamen rēgis voluntātī mōrem gerendum putāvit. Itaque cum paucīs, sed virīs fortibus nāvem cōnscendit, exīstimāns, quod accidit, facilius sē imprūdentem parvā manū oppressūrum quam parātum quamvīs māgnō exercitū. Hāc dēlātus in Ciliciam, ēgressus inde, diēs noctēsque iter faciēns Taurum trānsiit eōque quō studuerat vēnit. Quaerit quibus locīs sit Aspis; cōgnōscit haud longē abesse profectumque tum vēnātum. Quem dum speculātur, adventūs ēius causa cōgnōscitur. Pisidās cum eīs quōs sēcum habēbat ad resistendum Aspis comparat. Id Datamēs ubi audīvit, arma sūmit, suōs sequī iubet; ipse equō concitātō ad hostem vehitur. Quem procul Aspis cōnspiciēns ad sē ferentem pertimēscit atque ā cōnātū resistendī dēterritus sēsē dēdidit. Hunc Datamēs vinctum ad rēgem dūcendum trādit Mithridātī.

V. Haec dum geruntur, Artaxerxēs reminīscēns ā quantō bellō ad quam parvam rem prīncipem ducum mīsisset, sē ipse reprehendit et nūntium ad exercitum Acēn mīsit, quod nōndum Datamēn profectum putābat, quī dīceret nē ab exercitū discēderet. Hīc priusquam pervenīret quō erat profectus, in itinere convēnit, quī Aspim dūcēbant. Quā celeritāte cum māgnam benevolentiam rēgis Datamēs cōnsecūtus esset, nōn minōrem invidiam aulicōrum excēpit, quod illum ūnum plūris quam sē omnēs fierī vidēbant. Quō factō cūnctī ad eum opprimendum cōnsēnsērunt. Haec Pandantēs, gazae custōs rēgiae, amīcus Datamī, perscrīpta eī mittit, in quibus

docet eum in māgnō fore perīculō, sī quid illō imperante adversī in Aegyptō accidisset. Namque eam esse cōnsuētūdinem rēgiam, ut cāsūs adversōs hominibus tribuant, secundōs fōrtūnae suae. Quō fierī ut facile impellantur ad eōrum perniciem, quōrum ductū rēs male gestae nūntientur. Illum hōc māiōre fore in discrīmine, quod, quibus rēx māximē oboediat, eōs habeat inimīcissimōs. Tālibus ille litterīs cōgnitīs, cum iam ad exercitum Acēn vēnisset, quod nōn īgnōrābat ea vērē scrīpta, dēscīscere ā rēge cōnstituit.

Neque tamen quicquam fēcit quod fidē suā esset indīgnum. Nam Mandroclem Māgnētem exercituī praefēcit; ipse cum suīs in Cappadociam discēdit coniūnctamque huic Paphlagoniam occupat, cēlāns quā voluntāte esset in rēgem. Clam cum Ariobarzāne facit amīcitiam, manum comparat, urbēs mūnītās suīs tuendās trādit.

VI. Sed haec propter hiemāle tempus minus prōsperē prōcēdēbant. Audit Pisidās quōsdam cōpiās adversus sē parāre. Fīlium eō Arsidaeum cum exercitū mittit; cadit in proeliō adulēscēns. Proficīscitur eō pater nōn ita māgnā cum manū, cēlāns quantum vulnus accēpisset, quod prius ad hostem pervenīre cupiēbat, quam dē male rē gestā fāma ad suōs pervenīret, nē cōgnitā fīlii morte animī dēbilitārentur mīlitum. Quō contenderat pervēnit eīsque locīs castra pōnit, ut neque circumīrī multitūdine adversāriōrum posset neque impedīrī, quōminus ipse ad dīmicandum manum habēret expedītam.

Erat cum eō Mithrobarzānēs, socer ēius, praefectus equitum. Is dēspērātīs generī rēbus ad hostēs trānsfūgit. Id Datamēs ut audīvit, sēnsit, sī in turbam exīsset ab homine tam necessāriō sē relīctum, futūrum ut cēterī idem cōnsilium sequerentur; itaque in vulgus ēdit suō

iūssū Mithrobarzānem profectum prō perfugā, quō facilius receptus interficeret hostēs; quā rē relinquī eum pār nōn esse et omnēs cōnfestim sequī. Quod sī animō strēnuō fēcissent, futūrum ut adversāriī nōn possent resistere, cum et intrā vāllum et forīs caederentur. Hāc rē probātā exercitum ēdūcit, Mithrobarzānem persequitur, quī tantum quod ad hostēs pervēnerat, cum Datamēs sīgna īnferrī iubet. Pisidae novā rē commōtī in opīniōnem addūcuntur perfugās malā fidē compositōque fēcisse, ut receptī māiōrī essent calamitātī. Prīmum eōs adoriuntur. Illī cum quid agerētur aut quā rē fieret īgnōrārent, coāctī sunt cum eīs pūgnāre ad quōs trānsierant, ab eīsque stāre quōs relīquerant; quibus cum neutrī parcerent, celeriter sunt concīsī. Reliquōs Pisidās resistentēs Datamēs invādit; prīmō impetū pellit, fugientēs persequitur, multōs interficit, castra hostium capit.

Tālī cōnsiliō ūnō tempore et prōditōrēs perculit et hostēs prōflīgāvit et, quod ad perniciem suam fuerat cōgitātum, id ad salūtem convertit. Quō neque acūtius ūllīus imperātōris cōgitātum neque celerius factum usquam lēgimus.

VII. Ab hōc tamen virō Sisinās, māximō nātū fīlius, dēsciit ad rēgemque trānsiit et dē dēfectiōne patris dētulit. Quō nūntiō Artaxerxēs commōtus, quod intellegēbat sibi cum virō fortī ac strēnuō negōtium esse, quī et prius cōgitāre quam cōnārī cōnsuēsset et, cum cōgitāsset, facere audēret, Autophrādātem in Cappadociam mittit. Hīc nē intrāre posset, saltum in quō Ciliciae portae sunt sitae Datamēs praeoccupāre studuit. Sed tam subitō cōpiās contrahere nōn potuit. Ā quā rē dēpulsus cum eā manū, quam contrāxerat, locum dēlēgit tālem, ut neque circumīrētur ab hostibus neque praeterīret adver-

sārius, quīn ancipitibus locīs premerētur, et, sī dīmicāre vellet, nōn multum obesse multitūdō hostium suae paucitātī posset.

VIII. Haec etsī Autophrādātēs vidēbat, tamen statim māluit congredī quam cum tantīs cōpiīs refugere aut tam diū ūnō locō sedēre. Habēbat barbarōrum equitum vīgintī, peditum centum mīlia, quōs illī Cardacas appellant, ēiusdemque generis tria mīlia funditōrum, praetereā Cappadocum octō mīlia, Armeniōrum decem mīlia, Paphlagonum quīnque mīlia, Phrygum decem mīlia, Lȳdōrum quīnque mīlia, Aspendiōrum et Pisidārum circiter tria mīlia, Cilicum duo mīlia, Captiānōrum totidem, ex Graeciā conductōrum tria mīlia, levis armātūrae māximum numerum.

Hās adversus cōpiās spēs omnis cōnsistēbat Datamī in sē locīque nātūrā; namque hūius partem nōn habēbat vīcēsimam mīlitum. Quibus frētus cōnflīxit adversāriōrumque multa mīlia concīdit, cum dē ipsīus exercitū nōn amplius hominum mīlle cecidisset. Quam ob causam posterō diē tropaeum posuit, quō locō prīdiē pūgnātum erat. Hinc cum castra mōvisset semperque īnferior cōpiīs superior omnibus proeliīs discēderet, quod numquam manum cōnsereret, nisi cum adversāriōs locōrum angustiīs clausisset, quod perītō regiōnum callidēque cōgitantī saepe accidēbat, Autophrādātēs, cum bellum dūcī māiōre rēgis calamitāte quam adversāriōrum vidēret, pācem amīcitiamque prīstinam memorāns eum hortātus est, ut cum rēge in grātiam redīret. Quam ille etsī fīdam nōn fore putābat, tamen condiciōnem accēpit sēque ad Artaxerxem lēgātōs mīssūrum dīxit. Sīc bellum, quod rēx adversus Datamēn suscēperat, sēdātum est. Autophrādātēs in Phrygiam sē recēpit.

IX. At rēx, quod implācābile odium in Datamēn susceperat, postquam bellō eum opprimī nōn posse animadvertit, īnsidiīs interficere studuit; quās ille plērāsque ēvītāvit. Sīcut, cum eī nūntiātum esset quōsdam sibi īnsidiārī, quī in amīcōrum erant numerō, — dē quibus, quod inimīcī dētulerant, neque crēdendum neque neglegendum putāvit, — experīrī voluit, vērum falsumne sibi esset relātum. Itaque eō profectus est, in quō itinere futūrās īnsidiās dīxerant. Sed ēlēgit corpore ac statūrā simillimum suī eīque vestītum suum dedit atque eō locō īre, quō ipse cōnsuērat, iussit; ipse autem ōrnātū vestītūque mīlitārī inter corporis custōdēs iter facere coepit. At īnsidiātōrēs, postquam in eum locum āgmen pervēnit, dēceptī ōrdine atque vestītū impetum in eum faciunt, quī suppositus erat. Praedīxerat autem eīs Datamēs, cum quibus iter faciēbat, ut parātī essent facere quod ipsum vīdissent. Ipse, ut concurrantēs īnsidiātōrēs animum advertit, tēla in eōs coniēcit. Hōc idem cum ūniversī fēcissent, priusquam pervenīrent ad eum quem aggredī volēbant, cōnfīxī concidērunt.

X. Hīc tamen tam callidus vir extrēmō tempore captus est Mithridātis, Ariobarzānis fīliī, dolō. Namque is pollicitus est rēgī sē eum interfectūrum, sī rēx permitteret, ut quodcumque vellet licēret impūnē facere, fidemque dē eā rē mōre Persārum dextrā dedisset. Hanc ut accēpit ā rēge mīssam, cōpiās parat et absēns amīcitiam cum Datame facit, rēgis prōvinciās vēxat, castella expūgnat, māgnās praedās capit, quārum partim suīs dispertit, partim ad Datamēn mittit; parī modō complūra castella eī trādit. Haec diū faciendō persuāsit hominī sē īnfīnītum adversus rēgem suscēpisse bellum, cum nihilō magis, nē quam suspīciōnem illī praebēret īnsidiārum,

neque conloquium ēius petīvit neque in cōnspectum venīre studuit. Sīc absēns amīcitiam gerēbat, ut nōn beneficiīs mūtuīs, sed commūnī odiō, quod ergā rēgem suscēperant, continērī vidērentur.

XI. Id cum satis sē cōnfīrmāsse arbitrātus esset, certiōrem facit Datamēn, tempus esse māiōrēs rēs parārī et bellum cum ipsō rēge suscipī, dēque eā rē, sī eī vidērētur, quō locō vellet, in conloquium venīret. Probātā rē, conloquendī tempus sūmitur locusque quō convenīrētur. Hūc Mithridātēs cum ūnō, cuī māximē habēbat fidem, ante aliquot diēs vēnit complūribusque locīs sēparātim gladiōs obruit eaque loca dīligenter notat. Ipsō autem conloquiī diē utrīque, locum quī explōrārent atque ipsōs scrūtārentur, mittunt; deinde ipsī sunt congressī. Hīc cum aliquamdiū in conloquiō fuissent et dīversī discessissent iamque procul Datamēs abesset, Mithridātēs, priusquam ad suōs pervenīret, nē quam suspīciōnem pareret, in eundem locum revertitur atque ibi, ubi tēlum erat īnfossum, resēdit, ut sī lassitūdine cuperet adquiēscere, Datamēnque revocāvit, simulāns sē quiddam in conloquiō esse oblītum. Interim tēlum, quod latēbat, prōtulit nūdātumque vāgīnā veste tēxit ac Datamī venientī ait, dīgredientem sē animadvertisse locum quendam, quī erat in cōnspectū, ad castra ponenda esse idōneum.

Quem cum digitō dēmōnstrāret et ille respiceret, āversum ferrō trānsfīxit priusque quam quisquam posset succurrere, interfēcit. Ita ille vir, quī multōs cōnsiliō, nēminem perfidiā cēperat, simulātā captus est amīcitiā.

XV. EPAMĪNŌNDĀS.

I. Epamīnōndās, Polymniī fīlius, Thēbānus. Dē hōc priusquam scrībimus, haec praecipienda videntur lēctōribus, nē aliēnōs mōrēs ad suōs referant, nēve ea quae ipsīs leviōra sunt, parī modō apud cēterōs fuisse arbitrentur. Scīmus enim mūsicēn nostrīs mōribus abesse ā prīncipis persōnā, saltāre vērō etiam in vitiīs pōnī; quae omnia apud Graecōs et grāta et laude dīgna dūcuntur. Cum autem exprimere imāginem cōnsuētūdinis atque vītae velīmus Epamīnōndae, nihil vidēmur dēbēre praetermittere, quod pertineat ad eam dēclārandam. Quā rē dīcēmus prīmum dē genere ēius, deinde quibus disciplīnīs et ā quibus sit ērudītus, tum dē mōribus ingeniīque facultātibus et sī qua alia memoriā dīgna erunt, postrēmō dē rēbus gestīs, quae ā plūrimīs animī antepōnuntur virtūtibus.

II. Nātus igitur patre quō dīximus, genere honestō, pauper iam ā māiōribus relīctus est, ērudītus autem sīc ut nēmō Thēbānus magis. Nam et citharīzāre et cantāre ad chordārum sonum doctus est ā Dionȳsiō, quī nōn minōre fuit in mūsicīs glōriā quam Dāmōn aut Lamprus, quōrum pervulgāta sunt nōmina, cantāre tībiīs ab Olympiodōrō, saltāre ā Calliphrōne. At philosophiae praeceptōrem habuit Lȳsim Tārentīnum, Pȳthagorēum; cuī quidem sīc fuit dēditus, ut adulēscēns trīstem ac sevērum senem omnibus aequālibus suīs in familiāritāte anteposuerit; neque prius eum ā sē dīmīsit, quam in doctrīnīs tantō antecessit condiscipulōs, ut facile intellegī posset

parī modō superātūrum omnēs in cēterīs artibus. Atque haec ad nostram cōnsuētūdinem sunt levia et potius contemnenda; at in Graeciā, utique ōlim, māgnae laudī erant. Postquam ephēbus est factus et palaestrae dare operam coepit, nōn tam māgnitūdinī vīrium servīvit quam vēlōcitātī; illam enim ad athlētārum ūsum, hanc ad bellī exīstimābat ūtilitātem pertinēre. Itaque exercēbātur plūrimum currendō et lūctandō ad eum fīnem, quoad stāns complectī posset atque contendere. In armīs vērō plūrimum studiī cōnsūmēbat.

III. Ad hanc corporis fīrmitātem plūra etiam animī bona accesserant. Erat enim modestus, prūdēns, gravis, temporibus sapienter ūtēns, perītus bellī, fortis manū, animō māximō, adeō vēritātis dīligēns, ut nē iocō quidem mentīrētur. Īdem continēns, clēmēns patiēnsque admīrandum in modum, nōn sōlum populī, sed etiam amīcōrum ferēns iniūriās, in prīmīs commīssa cēlāns, quodque interdum nōn minus prōdest quam disertē dīcere, studiōsus audiendī; ex hōc enim facillimē discī arbitrābātur. Itaque cum in circulum vēnisset, īn quō aut dē rē pūblicā disputārētur aut dē philosophiā sermō habērētur, numquam inde prius discessit, quam ad fīnem sermō esset adductus.

Paupertātem adeō facile perpessus est, ut dē rē pūblicā nihil praeter glōriam cēperit. Amīcōrum in sē tuendō caruit facultātibus, fidē ad aliōs sublevandōs saepe sīc ūsus est, ut iūdicārī possit omnia eī cum amīcīs fuisse commūnia. Nam cum aut cīvium suōrum aliquis ab hostibus esset captus aut virgō nūbilis propter paupertātem conlocārī nōn posset, amīcōrum concilium habēbat et quantum quisque daret prō facultātibus imperābat. Eamque summam cum fēcerat, potius quam ipse acci-

peret pecūniam, addūcēbat eum quī quaerēbat ad eōs quī cōnferēbant, eīque ut ipsī numerārent faciēbat, ut ille ad quem ea rēs perveniēbat scīret quantum cuīque dēbēret.

IV. Temptāta autem ēius est abstinentia ā Diomedonte Cȳzicēnō: namque is rogātū Artaxerxis rēgis Epamīnōndam pecūniā corrumpendum suscēperat. Hīc māgnō cum pondere aurī Thēbās vēnit et Mīcythum adulēscentulum, quem tum Epamīnōndas plūrimum dīligēbat, quīnque talentīs ad suam perdūxit voluntātem. Mīcythus Epamīnōndam convēnit et causam adventūs Diomedontis ostendit.

At ille Diomedontī cōram "Nihil," inquit, "opus pecūniā est; nam sī rēx ea vult quae Thēbānīs sunt ūtilia, grātiīs facere sum parātus, sīn autem contrāria, nōn habet aurī atque argentī satis. Namque orbis terrārum dīvitiās accipere nōlō prō patriae cāritāte. Tū quod mē incōgnitum temptāstī tuīque similem exīstimāstī, nōn mīror tibique īgnōscō; sed ēgredere properē, nē aliōs corrumpās, cum mē nōn potueris. Et tū, Mīcythe, argentum huic redde, aut, nisi id cōnfestim facis, ego tē trādam magistrātuī." Hunc Diomedōn cum rogāret, ut tūtō exīre suaque quae attulerat licēret efferre, "Istud quidem," inquit, "faciam, neque tuā causā, sed meā, nē, sī tibi sit pecūnia adēmpta, aliquis dīcat id ad mē ēreptum pervēnisse, quod dēlātum accipere nōluissem."

Ā quō cum quaesīsset, quō sē dēdūcī vellet, et ille Athēnās dīxisset, praesidium dedit, ut tūtō pervenīret. Neque vērō id satis habuit, sed etiam, ut inviolātus in nāvem ēscenderet, per Chabriam Athēniēnsem, dē quō suprā mentiōnem fēcimus, effēcit. Abstinentiae erit hōc satis testimōnium. Plūrima quidem prōferre possumus,

sed modus adhibendus est, quoniam ūnō hōc volūmine vītam excellentium virōrum complūrium conclūdere cōnstituimus, quōrum rēs sēparātim multīs mīlibus versuum complūrēs scrīptōrēs ante nōs explicārunt.

V. Fuit etiam disertus, ut nēmō eī Thēbānus pār esset ēloquentiā, neque minus concinnus in brevitāte respondendī quam in perpetuā ōrātiōne ōrnātus. Habuit obtrectātōrem Meneclīdēn quendam, indidem Thēbīs, et adversārium in administrandā rē pūblica, satis exercitātum in dīcendō, ut Thēbānum scīlicet; namque illī gentī plūs inest vīrium quam ingeniī. Is quod in rē mīlitārī flōrēre Epamīnōndam vidēbat, hortārī solēbat Thēbānōs ut pācem bellō anteferrent, nē illīus imperātōris opera dēsīderārētur. Huic ille "Fallis," inquit, "verbō cīvēs tuōs, quod eōs ā bellō āvocās; ōtiī enim nōmine servitūtem conciliās; nam paritur pāx bellō. Itaque quī eā diūtinā volunt fruī, bellō exercitātī esse dēbent. Quā rē sī prīncipēs Graeciae vultis esse, castrīs est vōbīs ūtendum, nōn palaestrā." Īdem ille Meneclīdēs cum huic obiceret, quod līberōs nōn habēret neque uxōrem dūxisset, māximēque īnsolentiam, quod sibi Agamemnonis bellī glōriam vidērētur cōnsecūtus: at ille "Dēsine," inquit, "Meneclīda, dē uxōre mihi exprobrāre; nam nūllīus in istā rē minus ūtī cōnsiliō volō." Habēbat enim Meneclīdēs suspīciōnem adulteriī. "Quod autem mē Agamemnonem aemulārī putās, falleris. Namque ille cum ūniversā Graeciā vix decem annīs ūnam cēpit urbem, ego contrā eā ūnā urbe nostrā diēque ūnō tōtam Graeciam Lacedaemoniīs fugātīs līberāvī."

VI. Īdem cum in conventum vēnisset Arcadum, petēns ut societātem cum Thēbānīs et Argīvīs facerent, contrāque Callistratus, Athēniēnsium lēgātus, quī ēloquentiā

omnēs eō praestābat tempore, postulāret ut potius amīcitiam sequerentur Atticōrum, et in ōrātiōne suā multa invēctus esset in Thēbānōs et Argīvōs in eīsque hōc possuisset, animum advertere dēbēre Arcades quālēs utraque cīvitās cīvēs prōcreāsset, ex quibus dē cēterīs possent iūdicāre: Argīvōs enim fuisse Orestem et Alcmēōnem mātricīdās, Thēbīs Oedipum nātum, quī, cum patrem suum interfēcisset, ex mātre līberōs prōcreāsset; huic in respondendō Epamīnōndās, cum dē cēterīs perōrāsset, postquam ad illa duo opprobria pervēnit, admīrārī sē dīxit stultitiam rhētoris Atticī, quī nōn animadverterit, innocentēs illōs nātōs domī, scelere admīssō cum patriā essent expulsī, receptōs esse ab Athēniēnsibus.

Sed māximē ēius ēloquentia ēlūxit Spartae lēgātī ante pūgnam Leuctricam. Quō cum omnium sociōrum convēnissent lēgātī, cōram frequentissimō conventū sīc Lacedaemoniōrum tyrannidem coarguit, ut nōn minus illā ōrātiōne opēs eōrum concusserit quam Leuctricā pūgnā. Tum enim perfēcit, quod post appāruit, ut auxiliō Lacedaemoniī sociōrum prīvārentur.

VII. Fuisse patientem suōrumque iniūriās ferentem cīvium, quod sē patriae īrāscī nefās esse dūceret, haec sunt testimōnia. Cum eum propter invidiam cīvēs suī praeficere exercituī nōluissent duxque esset dēlēctus bellī imperītus, cūius errōre rēs eō esset dēducta, ut omnēs dē salūte pertimēscerent, quod locōrum angustiīs clausī ab hostibus obsidēbantur, dēsīderārī coepta est Epamīnōndae dīligentia; erat enim ibi prīvātus numerō mīlitis. Ā quō cum peterent opem, nūllam adhibuit memoriam contumēliae et exercitum obsidiōne līberātum domum redūxit incolumem. Nec vērō hōc semel fēcit, sed saepius. Māximē autem fuit inlūstre, cum in Peloponnēsum

exercitum dūxisset adversus Lacedaemoniōs habēretque conlēgās duōs, quōrum alter erat Pelopidās, vir fortis ac strēnuus.

Hī cum crīminibus adversāriōrum omnēs in invidiam vēnissent ob eamque rem imperium eīs esset abrogātum atque in eōrum locum aliī praetōrēs successissent, Epamīnōndās populī scītō nōn pāruit idemque ut facerent persuāsit conlēgīs, et bellum quod suscēperat gessit. Namque animadvertēbat, nisi id fēcisset, tōtum exercitum propter praetōrum imprūdentiam īnscitiamque bellī peritūrum. Lēx erat Thēbīs, quae morte multābat, sī quis imperium diūtius retinuisset quam lēge praefīnītum foret. Hanc Epamīnōndās cum reī pūblicae cōnservandae causā lātam vidēret, ad perniciem cīvitātis cōnferrī nōluit et quattuor mēnsibus diūtius quam populus iusserat gessit imperium.

VIII. Postquam domum reditum est, conlēgae ēius hōc crīmine accūsābantur. Quibus ille permīsit, ut omnem causam in sē trānsferrent suāque operā factum contenderent, ut lēgī nōn oboedīrent. Quā dēfēnsiōne illīs perīculō līberātīs nēmō Epamīnōndam respōnsūrum putābat, quod quid dīceret nōn habēret. At ille in iūdicium vēnit, nihil eōrum negāvit quae adversāriī crīminī dabant, omniaque quae conlēgae dīxerant cōnfessus est neque recūsāvit quōminus lēgis poenam subīret, sed ūnum ab eīs petīvit, ut in sepulcrō suō īnscrīberent:

"Epamīnōndās ā Thēbānīs morte multātus est, quod eōs coēgit apud Leuctra superāre Lacedaemoniōs, quōs ante sē imperātōrem nēmō Boeōtōrum ausus sit aspicere in aciē, quodque ūnō proeliō nōn sōlum Thēbās ab interitū retrāxit, sed etiam ūniversam Graeciam in lībertātem vindicāvit eōque rēs utrōrumque perdūxit, ut Thēbānī Spartam oppūgnārent, Lacedaemoniī satis habērent, sī

salvī esse possent, neque prius bellāre dēstitit quam Messēnē restitūtā urbem eōrum obsidiōne clausit."

Haec cum dīxisset, rīsus omnium cum hilaritāte coortus est, neque quisquam iūdex ausus est dē eō ferre suffrāgium. Sīc ā iūdiciō capitis māximā discessit glōriā.

IX. Hīc extrēmō tempore imperātor apud Mantinēam cum aciē īnstrūctā audācius īnstāret hostibus, cōgnitus ā Lacedaemoniīs, quod in ūnīus perniciē ēius patriae sitam putābant salūtem, ūniversī in ūnum impetum fēcērunt neque prius abscessērunt, quam māgnā caede ēditā multīsque occīsīs fortissimē ipsum Epamīnōndam pūgnantem, sparō ēminus percussum, concidere vīdērunt. Hūius cāsū aliquantum retardātī sunt Boeōtī, neque tamen prius pūgnā excessērunt quam repūgnantēs prōflīgārunt. At Epamīnōndās, cum animadverteret mortiferum sē vulnus accēpisse simulque, sī ferrum, quod ex hastīlī in corpore remānserat, extrāxisset, animam statim ēmīssūrum, usque eō retinuit, quoad renūntiātum est vīcisse Boeōtōs. Id postquam audīvit, "Satis," inquit, "vīxī; invīctus enim morior." Tum ferrō extractō cōnfestim exanimātus est.

X. Hīc uxōrem numquam dūxit. In quō cum reprehenderētur ā Pelopidā, quī fīlium habēbat īnfāmem, maleque eum in eō patriae cōnsulere dīceret, quod līberōs nōn relinqueret, "Vidē," inquit, "nē tū pēius cōnsulās, quī tālem ex tē nātum relīctūrus sīs. Neque vērō stirps potest mihi deesse; namque ex mē nātam relinquō pūgnam Leuctricam, quae nōn modo mihi superstes, sed etiam immortālis sit necesse est." Quō tempore duce Pelopidā exsulēs Thēbās occupārunt et praesidium Lacedaemoniōrum ex arce expulērunt, Epamīnōndās, quam diū facta est caedēs cīvium, domō sē tenuit, quod neque dēfendere malōs volēbat neque im-

pūgnāre, nē manūs suōrum sanguine cruentāret; namque omnem cīvīlem vīctōriam fūnestam putābat. Īdem, postquam apud Cadmēam cum Lacedaemoniīs pūgnārī coeptum est, in prīmīs stetit.

Hūius dē virtūtibus vītāque satis erit dictum, sī hōc ūnum adiūnxerō, quod nēmō ībit īnfitiās, Thēbās et ante Epamīnōndam nātum et post ēiusdem interitum perpetuō aliēnō pāruisse imperiō, contrā ea, quam diū ille praefuerit reī pūblicae, caput fuisse tōtīus Graeciae. Ex quō intellegī potest ūnum hominem plūris quam cīvitātem fuisse.

XVI. PELOPIDĀS.

I. Pelopidās Thēbānus, magis historicīs quam vulgō nōtus. Cūius dē virtūtibus dubitō quem ad modum expōnam, quod vereor, sī rēs explicāre incipiam, nē nōn vītam ēius ēnārrāre, sed historiam videar scrībere; sīn tantum modo summās attigerō, nē rudibus Graecārum litterārum minus dīlūcidē appāreat, quantus fuerit ille vir. Itaque utrīque reī occurram, quantum potuerō, et medēbor cum satietātī tum īgnōrantiae lēctōrum.

Phoebidās Lacedaemonius cum exercitum Olynthum dūceret iterque per Thēbās faceret, arcem oppidī, quae Cadmēa nōminātur, occupāvit impulsū paucōrum Thēbānōrum, quī adversāriae factiōnī quō facilius resisterent, Lacōnum rēbus studēbant, idque suō prīvātō, nōn pūblicō fēcit cōnsiliō. Quō factō eum Lacedaemoniī ab exercitū remōvērunt pecūniāque multārunt, neque eō magis arcem Thēbānīs reddidērunt, quod susceptīs inimīcitiīs satius dūcēbant eōs obsidērī quam līberārī; nam post Peloponnēsium bellum Athēnāsque dēvīctās cum Thēbānīs sibi rem esse exīstimābant et eōs esse sōlōs, quī adversus sē sistere audērent. Hāc mente amīcīs suīs summās potestātēs dederant alterīusque factiōnis prīncipēs partim interfēcerant, aliōs in exsilium ēiēcerant; in quibus Pelopidās hīc, dē quō scrībere exōrsī sumus, pulsus patriā carēbat.

II. Hī omnēs ferē Athēnās sē contulerant, nōn quō sequerentur ōtium, sed ut, quem ex proximō locum fōrs obtulisset, eō patriam recuperāre nīterentur. Itaque cum tempus esset vīsum reī gerendae, commūniter cum eīs

quī Thēbīs idem sentiēbant, diem dēlēgērunt ad inimīcōs opprimendōs cīvitātemque līberandam eum quō māximī magistrātūs simul cōnsuērant epulārī. Māgnae saepe rēs nōn ita māgnīs cōpiīs sunt gestae, sed profectō numquam tam ab tenuī initiō tantae opēs sunt prōflīgātae; nam duodecim adulēscentulī coiērunt ex eīs, quī exsiliō erant multātī, cum omnīnō nōn essent amplius centum, quī tantō sē offerrent perīculō. Quā paucitāte perculsa est Lacedaemoniōrum potentia. Iī enim nōn magis adversāriōrum factiōnī quam Spartānīs eō tempore bellum intulērunt, quī prīncipēs erant tōtīus Graeciae; quōrum imperiī māiestās, neque ita multō post, Leuctricā pūgnā ab hōc initiō perculsa concidit. Illī igitur duodecim, quōrum dux erat Pelopidās, cum Athēnīs interdiū exīssent, ut vesperāscente caelō Thēbās possent pervenīre, cum canibus vēnāticīs exiērunt, rētia ferentēs, vestītū agrestī, quō minōre suspīciōne facerent iter. Quī cum tempore ipsō quō studerant pervēnissent, domum Charōnis dēvertērunt, ā quō et tempus et diēs erat datus.

III. Hōc locō libet interpōnere, etsī sēiūnctum ab rē prōpositā est, nimia fīdūcia quantae calamitātī soleat esse. Nam magistrātuum Thēbānōrum statim ad aurēs pervēnit exsulēs in urbem vēnisse. Id illī vīnō epulīsque dēditī usque eō dēspēxērunt, ut nē quaerere quidem dē tantā rē labōrārint. Accessit quod etiam magis aperīret eōrum dēmentiam. Adlāta est enim epistula Athēnīs ab Archīnō ūnī ex eīs, Archiae, quī tum māximum magistrātum Thēbīs obtinēbat, in quā omnia dē profectiōne eōrum perscrīpta erant. Quae cum iam accubantī in convīviō esset data, sīcut erat sīgnāta, sub pulvīnum subiciēns, "In crāstinum," inquit, "differō rēs sēriās." At illī omnēs, cum iam nox processisset, vīnolentī ab exsulibus duce Pelopidā sunt

interfectī. Quibus rēbus cōnfectīs, vulgō ad arma lībertātemque vocātō, nōn sōlum quī in urbe erant, sed etiam undique ex agrīs concurrērunt, praesidium Lacedaemoniōrum ex arce pepulērunt, patriam obsidiōne līberārunt, auctōrēs Cadmēae occupandae partim occīdērunt, partim in exsilium ēiēcērunt.

IV. Hōc tam turbidō tempore, sīcut suprā docuimus, Epamīnōndās, quoad cum cīvibus dīmicātum est, domī quiētus fuit. Itaque haec līberātārum Thēbārum propria laus est Pelopidae, cēterae ferē commūnēs cum Epamīnōndā. Namque Leuctricā pūgnā imperātōre Epamīnōndā hīc fuit dux dēlēctae manūs, quae prīma phalangem prōstrāvit Lacōnum. Omnibus praetereā perīculīs ēius adfuit — sīcut, Spartam cum oppūgnāvit, alterum tenuit cornū — quōque Messēna celerius restituerētur, lēgātus in Persās est profectus. Dēnique haec fuit altera persōna Thēbīs, sed tamen secunda ita, ut proxima esset Epamīnōndae.

V. Cōnflīctātus autem est etiam adversā fōrtūnā. Nam et initiō, sīcut ostendimus, exsul patriā caruit et, cum Thessaliam in potestātem Thēbānōrum cuperet redigere lēgātiōnisque iūre satis tēctum sē arbitrārētur, quod apud omnēs gentēs sānctum esse cōnsuēsset, ā tyrannō Alexandrō Pheraeō simul cum Ismēniā comprehēnsus in vincla coniectus est. Hunc Epamīnōndās recuperāvit, bellō persequēns Alexandrum. Post id factum numquam animō plācārī potuit in eum, ā quō erat violātus. Itaque persuāsit Thēbānīs ut subsidiō Thessaliae proficīscerentur tyrannōsque ēius expellerent. Cūius bellī cum eī summa esset data eōque cum exercitū profectus esset, nōn dubitāvit, simul ac cōnspēxit hostem, cōnflīgere. In quō proeliō Alexandrum ut animadvertit, incēnsus īrā equum

in eum concitāvit proculque dīgressus ā suīs coniectū tēlōrum cōnfossus concidit. Atque hōc secundā vīctōriā accidit; nam iam inclīnātae erant tyrannōrum cōpiae. Quō factō omnēs Thessaliae cīvitātēs interfectum Pelopidam corōnīs aureīs et statuīs aēneīs līberōsque ēius multō agrō dōnārunt.

XVII. AGĒSILĀUS.

I. Agēsilāus Lacedaemonius cum ā cēterīs scrīptōribus tum eximiē ā Xenophonte Sōcraticō conlaudātus est; eō enim ūsus est familiārissimē.

Hīc prīmum dē rēgnō cum Leōtychidē, frātris fīliō, habuit contentiōnem. Mōs erat enim Lacedaemoniīs ā māiōribus trāditus, ut bīnōs habērent semper rēgēs, nōmine magis quam imperiō, ex duābus familiīs Proclī et Eurysthenis, quī prīncipēs ex prōgeniē Herculis Spartae rēgēs fuērunt. Hōrum ex alterā in alterīus familiae locum fierī nōn licēbat; ita suum utraque retinēbat ōrdinem. Prīmum ratiō habēbātur, quī māximus nātū esset ex līberīs ēius, quī rēgnāns dēcessisset; sīn is virīle secus nōn relīquisset, tum dēligēbātur, quī proximus esset propīnquitāte. Mortuus erat Āgis rēx, frāter Agēsilāī; fīlium relīquerat Leōtychidem. Quem ille nātum nōn āgnōrat, eundem moriēns suum esse dīxerat. Is dē honōre rēgnī cum Agēsilāō, patruō suō, contendit neque id quod petīvit cōnsecūtus est; nam Lȳsandrō suffrāgante, homine, ut ostendimus suprā, factiōsō et iīs temporibus potente, Agēsilāus antelātus est.

II. Hīc simul atque imperiī potītus est, persuāsit Lacedaemoniīs ut cum exercitū sē mitterent in Asiam bellumque rēgī facerent, docēns satius esse in Asiā quam in Eurōpā dīmicārī. Namque fāma exierat Artaxerxēn comparāre classēs pedestrēsque exercitūs, quōs in Graeciam mitteret. Datā potestāte tantā celeritāte ūsus est, ut prius in Asiam cum cōpiīs pervēnerit quam rēgiī satrapae eum scīrent

profectum. Quō factum est ut omnēs imparātōs imprūdentēsque offenderet. Id ut cōgnōvit Tissaphernēs, quī summum imperium tum inter praefectōs habēbat rēgiōs, indūtiās ā Lacōne petīvit, simulāns sē dare operam, ut Lacedaemoniīs cum rēge convenīret, rē autem vērā ad cōpiās comparandās, eāsque impetrāvit trimēnstrēs. Iūrāvit autem uterque sē sine dolō indūtiās cōnservātūrum.

In quā pactiōne summā fidē mānsit Agēsilāus, contrā ea Tissaphernēs nihil aliud quam bellum comparāvit. Id etsī sentiēbat Lacō, tamen iūsiūrandum servābat multumque in eō sē cōnsequī dīcēbat, quod Tissaphernēs periūriō suō et hominēs suīs rēbus abaliēnāret et deōs sibi īrātōs redderet, sē autem cōnservātā religiōne cōnfīrmāre exercitum, cum animadverteret deūm nūmen facere sēcum, hominēsque sibi conciliāre amīciōrēs, quod eīs studēre cōnsuēssent, quōs cōnservāre fidem vidērent.

III. Postquam indūtiārum praeteriit diēs, barbarus nōn dubitāns, quod ipsīus erant plūrima domicilia in Cāriā et ea regiō eīs temporibus multō putābātur locuplētissima, eō potissimum hostēs impetum factūrōs, omnēs suās cōpiās eō contrāxerat. At Agēsilāus in Phrygiam sē convertit eamque prius dēpopulātus est, quam Tissaphernēs usquam sē movēret.

Māgna praeda mīlitibus locuplētātīs Ephesum hiemātum exercitum redūxit atque ibi officīnīs armōrum īnstitūtīs māgnā industriā bellum apparāvit. Et quō studiōsius armārentur īnsīgniusque ōrnārentur, praemia prōposuit, quibus dōnārentur, quōrum ēgregia in eā rē fuisset industria. Fēcit idem in exercitātiōnum generibus, ut, quī cēterīs praestitissent, eōs māgnīs adficeret mūneribus. Hīs igitur rēbus effēcit ut et ōrnātissimum et exercitātissimum habēret exercitum. Huic cum tempus esset

vīsum cōpiās extrahere ex hībernāculīs, vīdit, sī quō esset iter factūrus palam prōnūntiāsset, hostēs nōn crēditūrōs aliāsque regiōnēs praesidiīs occupātūrōs neque dubitātūrōs aliud eum factūrum ac prōnūntiāsset. Itaque cum ille Sardīs itūrum sē dīxisset, Tissaphernēs eandem Cāriam dēfendendam putāvit. In quō cum eum opīniō fefellisset vīctumque sē vīdisset cōnsiliō, sērō suīs praesidiō profectus est; nam cum illō vēnisset, iam Agēsilāus multīs locīs expūgnātīs māgnā erat praedā potītus. Lacō autem cum vidēret hostēs equitatū superāre, numquam in campō suī fēcit potestātem et eīs locīs manum cōnseruit, quibus plūs pedestrēs cōpiae valērent. Pepulit ergō, quotiēnscumque congressus est, multō māiōrēs adversāriōrum cōpiās et sīc in Asiā versātus est, ut omnium opīniōne vīctor dūcerētur.

IV. Hīc cum iam animō meditārētur proficīscī in Persās et ipsum rēgem adorīrī, nūntius eī domō vēnit ephorōrum mīssū, bellum Athēniēnsēs et Boeōtōs indīxisse Lacedaemoniīs: quā rē venīre nē dubitāret. In hōc nōn minus ēius pietās suspicienda est quam virtūs bellica; quī cum vīctōrī praeesset exercituī māximamque habēret fīdūciam rēgnī Persārum potiundī, tantā modestiā dictō audiēns fuit iūssīs absentium magistrātuum, ut sī prīvātus in comitiō esset Spartae. Cūius exemplum utinam imperātōrēs nostrī sequī voluissent! Sed illūc redeāmus. Agēsilāus opulentissimō rēgnō praeposuit bonam exīstimātiōnem multōque glōriōsius dūxit, sī īnstitūtīs patriae pāruisset, quam sī bellō superāsset Asiam. Hāc igitur mente Hellēspontum cōpiās trāiēcit tantāque ūsus est celeritāte, ut, quod iter Xerxēs annō vertente cōnfēcerat, hīc trānsierit trīgintā diēbus. Cum iam haud ita longē abesset ā Peloponnēsō, obsistere eī cōnātī sunt Athēni-

ēnsēs et Boeōtī cēterīque eōrum sociī apud Corōnēam; quōs omnēs gravī proeliō vīcit. Hūius vīctōriae vel māxima fuit laus, quod, cum plērīque ex fugā sē in templum Minervae coniēcissent quaererēturque ab eō, quid eīs vellet fierī, etsī aliquot vulnera accēperat eō proeliō et īrātus vidēbātur omnibus, quī adversus arma tulerant, tamen antetulit īrae religiōnem et eōs vetuit violārī.

Neque vērō hōc sōlum in Graeciā fēcit, ut templa deōrum sāncta habēret, sed etiam apud barbarōs summā religiōne omnia simulācra ārāsque cōnservāvit. Itaque praedicābat mīrārī sē, nōn sacrilegōrum numerō habērī quī supplicibus deōrum nocuissent, aut nōn graviōribus poenīs adficī quī religiōnem minuerent, quam quī fāna spoliārent.

V. Post hōc proelium conlātum omne bellum est circā Corinthum ideōque Corinthium est appellātum. Hīc cum ūnā pūgnā decem mīlia hostium Agēsilāō duce cecidissent eōque factō opēs adversāriōrum dēbilitātae vidērentur, tantum āfuit ab īnsolentiā glōriae, ut commiserātus sit fōrtūnam Graeciae, quod tam multī ā sē vīctī vitiō adversāriōrum concidissent: namque illā multitūdine, sī sāna mēns esset, Graeciae supplicium Persās dare potuisse. Īdem cum adversāriōs intrā moenia compulisset et ut Corinthum oppūgnāret multī hortārentur, negāvit id suae virtūtī convenīre: sē enim eum esse quī ad officium peccantēs redīre cōgeret, nōn quī urbēs nōbilissimās expūgnāret Graeciae. "Nam sī," inquit, "eōs exstinguere voluerimus, quī nōbīscum adversus barbarōs stetērunt, nōsmet ipsī nōs expūgnāverimus illīs quiēscentibus. Quō factō sine negōtiō, cum voluerint, nōs oppriment."

VI. Interim accidit illa calamitās apud Leuctra Lacedaemoniīs. Quō nē proficīscerētur, cum ā plērīsque ad

exeundum impellerētur, ut sī dē exitū dīvīnāret, excūsāvit senectūtem. Īdem, cum Epamīnōndās Spartam oppūgnāret essetque sine mūrīs oppidum, tālem sē imperātōrem praebuit, ut eō tempore omnibus appāruerit, nisi ille fuisset, Spartam futūram nōn fuisse. In quō quidem discrīmine celeritās ēius cōnsiliī salūtī fuit ūniversīs. Nam cum quīdam adulēscentulī hostium adventū perterritī ad Thēbānōs trānsfugere vellent et locum extrā urbem ēditum cēpissent, Agēsilāus, quī perniciōsissimum fore vidēret, sī animadversum esset quemquam ad hostēs trānsfugere cōnārī, cum suīs eō vēnit atque, ut sī bonō animō fēcissent, laudāvit cōnsilium eōrum, quod eum locum occupāssent; id sē quoque fierī dēbēre animadvertisse. Sīc adulēscentēs simulātā laudātiōne recuperāvit et adiūnctīs dē suīs comitibus locum tūtum relīquit. Namque illī adiectō numerō eōrum, quī expertēs erant cōnsiliī commovēre sē nōn sunt ausī eōque libentius, quod latēre arbitrābantur quae cōgitāverant.

VII. Sine dubiō post Leuctricam pūgnam Lacedaemoniī sē numquam refēcērunt neque prīstinum imperium recuperārunt, cum interim numquam Agēsilāus dēstitit quibuscumque rēbus posset patriam iuvāre. Nam cum praecipuē Lacedaemoniī indigērent pecūniā, ille omnibus quī ā rēge dēfēcerant praesidiō fuit; ā quibus māgnā dōnātus pecūniā patriam sublevāvit. Atque in hōc illud imprīmīs fuit admīrābile, cum māxima mūnera eī ab rēgibus ac dynastīs cīvitātibusque cōnferrentur, quod nihil umquam domum suam contulit, nihil dē vīctū, nihil dē vestītū Lacōnum mūtāvit. Domō eādem fuit contentus, quā Eurysthenēs, prōgenitor māiōrum suōrum, fuerat ūsus; quam quī intrārat, nūllum sīgnum libīdinis, nūllum lūxuriae vidēre poterat, contrā ea plūrima patientiae atque

abstinentiae. Sīc enim erat īnstrūcta, ut in nūllā rē differret ā cūiusvīs inopis atque prīvātī.

VIII. Atque hīc tantus vir ut nātūram fautrīcem habuerat in tribuendīs animī virtūtibus, sīc maleficam nactus est in corpore fingendō; nam et statūrā fuit humilī et corpore exiguō et claudus alterō pede. Quae rēs etiam nōnnūllam adferēbat dēfōrmitātem, atque īgnōtī, faciem ēius cum intuērentur, contemnēbant; quī autem virtūtēs nōverant, nōn poterant admīrārī satis. Quod eī ūsū vēnit, cum annōrum octōgintā subsidiō Tachō in Aegyptum mīssus esset et in actā cum suīs accubuisset sine ūllō tēctō statumque habēret tāle, ut terra tēcta esset strāmentīs neque hūc amplius quam pellis esset iniecta, eōdem quō comitēs omnēs vestītū humilī atque obsolētō, ut eōrum ōrnātus nōn modo in eīs rēgem nēminem sīgnificāret, sed hominēs esse nōn beātissimōs suspīciōnem praebēret. Hūius dē adventū fāma cum ad rēgiōs esset perlāta, celeriter mūnera eō cūiusque generis sunt adlāta. Hīs quaerentibus Agēsilāum vix fidēs facta est, ūnum esse ex eīs qui tum accubābant. Quī cum rēgis verbīs quae attulerant dedissent, ille praeter vitulīnam et ēius modī genera obsōniī, quae praesēns tempus dēsīderābat, nihil accēpit; unguenta, corōnās secundamque mēnsam servīs dispertiit, cētera referrī iussit. Quō factō eum barbarī magis etiam contempsērunt, quod eum īgnōrantiā bonārum rērum vīlia potissimum sūmpsisse arbitrābantur.

Hīc cum ex Aegyptō reverterētur, dōnātus ā rēge Nectanabide ducentīs vīgintī talentīs, quae ille mūnerī populō suō daret, vēnissetque in portum, quī Menelāī vocātur, iacēns inter Cyrēnās et Aegyptum, in morbum implicitus dēcessit. Ibi eum amīcī, quō Spartam facilius perferre possent, quod mel nōn habēbant, cērā circumfūdērunt atque ita domum rettulērunt.

XVIII. EUMENĒS.

I. Eumenēs Cardiānus. Hūius sī virtūtī pār data esset fōrtūna, nōn ille quidem māior exstitisset — quod māgnōs hominēs virtūte mētīmur, nōn fōrtūnā — sed multō inlūstrior atque etiam honōrātior. Nam cum aetās ēius incidisset in ea tempora, quibus Macedonēs flōrērent, multum eī dētrāxit inter eōs vīventī, quod aliēnae erat cīvitātis, neque aliud huic dēfuit quam generōsa stirps. Etsī enim domesticō summō genere erat, tamen Macedonēs eum sibi aliquandō antepōnī indīgnē ferēbant, neque tamen nōn patiēbantur; vincēbat enim omnēs cūrā, vigilantiā, patientiā, calliditāte et celeritāte ingeniī.

Hīc peradulēscentulus ad amīcitiam accessit Philippī, Amyntae fīliī, brevīque tempore in intimam pervēnit familiāritātem; fulgēbat enim iam in adulēscentulō indolēs virtūtis. Itaque eum habuit ad manum scrībae locō, quod multō apud Grāiōs honōrificentius est quam apud Rōmānōs. Namque apud nōs, rē vērā sīcut sunt, mercennāriī scrībae exīstimantur; at apud illōs ē contrāriō nēmō ad id officium admittitur nisi honestō locō, et fidē et industriā cōgnitā, quod necesse est omnium cōnsiliōrum eum esse participem. Hunc locum tenuit amīcitiae apud Philippum annōs septem. Illō interfectō eōdem gradū fuit apud Alexandrum annōs tredecim. Novissimō tempore praefuit etiam alterae equitum ālae, quae Hetaericē appellābātur. Utrīque autem in cōnsiliō semper adfuit et omnium rērum habitus est particeps.

II. Alexandrō Babylōne mortuō, cum rēgna singulīs

familiāribus dispertīrentur et summa tradita esset tuenda eīdem, cuī Alexander moriēns ānulum suum dederat, Perdiccae — ex quō omnēs coniēcerant eum rēgnum eī commīsisse, quoad līberī ēius in suam tūtēlam pervēnissent; aberat enim Crateros et Antipater, quī antecēdere hunc vidēbantur; mortuus erat Hēphaestiō, quem ūnum Alexander, quod facile intellegī posset, plūrimī fēcerat — hōc tempore data est Eumenī Cappadocia sive potius dicta; nam tum in hostium erat potestāte. Hunc sibi Perdiccās adiūnxerat māgnō studiō, quod in homine fidem et industriam māgnam vidēbat, nōn dubitāns, sī eum pellēxisset, māgnō ūsuī fore sibi in eīs rēbus quās apparābat. Cōgitābat enim, quod ferē omnēs in māgnīs imperiīs concupīscunt, omnium partēs corripere atque complectī. Neque vērō hōc ille sōlus fēcit, sed cēterī quoque omnēs, quī Alexandrī fuerant amīcī. Prīmus Leonnātus Macedoniam praeoccupāre dēstināvit. Is multīs māgnīsque pollicitātiōnibus persuādēre Eumenī studuit, ut Perdiccam dēsereret ac sēcum faceret societātem. Cum perdūcere eum nōn posset, interficere cōnātus est, et fēcisset, nisi ille clam noctū ex praesidiīs ēius effūgisset.

III. Interim cōnflāta sunt illa bella, quae ad interneciōnem post Alexandrī mortem gesta sunt, omnēsque concurrērunt ad Perdiccam opprimendum. Quem etsī īnfīrmum vidēbat, quod ūnus omnibus resistere cōgēbātur, tamen amīcum nōn dēseruit neque salūtis quam fideī fuit cupidior. Praefēcerat hunc Perdiccās eī partī Asiae, quae inter Taurum mōntem iacet atque Hellēspontum, et illum ūnum opposuerat Eurōpaeīs adversāriīs; ipse Aegyptum oppūgnātum adversus Ptolemaeum erat profectus. Eumenēs cum neque māgnās cōpiās neque fīrmās habēret, quod et inexercitātae et nōn multō ante erant

contractae, adventāre autem dīcerentur Hellēspontumque trānsīsse Antipater et Crateros māgnō cum exercitū Macedonum, virī cum clāritāte tum ūsū bellī praestantēs — Macedonēs vērō mīlitēs eā tum erant fāmā, quā nunc Rōmānī feruntur; etenim semper habitī sunt fortissimī, quī summī imperiī potīrentur — Eumenēs intellegēbat, sī cōpiae suae cōgnōssent adversus quōs dūcerentur, nōn modo nōn itūrās, sed simul cum nūntiō dīlapsūrās.

Itaque hōc eī vīsum est prūdentissimum, ut dēviīs itineribus mīlitēs dūceret, in quibus vēra audīre nōn possent, et eīs persuādēret sē contrā quōsdam barbarōs proficīscī. Atque tenuit hōc prōpositum et prius in aciem exercitum ēdūxit proeliumque commīsit, quam mīlitēs suī scīrent, cum quibus arma cōnferrent. Effēcit etiam illud locōrum praeoccupātiōne, ut equitātū potius dīmicāret, quō plūs valēbat, quam peditātū, quō erat dēterior.

IV. Quōrum ācerrimō concursū cum māgnam partem diēī esset pūgnātum, cadit Crateros dux et Neoptolemus, quī secundum locum imperiī tenēbat. Cum hōc concurrit ipse Eumenēs. Quī cum inter sē complexī in terram ex equīs dēcidissent, ut facile intellegī possent inimīcā mente contendisse animōque magis etiam pūgnāsse quam corpore, nōn prius distractī sunt quam alterum anima relinqueret. Ab hōc aliquot plāgīs Eumenēs vulnerātur, neque eō magis ex proeliō excessit, sed ācrius hostēs īnstitit. Hīc equitibus prōflīgātīs, interfectō duce Craterō, multīs praetereā et māximē nōbilibus captīs pedester exercitus, quod in ea loca erat dēductus ut invītō Eumene ēlābī nōn posset, pācem ab eō petiit. Quam cum impetrāsset, in fidē nōn mānsit et sē, simul ac potuit, ad Antipatrum recēpit. Eumenēs Craterum ex aciē sēmivīvum ēlātum recreāre studuit; cum id nōn posset,

prō hominis dīgnitāte prōque prīstinā amīcitiā — namque illō ūsus erat Alexandrō vīvō familiāriter — amplō fūnere extulit ossaque in Macedoniam uxōrī ēius ac līberīs remīsit.

V. Haec dum apud Hellēspontum geruntur, Perdiccās apud Nīlum flūmen interficitur ā Seleucō et Antigene, rērumque summa ad Antipatrum dēfertur. Hīc quī nōn dēseruerant, exercitū suffrāgium ferente capitis absentēs damnantur, in eīs Eumenēs. Hāc ille perculsus plāgā nōn succubuit neque eō sētius bellum administrāvit. Sed exīlēs rēs animī māgnitūdinem, etsī nōn frangēbant, tamen minuēbant. Hunc persequēns Antigonus, cum omnī genere cōpiārum abundāret, saepe in itineribus vēxābātur, neque umquam ad manum accēdere licēbat nisi eīs locīs, quibus paucī multīs possent resistere. Sed extrēmō tempore, cum cōnsiliō capī nōn posset, multitūdine circumitus est. Hinc tamen multīs suīs āmīssīs sē expedīvit et in castellum Phrygiae, quod Nōra appellātur, cōnfūgit. In quō cum circumsedērētur et verērētur nē ūnō locō manēns equōs mīlitārēs perderet, quod spatium nōn esset agitandī, callidum fuit ēius inventum, quem ad modum stāns iūmentum concalfierī exercērīque posset, quō libentius et cibō ūterētur et ā corporis mōtū nōn removērētur. Substringēbat caput lōrō altius quam ut priōribus pedibus plēnē terram posset attingere, deinde post verberibus cōgēbat exsultāre et calcēs remittere; quī mōtus nōn minus sūdōrem excutiēbat, quam sī in spatiō dēcurreret. Quō factum est, quod omnibus mīrābile est vīsum, ut aequē nitida iūmenta ex castellō ēdūceret, cum complūrēs mēnsēs in obsidiōne fuisset, ac sī in campestribus ea locīs habuisset. In hāc conclūsiōne, quotiēnscumque voluit, apparātum et mūnītiōnēs Antigonī aliās incendit, aliās

disiēcit. Tenuit autem sē ūnō locō quam diū hiems fuit, quod castra sub dīvō habēre nōn poterat. Vēr appropīnquābat; simulātā dēditiōne, dum dē condiciōnibus, tractat, praefectīs Antigonī imposuit sēque ac suōs omnēs extrāxit incolumēs.

VI. Ad hunc Olympiās, māter quae fuerat Alexandrī, cum litterās et nūntiōs mīsisset in Asiam cōnsultum, utrum repetītum īret Macedoniam — nam tum in Ēpīrō habitābat — et suās rēs occupāret, huic ille prīmum suāsit nē sē movēret et exspectāret, quoad Alexandrī fīlius rēgnum adipīscerētur; sīn aliquā cupiditāte raperētur in Macedoniam, oblivīscerētur omnium iniūriārum et in nēminem acerbiōre ūterētur imperiō. Hōrum illa nihil fēcit: nam et in Macedoniam profecta est et ibi crūdēlissimē sē gessit. Petiit autem ab Eumene absente nē paterētur Philippī domus ac familiae inimīcissimōs stirpem quoque interimere, ferretque opem līberīs Alexandrī. Quam veniam sī daret, quam prīmum exercitūs parāret, quōs sibi subsidiō addūceret. Id quō facilius faceret, sē omnibus praefectīs, quī in officiō manēbant, mīsisse litterās, ut eī pārērent ēiusque cōnsiliīs ūterentur. Hīs rēbus Eumenēs permōtus satius dūxit, sī ita tulisset fōrtūna, perīre bene meritīs referentem grātiam quam ingrātum vīvere.

VII. Itaque cōpiās contrāxit, bellum adversus Antigonum comparāvit. Quod ūnā erant Macedonēs complūrēs nōbilēs, in eīs Peucestēs, quī corporis custōs fuerat Alexandrī, tum autem obtinēbat Persidem, et Antigenēs, cūius sub imperiō phalanx erat Macedonum, invidiam verēns — quam tamen effugere nōn potuit — sī potius ipse aliēnigena summī imperiī potīrētur quam aliquis Macedonum, quōrum ibi erat multitūdō, in prīncipiīs Alexandrī

nōmine tabernāculum statuit in eōque sellam auream cum sceptrō ac diadēmate iussit pōnī eōque omnēs cottīdiē convenīre, ut ibi dē summīs rēbus cōnsilia caperentur; crēdēns minōre sē invidiā fore, sī speciē imperiī nōminisque simulātiōne Alexandrī bellum vidērētur administrāre. Quod effēcit; nam cum nōn ad Eumenis prīncipia, sed ad rēgia convenīrētur atque ibi dē rēbus dēlīberārētur, quōdam modō latēbat, cum tamen per eum ūnum gererentur omnia.

VIII. Hīc in Paraetacīs cum Antigonō cōnflīxit, nōn aciē īnstrūctā, sed in itinere, eumque male acceptum in Mēdiam hiemātum coēgit redīre. Ipse in fīnitimā regiōne Persidis hiemātum cōpiās dīvīsit, nōn ut voluit, sed ut mīlitum cōgēbat voluntās. Namque illa phalanx Alexandrī Māgnī, quae Asiam peragrārat dēvīceratque Persās, inveterāta cum glōriā tum etiam licentiā, nōn pārēre sē ducibus, sed imperāre postulābat, ut nunc veterānī faciunt nostrī. Itaque perīculum est nē faciant quod illī fēcērunt, suā intemperantiā nimiāque licentiā ut omnia perdant neque minus eōs cum quibus fēcerint, quam adversus quōs steterint. Quod sī quis illōrum veterānōrum legat facta, paria hōrum cōgnōscat neque rem ūllam nisi tempus interesse iūdicet. Sed ad illōs revertar. Hīberna sūmpserant nōn ad ūsum bellī, sed ad ipsōrum lūxuriam, longēque inter sē discesserant. Hōc Antigonus cum comperīsset intellegeretque sē parem nōn esse parātīs adversāriīs, statuit aliquid sibi cōnsiliī novī esse capiendum. Duae erant viae quā ex Mēdīs, ubi ille hiemābat, ad adversāriōrum hībernācula posset pervenīrī. Quārum brevior per loca dēserta, quae nēmō incolēbat propter aquae inopiam, cēterum diērum erat ferē decem; illa autem, quā omnēs commeābant, alterō tantō longiō-

rem habēbat ānfrāctum, sed erat cōpiōsa omniumque rērum abundāns. Hāc sī proficīscerētur, intellegēbat prius adversāriōs rescītūrōs dē suō adventū quam ipse tertiam partem cōnfēcisset itineris; sīn per loca sōla contenderet, spērābat sē imprūdentem hostem oppressūrum.

Ad hanc rem cōnficiendam imperāvit quam plūrimōs ūtrēs atque etiam culleōs comparārī, post haec pābulum, praetereā cibāria cocta diērum decem, ut quam minimē fieret īgnis in castrīs. Iter quō habeat omnēs cēlat. Sīc parātus, quā cōnstituerat proficīscitur.

IX. Dīmidium ferē spatium cōnfēcerat, cum ex fūmō castrōrum ēius suspīciō adlāta est ad Eumenem hostem appropīnquāre. Conveniunt ducēs; quaeritur, quid opus sit factō. Intellegēbant omnēs tam celeriter cōpiās ipsōrum contrahī nōn posse, quam Antigonus adfutūrus vidēbātur. Hīc omnibus titubantibus et dē rēbus summīs dēspērantibus Eumenēs ait, sī celeritātem velint adhibēre et imperāta facere, quod ante nōn fēcerint, sē rem expedītūrum. Nam quod diēbus quīnque hostis trānsīsse posset, sē effectūrum ut nōn minus totidem diērum spatiō retardārētur; quā rē circumīrent, suās quisque contraheret cōpiās. Ad Antigonī autem refrēnandum impetum tāle capit cōnsilium. Certōs mittit hominēs ad īnfimōs mōntēs, quī obviī erant itinerī adversāriōrum, eīsque praecipit ut prīmā nocte quam lātissimē possint īgnēs faciant quam māximōs atque hōs secundā vigiliā minuant, tertiā perexiguōs reddant, ut adsimulātā castrōrum cōnsuētūdine suspīciōnem iniciant hostibus eīs locīs esse castra ac dē eōrum adventū esse praenūntiātum; idemque posterā nocte faciant. Quibus imperātum erat, dīligenter praeceptum cūrant. Antigonus tenebrīs obortīs īgnēs cōnspicātur; crēdit dē suō adventū esse audītum

et adversāriōs illūc suās contrāxisse cōpiās. Mūtat cōnsilium et, quoniam imprūdentēs adorīrī nōn posset, flectit iter suum et illum ānfrāctum longiōrem cōpiōsae viae capit ibique diem ūnum opperītur ad lassitūdinem sēdandam mīlitum ac reficienda iūmenta, quō integriōre exercitū dēcerneret.

X. Sīc Eumenēs callidum imperātōrem vīcit cōnsiliō celeritātemque impedīvit ēius, neque tamen multum prōfēcit; nam invidiā ducum, cum quibus erat, perfidiāque Macedonum veterānōrum, cum superior proeliō discessisset, Antigonō est dēditus, cum exercitus eī ter ante sēparātīs temporibus iūrāsset sē eum dēfēnsūrum neque umquam dēsertūrum. Sed tanta fuit nōnnūllōrum virtūtis obtrectātiō, ut fidem āmittere māllent quam eum nōn perdere. Atque hunc Antigonus, cum eī fuisset īnfestissimus, cōnservāsset, sī per suōs esset licitum, quod ab nūllō sē plūs adiuvārī posse intellegēbat in eīs rēbus, quās impendēre iam appārēbat omnibus. Imminēbant enim Seleucus, Lȳsimachus, Ptolemaeus, opibus iam valentēs, cum quibus eī dē summīs rēbus erat dīmicandum. Sed nōn passī sunt iī quī circā erant, quod vidēbant Eumene receptō omnēs prae illō parvī futūrōs. Ipse autem Antigonus adeō erat incēnsus, ut nisi māgnā spē māximārum rērum lēnīrī nōn posset.

XI. Itaque cum eum in custōdiam dedisset et praefectus custōdum quaesīsset, quem ad modum servārī vellet, "Ut ācerrimum," inquit, "leōnem aut ferōcissimum elephantum"; nōndum enim statuerat, cōnservāret eum necne. Veniēbat autem ad Eumenem utrumque genus hominum, et quī propter odium frūctum oculīs ex ēius cāsū capere vellent, et quī propter veterem amīcitiam conloquī cōnsōlārīque cuperent, multī etiam, quī ēius

fōrmam cōgnōscere studēbant, quālis esset quem tam diū tamque valdē timuissent, cūius in perniciē positam spem habuissent vīctōriae. At Eumenēs, cum diūtius in vinclīs esset, ait Onomarchō, penes quem summa imperiī erat custōdiae, sē mīrārī quā rē iam tertium diem sīc tenērētur; nōn enim hōc convenīre Antigonī prūdentiae, ut sīc ūterētur dēvīctō; quīn aut interficī aut mīssum fierī iubēret. Hīc cum ferōcius Onomarchō loquī vidērētur, "Quid? Tū," inquit, "animō sī istō erās, cūr nōn in proeliō cecidistī potius quam in potestātem inimīcī venīrēs?" Huic Eumenēs "Utinam quidem istud ēvēnisset! Sed eō nōn accidit, quod numquam cum fortiōre sum congressus; nōn enim cum quōquam arma contulī, quīn is mihi succubuerit." Neque id erat falsum; nōn enim virtūte hostium, sed amīcōrum perfidiā dēcidit. . . . Nam et dīgnitāte fuit honestā et vīribus ad labōrem ferendum fīrmīs neque tam māgnō corpore quam figūrā venustā.

XII. Dē hōc Antigonus cum sōlus cōnstituere nōn audēret, ad cōnsilium rettulit. Hīc cum omnēs prīmō perturbātī admīrārentur nōn iam dē eō sūmptum esse supplicium, ā quō tot annōs adeō essent male habitī, ut saepe ad dēspērātiōnem forent adductī, quīque māximōs ducēs interfēcisset, dēnique in quō ūnō tantum esset, ut, quoad ille vīveret, ipsī sēcūrī esse nōn possent, interfectō nihil habitūrī negōtiī essent; postrēmō, si illī redderet salūtem, quaerēbant, quibus amīcīs esset ūsūrus: sēsē enim cum Eumene apud eum nōn futūrōs. Hīc cōgnitā cōnsiliī voluntāte tamen usque ad septimum diem dēlīberandī sibi spatium relīquit. Tum autem, cum iam verērētur nē qua sēditiō exercitūs orerētur, vetuit quemquam ad eum admittī et cottīdiānum vīctum removērī

iussit; nam negābat sē eī vim adlātūrum, cuī aliquandō fuisset amīcus. Hīc tamen nōn amplius quam trīduum famē fatīgātus, cum castra movērentur, īnsciente Antigonō iugulātus est ā custōdibus.

XIII. Sīc Eumenēs annōrum quīnque et quadrāgintā, cum ab annō vīcēsimō, utī suprā ostendimus, septem annōs Philippō appāruisset, tredecim apud Alexandrum eundem locum obtinuisset, in eīs ūnum equitum ālae praefuisset, post autem Alexandrī Māgnī mortem imperātor exercitūs dūxisset summōsque ducēs partim reppulisset, partim interfēcisset, captus nōn Antigonī virtūte, sed Macedonum periūriō tālem habuit exitum vītae. In quō quanta omnium fuerit opīniō eōrum, quī post Alexandrum Māgnum rēgēs sunt appellātī, ex hōc facillimē potest iūdicārī, quod, quōrum nēmō Eumene vīvō rēx appellātus est, sed praefectus, eīdem post hūius occāsum statim rēgium ōrnātum nōmenque sūmpsērunt neque, quod initiō praedicārant, sē Alexandrī līberīs rēgnum servāre, praestāre voluērunt et hōc ūnō prōpūgnātōre sublātō quid sentīrent aperuērunt. Hūius sceleris prīncipēs fuērunt Antigonus, Ptolemaeus, Seleucus, Lȳsimachus, Cassandrus. Antigonus autem Eumenem mortuum propīnquīs ēius sepeliendum trādidit. Iī mīlitārī honestōque fūnere, comitante tōtō exercitū, humāvērunt ossaque ēius in Cappadociam ad mātrem atque uxōrem līberōsque ēius dēportanda cūrārunt.

XIX. PHŌCIŌN.

I. Phōciōn Athēniēnsis etsī saepe exercitibus praefuit summōsque magistrātūs cēpit, tamen multō ēius nōtior est integritās vītae quam reī mīlitāris labor. Itaque hūius memoria est nūlla, illīus autem māgna fāma, ex quō cōgnōmine Bonus est appellātus. Fuit enim perpetuō pauper, cum dīvitissimus esse posset propter frequentēs dēlātōs honōrēs potestātēsque summās, quae eī ā populō dabantur. Hīc cum ā rēge Philippō mūnera māgnae pecūniae repudiāret lēgātīque hortārentur accipere simulque admonērent, sī ipse eīs facile carēret, līberīs tamen suīs prōspiceret, quibus difficile esset in summā paupertāte tantam paternam tuērī glōriam, eīs ille "Sī meī similēs erunt, īdem hīc," inquit, "agellus illōs alet, quī mē ad hanc dīgnitātem perdūxit; sīn dissimilēs sunt futūrī, nōlō meīs impēnsīs illōrum alī augērīque lūxuriam."

II. Īdem cum prope ad annum octōgēsimum prōsperā pervēnisset fōrtūnā, extrēmīs temporibus māgnum in odium pervēnit suōrum cīvium, prīmō quod cum Dēmāde dē urbe trādendā Antipatrō cōnsēnserat eīusque cōnsiliō Dēmosthenēs cum cēterīs, quī bene dē rē pūblicā meritī exīstimābantur, populī scītō in exsilium erant expulsī. Neque in eō sōlum offenderat, quod patriae male cōnsuluerat, sed etiam quod amīcitiae fidem nōn praestiterat. Namque auctus adiūtusque ā Dēmosthene eum quem tenēbat ascenderat gradum, cum adversus Charētem eum subōrnāret; ab eōdem in iūdiciīs, cum capitis causam dīceret, dēfēnsus aliquotiēns, līberātus discesserat. Hunc

nōn sōlum in perīculīs nōn dēfendit, sed etiam prōdidit. Concidit autem māximē ūnō crīmine, quod, cum apud eum summum esset imperium populī iūssū et Nīcānōrem, Cassandrī praefectum, īnsidiārī Pīraeō ā Dercylō monērētur īdemque postulāret ut prōvidēret, nē commeātibus cīvitās prīvārētur, huic audiente populō Phōciōn negāvit esse perīculum sēque ēius reī obsidem fore pollicitus est. Neque ita multō post Nīcānor Pīraeō est potītus. Ad quem recuperandum cum populus armātus concurrisset, ille nōn modo nēminem ad arma vocāvit, sed nē armātīs quidem praeesse voluit.

III. Erant eō tempore Athēnīs duae factiōnēs, quārum ūna populī causam agēbat, altera optimātium. In hāc erat Phōciōn et Dēmētrius Phalēreus. Hārum utraque Macedonum patrōciniīs ūtēbātur; nam populārēs Polyperchōntī favēbant, optimātēs cum Cassandrō sentiēbant. Interim ā Polyperchōnte Cassandrus Macedoniā pulsus est. Quō factō populus superior factus statim ducēs adversāriae factiōnis capitis damnātōs patriā prōpulit, in eīs Phōciōnem et Dēmētrium Phalēreum, dēque eā rē lēgātōs ad Polyperchōntem mīsit, quī ab eō peterent ut sua decrēta cōnfīrmāret. Hūc eōdem profectus est Phōciōn. Quō ut vēnit, causam apud Philippum rēgem verbō, rē ipsā quidem apud Polyperchōntem iūssus est dīcere; namque is tum rēgis rēbus praeerat. Hīc ab Hāgnōne accūsātus, quod Pīraeum Nīcānorī prōdidisset, ex cōnsiliī sententiā in custōdiam coniectus Athēnās dēductus est, ut ibi dē eō lēgibus fieret iūdicium.

IV. Hūc ut perventum est, cum propter aetātem pedibus iam nōn valēret vehiculōque portārētur, māgnī concursūs sunt factī, cum aliī, reminīscentēs veteris fāmae, aetātis miserērentur, plūrimī vērō īrā exacuerentur propter

prōditiōnis suspīciōnem māximēque quod adversus populī commoda in senectūte steterat. Quā rē nē perōrandī quidem eī data est facultās dīcentī causam in iūdiciō; lēgitimīs quibusdam cōnfectīs damnātus trāditus est ūndecimvirīs, quibus ad supplicium mōre Athēniēnsium pūblicē damnātī trādī solent. Hīc cum ad mortem dūcerētur, obvius eī fuit Euphilētus, quō familiāriter fuerat ūsus. Is cum lacrimāns dīxisset "Ō quam indīgna perpeteris, Phōciōn!" huic ille "At nōn inopīnāta," inquit; "hunc enim exitum plērīque clārī virī habuērunt Athēniēnsēs." In hōc tantum fuit odium multitūdinis, ut nēmō ausus sit eum līber sepelīre. Itaque ā servīs sepultus est.

XX. TĪMOLEŌN.

I. Tīmoleōn Corinthius. Sine dubiō māgnus omnium iūdiciō hic vir exstitit. Namque huic ūnī contigit, quod nēsciō an nūllī, ut et patriam, in quā erat nātus, oppressam ā tyrannō līberāret, et ā Syrācūsānīs, quibus auxiliō erat mīssus, iam inveterātam servitūtem dēpelleret tōtamque Siciliam, multōs annōs bellō vēxātam ā barbarīsque oppressam, suō adventū in prīstinum restitueret. Sed in hīs rēbus nōn simplicī fōrtūnā cōnflīctātus est et, id quod difficilius putātur, multō sapientius tulit secundam quam adversam fōrtūnam. Nam cum frāter ēius Tīmophanēs, dux ā Corinthiīs dēlēctus, tyrannidem per mīlitēs mercennāriōs occupāsset participsque rēgnī ipse posset esse, tantum āfuit ā societāte sceleris, ut antetulerit cīvium suōrum lībērtātem frātris salūtī et pārēre lēgibus quam imperāre patriae satius dūxerit. Hāc mente per harūspicem commūnemque adfīnem, cuī soror ex eīsdem parentibus nāta nūpta erat, frātrem tyrannum interficiendum cūrāvit. Ipse nōn modo manūs nōn attulit, sed nē aspicere quidem frāternum sanguinem voluit. Nam dum rēs cōnficerētur, procul in praesidiō fuit, nē quis satelles posset succurrere.

Hōc praeclārissimum ēius factum nōn parī modō probātum est ab omnibus; nōnnūllī enim laesam ab eō pietātem putābant et invidiā laudem virtūtis obterēbant. Māter vērō post id factum neque domum ad sē fīlium admīsit neque aspēxit, quīn eum frātricīdam impiumque dētestāns compellāret. Quibus rēbus ille adeō est com-

mōtus, ut nōnnumquam vītae fīnem facere voluerit atque ex ingrātōrum hominum cōnspectū morte dēcēdere.

II. Interim Diōne Syrācūsīs interfectō Dionȳsius rūrsus Syrācūsārum potītus est. Cūius adversāriī opem ā Corinthiīs petiērunt ducemque, quō in bellō ūterentur, postulārunt. Hūc Tīmoleōn mīssus incrēdibilī fēlīcitāte Dionȳsium tōtā Siciliā dēpulit. Cum interficere posset, nōluit tūtōque ut Corinthum pervenīret effēcit, quod utrōrumque Dionȳsiōrum opibus Corinthiī saepe adiūtī fuerant, cūius benīgnitātis memoriam volēbat exstāre, eamque praeclāram vīctōriam dūcēbat in quā plūs esset clēmentiae quam crūdēlitātis, postrēmō ut nōn sōlum auribus acciperētur, sed etiam oculīs cernerētur quem ex quantō rēgnō ad quam fōrtūnam dētulisset. Post Dionȳsiī dēcessum cum Hicetā bellāvit, quī adversātus erat Dionȳsiō; quem nōn odiō tyrannidis dissēnsisse, sed cupiditāte indiciō fuit, quod ipse expulsō Dionȳsiō imperium dīmittere nōluit. Hōc superātō Tīmoleōn māximās cōpiās Carthāginiēnsium apud Crīnīsum flūmen fugāvit ac satis habēre coēgit, sī licēret Āfricam obtinēre, quī iam complūrēs annōs possessiōnem Siciliae tenēbant. Cēpit etiam Māmercum, Ītalicum ducem, hominem bellicōsum et potentem, quī tyrannōs adiūtum in Siciliam vēnerat.

III. Quibus rēbus cōnfectīs cum propter diūturnitātem bellī nōn sōlum regiōnēs, sed etiam urbēs dēsertās vidēret, conquīsīvit quōs potuit, prīmum Siculōs, dein Corinthō arcessīvit colōnōs, quod ab eīs initiō Syrācūsae erant conditae. Cīvibus veteribus sua restituit, novīs bellō vacuēfactās possessiōnēs dīvīsit, urbium moenia disiecta fānaque dētēcta refēcit, cīvitātibus lēgēs lībertātemque reddidit; ex māximō bellō tantum ōtium tōtae īnsulae

conciliāvit, ut hīc conditor urbium eārum, nōn illī quī initiō dēdūxerant, vidērētur. Arcem Syrācūsīs, quam mūnierat Dionysius ad urbem obsidendam, ā fundāmentīs disiēcit, cētera tyrannidis prōpūgnācula dēmōlītus est deditque operam, ut quam minimē multa vestīgia servitūtis manērent. Cum tantīs esset opibus, ut etiam invītīs imperāre posset, tantum autem amōrem habēret omnium Siculōrum, ut nūllō recūsante rēgnum obtinēre licēret, māluit sē dīligī quam metuī. Itaque, cum prīmum potuit, imperium dēposuit ac prīvātus Syrācūsīs, quod reliquum vītae fuit, vīxit. Neque vērō id imperītē fēcit; nam quod cēterī rēgēs imperiō potuērunt, hīc benevolentiā tenuit. Nūllus honōs huic dēfuit, neque posteā rēs ūlla Syrācūsīs gesta est pūblicē, dē quā prius sit dēcrētum quam Tīmoleontis sententiā cōgnitā. Nūllīus umquam cōnsilium nōn modo antelātum, sed nē comparātum quidem est. Neque id magis ēius benevolentiā factum est quam prūdentiā.

IV. Hīc cum aetāte iam prōvēctus esset, sine ūllō morbō lūmina oculōrum āmīsit. Quam calamitātem ita moderātē tulit, ut neque eum querentem quisquam audierit neque eō minus prīvātīs pūblicīsque rēbus interfuerit. Veniēbat autem in theātrum, cum ibi concilium populī habērētur, propter valētūdinem vēctus iūmentīs iūnctīs, atque ita dē vehiculō quae vidēbantur dīcēbat. Neque hōc illī quisquam tribuēbat superbiae; nihil enim umquam neque īnsolēns neque glōriōsum ex ōre ēius exiit. Quī quidem, cum suās laudēs audīret praedicārī, numquam aliud dīxit quam sē in eā rē māximē dīs agere grātiās atque habēre, quod, cum Siciliam recreāre cōnstituissent, tum sē potissimum ducem esse voluissent. Nihil enim rērum hūmānārum sine deōrum nūmine gerī

putābat; itaque suae domī sacellum Automatiās cōnstituerat idque sānctissimē colēbat.

V. Ad hanc hominis excellentem bonitātem mīrābilēs accesserant cāsūs; nam proelia māxima nātālī suō diē fēcit omnia, quō factum est ut ēius diem nātālem fēstum habēret ūniversa Sicilia. Huic quīdam Laphystius, homō petulāns et ingrātus, vadimōnium cum vellet impōnere, quod cum illō sē lēge agere dīceret, et complūrēs concurrissent, quī procācitātem hominis manibus coercēre cōnārentur, Tīmoleōn ōrāvit hominēs nē id facerent. Namque id ut Laphystiō et cuīvīs licēret, sē māximōs labōrēs summaque adiisse perīcula. Hanc enim speciem lībertātis esse, sī omnibus, quod quisque vellet, lēgibus experīrī licēret. Īdem, cum quīdam Laphystiī similis, nōmine Dēmaenetus, in cōntiōne populī dē rēbus gestīs ēius dētrahere coepisset ac nōnnūlla inveherētur in Tīmoleōnta, dīxit nunc dēmum sē vōtī esse damnātum; namque hōc ā dīs immortālibus semper precātum, ut tālem lībertātem restitueret Syrācūsānīs, in quā cuīvīs licēret dē quō vellet quod vellet impūne dīcere.

Hīc cum diem suprēmum obīsset, pūblicē ā Syrācūsānīs in gymnasiō, quod Tīmoleontēum appellātur, tōtā celebrante Siciliā sepultus est.

XXI. DĒ RĒGIBUS.

I. Hī ferē fuērunt Graecae gentis ducēs quī memoriā dīgnī videantur, praeter rēgēs; namque eōs attingere nōluimus, quod omnium rēs gestae sēparātim sunt relātae. Neque tamen iī admodum sunt multī. Lacedaemonius autem Agēsilāus nōmine, nōn potestāte fuit rēx, sīcut cēterī Spartānī. Ex eīs vērō, quī dominātum imperiō tenuērunt, excellentissimī fuērunt, ut nōs iūdicāmus, Persārum Cȳrus et Dārēus, Hystaspī fīlius, quōrum uterque prīvātus virtūte rēgnum est adeptus. Prior hōrum apud Massagetās in proeliō cecidit, Dārēus senectūte diem obiit suprēmum. Trēs sunt praetereā ēiusdem gentis: Xerxēs et duo Artaxerxae, Macrochīr cōgnōmine et Mnēmōn. Xerxī māximē est inlūstre, quod māximīs post hominum memoriam exercitibus terrā marīque bellum intulit Graeciae. At Macrochīr praecipuam habet laudem amplissimae pulcherrimaeque corporis fōrmae, quam incrēdibilī ōrnāvit virtūte bellī; namque illō Persēs nēmō manū fuit fortior. Mnēmōn autem iūstitiae fāmā flōruit; nam cum mātris suae scelere āmīsisset uxōrem, tantum indulsit dolōrī, ut eum pietās vinceret. Ex hīs duo eōdem nōmine morbō nātūrae dēbitum reddidērunt, tertius ab Artabānō praefectō ferrō interēmptus est.

II. Ex Macedonum autem gente duo multō cēterōs antecessērunt rērum gestārum glōriā: Philippus, Amyntae fīlius, et Alexander Māgnus. Hōrum alter Babylōne morbō cōnsūmptus est, Philippus Aegiīs ā Pausaniā, cum spectātum lūdōs īret, iūxtā theātrum occīsus est. Ūnus

Ēpīrōtēs, Pyrrhus, quī cum populō Rōmānō bellāvit. Is cum Argos oppidum oppūgnāret in Peloponnēsō, lapide ictus interiit. Ūnus item Siculus, Dionȳsius prior. Nam et manū fortis et bellī perītus fuit et, id quod in tyrannō nōn facile reperītur, minimē libīdinōsus, nōn lūxuriōsus, nōn avārus, nūllīus dēnique reī cupidus nisi singulāris perpetuīque imperiī ob eamque rem crūdēlis; nam dum id studuit mūnīre, nūllīus pepercit vītae, quem ēius īnsidiātōrem putāret. Hīc cum virtūte tyrannidem sibi peperisset, māgnā retinuit fēlīcitāte; māior enim annōs sexāgintā nātus dēcessit flōrente rēgnō. Neque in tam multīs annīs cūiusquam ex suā stirpe fūnus vīdit, cum ex tribus uxōribus līberōs prōcreāsset multīque eī nātī essent nepōtēs.

III. Fuērunt praetereā māgnī rēgēs ex amīcīs Alexandrī Māgnī, quī post obitum ēius imperia cēpērunt, in eīs Antigonus et hūius fīlius Dēmētrius, Lȳsimachus, Seleucus, Ptolemaeus. Ex hīs Antigonus in proeliō, cum adversus Seleucum et Lȳsimachum dīmicāret, occīsus est. Parī lētō adfectus est Lȳsimachus ab Seleucō; namque societāte dissolūtā bellum inter sē gessērunt. At Dēmētrius, cum fīliam suam Seleucō in mātrimōnium dedisset neque eō magis fīda inter eōs amīcitia manēre potuisset, captus bellō in custōdiā socer generī periit ā morbō. Neque ita multō post Seleucus ā Ptolemaeō Ceraunō dolō interfectus est, quem ille ā patre expulsum Alexandrēā aliēnārum opum indigentem recēperat. Ipse autem Ptolemaeus, cum vīvus fīliō rēgnum trādidisset, ab illō eōdem vītā prīvātus dīcitur.

Dē quibus quoniam satis dictum putāmus, nōn incommodum vidētur nōn praeterīre Hamilcarem et Hannibalem, quōs et animī māgnitūdine et calliditāte omnēs in Āfricā nātōs praestitisse cōnstat.

XXII. HAMILCAR.

I. Hamilcar, Hannibalis fīlius, cōgnōmine Barca, Carthāginiēnsis, prīmō Poenicō bellō, sed temporibus extrēmīs, admodum adulēscentulus in Siciliā praeesse coepit exercituī. Cum ante ēius adventum et marī et terrā male rēs gererentur Carthāginiēnsium, ipse ubi adfuit, numquam hostī cessit neque locum nocendī dedit, saepeque ē contrāriō occāsiōne datā lacēssīvit semperque superior discessit. Quō factō, cum paene omnia in Siciliā Poenī āmīsissent, ille Erycem sīc dēfendit, ut bellum eō locō gestum nōn vidērētur. Interim Carthāginiēnsēs classe apud īnsulās Aegātēs ā C. Lutātiō, cōnsule Rōmānōrum, superātī statuērunt bellī facere fīnem eamque rem arbitriō permīsērunt Hamilcaris. Ille etsī flagrābat bellandī cupiditāte, tamen pācī serviendum putāvit, quod patriam exhaustam sūmptibus diūtius calamitātēs bellī ferre nōn posse intellegēbat, sed ita ut statim mente agitāret, sī paulum modo rēs essent refectae, bellum renovāre Rōmānōsque armīs persequī, dōnicum aut virtūte vīcissent aut victī manūs dēdissent. Hōc cōnsiliō pācem conciliāvit, in quō tanta fuit ferōcia, cum Catulus negāret bellum compositūrum, nisi ille cum suīs, quī Erycem tenērent, armīs relīctīs Siciliā dēcēderent, ut succumbente patriā ipse peritūrum sē potius dīxerit, quam cum tantō flāgitiō domum redīret: nōn enim suae esse virtūtis arma ā patriā accepta adversus hostēs adversāriīs trādere. Hūius pertināciae cessit Catulus.

II. At ille ut Carthāginem vēnit, multō aliter ac spē-

rārat rem pūblicam sē habentem cōgnōvit. Namque diūturnitāte externī malī tantum exārsit intestīnum bellum, ut numquam in parī perīculō fuerit Carthāgō nisi cum dēlēta est. Prīmō mercennāriī mīlitēs, quibus adversus Rōmānōs ūsī erant, dēscīvērunt, quōrum numerus erat vīgintī mīlium. Iī tōtam abaliēnārunt Āfricam, ipsam Carthāginem oppūgnārunt. Quibus malīs adeō sunt Poenī perterritī, ut etiam auxilia ab Rōmānīs petierint; eaque impetrārunt. Sed extrēmō, cum prope iam ad dēspērātiōnem pervēnissent, Hamilcarem imperātōrem fēcērunt. Is nōn sōlum hostēs ā mūrīs Carthāginis remōvit, cum amplius centum mīlia facta essent armātōrum, sed etiam eō compulit, ut locōrum angustiīs clausī plūrēs famē quam ferrō interīrent. Omnia oppida abaliēnāta, in eīs Uticam atque Hippōnem, valentissima tōtīus Āfricae, restituit patriae. Neque eō fuit contentus, sed etiam fīnēs imperiī prōpāgāvit, tōtā Āfricā tantum ōtium reddidit, ut nūllum in eā bellum vidērētur multīs annīs fuisse.

III. Rēbus hīs ex sententiā perāctīs fīdentī animō atque īnfestō Rōmānīs, quō facilius causam bellandī reperīret, effēcit ut imperātor cum exercitū in Hispāniam mitterētur, eōque sēcum dūxit fīlium Hannibalem annōrum novem. Erat praetereā cum eō adulēscēns inlūstris, fōrmōsus, Hasdrubal, cuī ille fīliam suam in mātrimōnium dedit. Dē hōc ideō mentiōnem fēcimus, quod Hamilcare occīsō ille exercituī praefuit rēsque māgnās gessit et prīnceps largītiōne vetustōs pervertit mōrēs Carthāginiēnsium ēiusdemque post mortem Hannibal ab exercitū accēpit imperium.

IV. At Hamilcar, posteāquam mare trānsiit in Hispāniamque vēnit, māgnās rēs secundā gessit fōrtūnā;

māximās bellicōsissimāsque gentēs subēgit, equīs, armīs, virīs, pecūniā tōtam locuplētāvit Āfricam. Hīc cum in Ītaliam bellum īnferre meditārētur, nōnō annō postquam in Hispāniam vēnerat, in proeliō pūgnāns adversus Vettonēs occīsus est. Hūius perpetuum odium ergā Rōmānōs māximē concitāsse vidētur secundum bellum Poenicum; namque Hannibal, fīlius ēius, adsiduīs patris obtestātiōnibus eō est perductus, ut interīre quam Rōmānōs nōn experīrī māllet.

XXIII. HANNIBAL.

I. Hannibal, Hamilcaris fīlius, Carthāginiēnsis. Sī vērum est, quod nēmō dubitat, ut populus Rōmānus omnēs gentēs virtūte superārit, nōn est īnfitiandum Hannibalem tantō praestitisse cēterōs imperātōrēs prūdentiā, quantō populus Rōmānus antecēdat fortitūdine cūnctās nātiōnēs; nam quotiēnscumque cum eō congressus est in Ītaliā, semper discessit superior. Quod nisi domī cīvium suōrum invidiā dēbilitātus esset, Rōmānōs vidētur superāre potuisse. Sed multōrum obtrectātiō dēvīcit ūnīus virtūtem.

II. Hīc autem velut hērēditāte relīctum odium paternum ergā Rōmānōs sīc cōnservāvit, ut prius animam quam id dēposuerit, quī quidem, cum patriā pulsus esset et aliēnārum opum indigēret, numquam dēstiterit animō bellāre cum Rōmānīs. Nam ut omittam Philippum, quem absēns hostem reddidit Rōmānīs, omnium eīs temporibus potentissimus rēx Antiochus fuit. Hunc tantā cupiditāte incendit bellandī, ut usque ā rubrō marī arma cōnātus sit īnferre Ītaliae. Ad quem cum lēgātī vēnissent Rōmānī, quī dē ēius voluntāte explōrārent darentque operam cōnsiliīs clandestīnīs ut Hannibalem in suspīciōnem rēgī addūcerent, tamquam ab ipsīs corruptus alia atque anteā sentīret, neque id frūstrā fēcissent idque Hannibal comperisset sēque ab interiōribus cōnsiliīs sēgregārī vīdisset, tempore datō adiit ad rēgem, eīque cum multa dē fidē suā et odiō in Rōmānōs commemorāsset, hōc adiūnxit: "Pater meus," inquit, "Hamilcar puerulō mē, utpote nōn amplius novem annōs nātō, in Hispāniam imperātor

proficīscēns Carthāgine Iovī optimō māximō hostiās immolāvit. Quae dīvīna rēs dum cōnficiēbātur, quaesīvit ā mē vellemne sēcum in castra proficīscī. Id cum libenter accēpissem atque ab eō petere coepissem nē dubitāret dūcere, tum ille, 'Faciam,' inquit, 'sī mihi fidem quam postulō dederis.' Simul mē ad āram addūxit, apud quam sacrificāre īnstituerat, eamque cēterīs remōtīs tenentem iūrāre iussit numquam mē in amīcitiā cum Rōmānīs fore. Id ego iūsiūrandum patrī datum usque ad hanc aetātem ita cōnservāvī, ut nēminī dubium esse dēbeat, quīn reliquō tempore eādem mente sim futūrus. Quā rē sī quid amīcē dē Rōmānīs cōgitābis, nōn imprūdenter fēceris, sī mē cēlāris; cum quidem bellum parābis, tē ipsum frūstrāberis, sī nōn mē in eō prīncipem posueris."

III. Hāc igitur quā dīximus aetāte cum patre in Hispāniam profectus est, cūius post obitum, Hasdrubale imperātōre suffectō, equitatuī omnī praefuit. Hōc quoque interfectō exercitus summam imperiī ad eum dētulit. Id Carthāginem dēlātum pūblicē comprobātum est. Sīc Hannibal minor quīnque et vīgintī annīs nātus imperātor factus proximō trienniō omnēs gentēs Hispāniae bellō subēgit, Saguntum, foederātam cīvitātem, vī expūgnāvit, trēs exercitūs māximōs comparāvit. Ex hīs ūnum in Āfricam mīsit, alterum cum Hasdrubale frātre in Hispāniā relīquit, tertium in Ītaliam sēcum dūxit. Ut saltum Pȳrēnaeum trānsiit, quācumque iter fēcit, cum omnibus incolīs cōnflīxit; nēminem nisi vīctum dīmīsit. Ad Alpēs posteā quam vēnit, quā Ītaliam ab Galliā sēiungunt, quās nēmō umquam cum exercitū ante eum praeter Herculem Grāium trānsierat — quō factō is hodiē saltus Grāius appellātur — Alpicōs cōnantēs prohibēre trānsitū concīdit, loca patefēcit, itinera mūniit, effēcit ut ea elephantus

ōrnātus īre posset, quā antea ūnus homō inermis vix poterat rēpere. Hāc cōpiās trādūxit in Ītaliamque pervēnit.

IV. Cōnflīxerat apud Rhodanum cum P. Cornēliō Scīpiōne cōnsule eumque pepulerat. Cum hōc eōdem Clastidiī apud Padum dēcernit sauciumque inde ac fugātum dīmittit. Tertiō īdem Scīpiō cum conlēgā Ti. Longō apud Trebiam adversus eum vēnit. Cum eīs manum cōnseruit, utrōsque prōflīgāvit. Inde per Ligurēs Appennīnum trānsiit, petēns Etrūriam. Hōc in itinere adeō gravī morbō adficitur oculōrum, ut posteā numquam dextrō aequē bene ūsus sit. Quā valētūdine cum etiamnum premerētur lectīcāque ferrētur, C. Flāminium cōnsulem apud Trasumēnum cum exercitū īnsidiīs circumventum occīdit, neque multō post C. Centenium praetōrem cum dēlēctā manū saltūs occupantem. Hinc in Āpūliam pervēnit. Ibi obviam eī vēnērunt duo cōnsulēs, C. Terentius et L. Aemilius. Utrīusque exercitūs ūnō proeliō fugāvit, Paulum cōnsulem occīdit et aliquot praetereā cōnsulārēs, in eīs Cn. Servīlium Geminum, quī superiōre annō fuerat cōnsul.

V. Hāc pūgnā pūgnātā Rōmam profectus nūllō resistente in propīnquīs urbī mōntibus morātus est. Cum aliquot ibi diēs castra habuisset et Capuam reverterētur, Q. Fabius Māximus, dictātor Rōmānus, in agrō Falernō eī sē obiēcit. Hīc clausus locōrum angustiīs noctū sine ūllō dētrīmentō exercitūs sē expedīvit Fabiōque, callidissimō imperātōrī, dedit verba; namque obductā nocte sarmenta in cornibus iuvencōrum dēligāta incendit ēiusque generis multitūdinem māgnam dispālātam immīsit. Quō repentīnō vīsū obiectō tantum terrōrem iniēcit exercituī Rōmānōrum, ut ēgredī extrā vāllum nēmō sit ausus.

Hanc post rem gestam nōn ita multīs diēbus M. Minucium Rūfum, magistrum equitum parī ac dictātōrem imperiō, dolō prōductum in proelium fugāvit. Ti. Semprōnium Gracchum, iterum cōnsulem, in Lūcānīs absēns in īnsidiās inductum sustulit. M. Claudium Marcellum, quīnquiēns cōnsulem, apud Venusiam parī modō interfēcit. Longum est omnia ēnumerāre proelia. Quā rē hōc ūnum satis erit dictum, ex quō intellegī possit quantus ille fuerit: quam diū in Ītalia fuit, nēmō eī in aciē restitit, nēmō adversus eum post Cannēnsem pūgnam in campō castra posuit.

VI. Hinc invīctus patriam dēfēnsum revocātus bellum gessit adversus P. Scīpiōnem, fīlium eius Scīpiōnis, quem ipse prīmō apud Rhodanum, iterum apud Padum, tertiō apud Trebiam fugārat. Cum hōc exhaustīs iam patriae facultātibus cupīvit impraesentiārum bellum compōnere, quō valentior posteā congrederētur. Inde conloquium convēnit, condiciōnēs nōn convēnērunt. Post id factum paucīs diēbus apud Zamam cum eōdem cōnflīxit; pulsus — incrēdibile dictū — bīduō et duābus noctibus Hadrūmētum pervēnit, quod abest ab Zamā circiter mīlia passuum trecenta. In hāc fugā Numidae, quī simul cum eō ex aciē excesserant, īnsidiātī sunt eī, quōs nōn sōlum effūgit, sed etiam ipsōs oppressit. Hadrūmētī reliquōs ē fugā conlēgit, novīs dīlēctibus paucīs diēbus multōs contrāxit.

VII. Cum in apparandō ācerrimē esset occupātus, Carthāginiēnsēs bellum cum Rōmānīs composuērunt. Ille nihilō sētius exercituī posteā praefuit rēsque in Āfricā gessit usque ad P. Sulpicium C. Aurēlium cōnsulēs. Hīs enim magistrātibus lēgātī Carthāginiēnsēs Rōmam vēnērunt, quī senatuī populōque Rōmānō grātiās agerent, quod

cum eīs pācem fēcissent, ob eamque rem corōnā aureā eōs dōnārent simulque peterent ut obsidēs eōrum Fregellīs essent captīvīque redderentur. Hīs ex senātūs cōnsultō respōnsum est: mūnus eōrum grātum acceptumque esse; obsidēs, quō locō rogārent, futūrōs; captīvōs nōn remīssūrōs, quod Hannibalem, cūius operā susceptum bellum foret, inimīcissimum nōminī Rōmānō, etiamnum cum imperiō apud exercitum habērent itemque frātrem ēius Māgōnem. Hōc respōnsō Carthāginiēnsēs cōgnitō Hannibalem domum et Māgōnem revocārunt. Hūc ut rediit, rēx factus est, postquam imperātor fuerat, annō secundō et vīcēsimō — ut enim Rōmae cōnsulēs, sīc Carthāgine quotannīs annuī bīnī rēgēs creābantur. In eō magistrātū parī dīligentiā sē Hannibal praebuit, ac fuerat in bellō. Namque effēcit ex novīs vectīgālibus nōn sōlum ut esset pecūnia, quae Rōmānīs ex foedere penderētur, sed etiam superesset, quae in aerāriō repōnerētur. Deinde M. Claudiō L. Fūriō cōnsulibus Rōmā lēgātī Carthāginem vēnērunt. Hōs Hannibal ratus suī exposcendī grātiā mīssōs, priusquam eīs senātus darētur, nāvem ascendit clam atque in Sȳriam ad Antiochum perfūgit. Hāc rē palam factā Poenī nāvēs duās, quae eum comprehenderent, sī possent cōnsequī, mīsērunt, bona ēius pūblicārunt, domum ā fundāmentīs disiēcērunt, ipsum exsulem iūdicārunt.

VIII. At Hannibal annō quartō postquam domō profūgerat, L. Cornēliō Q. Minuciō cōnsulibus, cum quīnque nāvibus Āfricam accessit in fīnibus Cȳrēnaeōrum, sī fōrte Carthāginiēnsēs ad bellum indūcere posset Antiochī spē fīdūciāque, cuī iam persuāserat ut cum exercitibus in Ītaliam proficīscerētur. Hūc Māgōnem frātrem excīvit. Id ubi Poenī rescīvērunt, Māgōnem eādem, quā frātrem,

absentem adfēcērunt poenā. Illī dēspērātīs rēbus cum solvissent nāvēs ac vēla ventīs dedissent, Hannibal ad Antiochum pervēnit. Dē Māgōnis interitū duplex memoria prōdita est: namque aliī naufragiō, aliī ā servulīs ipsīus interfectum eum scrīptum relīquērunt. Antiochus autem sī tam in gerendō bellō cōnsiliīs ēius pārēre voluisset, quam in suscipiendō īnstituerat, propius Tiberī quam Thermopylīs dē summā imperiī dīmicāsset. Quem etsī multa stultē cōnārī vidēbat, tamen nūllā dēseruit in rē. Praefuit paucīs nāvibus, quās ex Syriā iūssus erat in Asiam dūcere, eīsque adversus Rhodiōrum classem in Pamphȳliō marī cōnflīxit. In quō cum multitūdine adversāriōrum suī superārentur, ipse quō cornū rem gessit fuit superior.

IX. Antiochō fugātō verēns nē dēderētur, quod sine dubiō accidisset, sī suī fēcisset potestātem, Crētam ad Gortȳniōs vēnit, ut ibi quō sē cōnferret cōnsīderāret. Vīdit autem vir omnium callidissimus in māgnō sē fore perīculō, nisi quid prōvīdisset, propter avāritiam Crētēnsium; māgnam enim sēcum pecūniam portābat, dē quā sciēbat exīsse fāmam. Itaque capit tāle cōnsilium. Amphorās complūrēs complet plumbō, summās operit aurō et argentō. Hās praesentibus prīncipibus dēpōnit in templō Diānae, simulāns sē suās fōrtūnās illōrum fideī crēdere. Hīs in errōrem inductīs statuās aēneās, quās sēcum portābat, omnī suā pecūniā complet eāsque in prōpatulō domī abicit. Gortȳniī templum māgnā cūrā custōdiunt, nōn tam ā cēterīs quam ab Hannibale, nē ille īnscientibus eīs tolleret sua sēcumque dūceret.

X. Sīc cōnservātīs suīs rēbus omnibus Poenus inlūsīs Crētēnsibus ad Prūsiam in Pontum pervēnit. Apud quem eōdem animō fuit ergā Ītaliam neque aliud quic-

quam ēgit quam rēgem armāvit et exacuit adversus Rōmānōs. Quem cum vidēret domesticīs opibus minus esse rōbustum, conciliābat cēterōs rēgēs, adiungēbat bellicōsās nātiōnēs. Dissidēbat ab eō Pergamēnus rēx Eumenēs, Rōmānīs amīcissimus, bellumque inter eōs gerēbātur et marī et terrā; sed utrobīque Eumenēs plūs valēbat propter Rōmānōrum societātem. Quō magis cupiēbat eum Hannibal opprimī, quem sī remōvisset, faciliōra sibi cētera fore arbitrābātur. Ad hunc interficiendum tālem iniit ratiōnem. Classe paucīs diēbus erant dēcrētūrī. Superābātur nāvium multitūdine; dolō erat pūgnandum, cum pār nōn esset armīs. Imperāvit quam plūrimās venēnātās serpentēs vīvās conligī eāsque in vāsa fīctilia conicī. Hārum cum effēcisset māgnam multitūdinem, diē ipsō, quō factūrus erat nāvāle proelium, classiāriōs convocat eīsque praecipit, omnēs ut in ūnam Eumenis rēgis concurrant nāvem, ā cēterīs tantum satis habeant sē dēfendere. Id illōs facile serpentium multitūdine cōnsecūtūrōs. Rēx autem in quā nāve veherētur, ut scīrent sē factūrum; quem sī aut cēpissent aut interfēcissent, māgnō eīs pollicētur praemiō fore.

XI. Tālī cohortātiōne mīlitum factā classis ab utrīsque in proelium dēdūcitur. Quārum aciē cōnstitūtā, priusquam sīgnum pūgnae darētur, Hannibal, ut palam faceret suīs quō locō Eumenēs esset, tabellārium in scaphā cum cādūceō mittit. Quī ubi ad nāvēs adversāriōrum pervēnit epistulamque ostendēns sē rēgem professus est quaerere, statim ad Eumenem dēductus est, quod nēmō dubitābat quīn aliquid dē pāce esset scrīptum. Tabellārius ducis nāve dēclārātā suīs eōdem, unde erat ēgressus, sē recēpit. At Eumenēs solūtā epistulā nihil in eā repperit nisi quae ad inrīdendum eum pertinērent. Cūius reī etsī causam

mīrābātur neque reperiēbat, tamen proelium statim committere nōn dubitāvit. Hōrum in concursū Bīthȳnī Hannibalis praeceptō ūniversī nāvem Eumenis adoriuntur. Quōrum vim rēx cum sustinēre nōn posset, fugā salūtem petiit, quam cōnsecūtus nōn esset, nisi intrā sua praesidia sē recēpisset, quae in proximō lītore erant conlocāta. Reliquae Pergamēnae nāvēs cum adversāriōs premerent ācrius, repente in eās vāsa fīctilia, dē quibus suprā mentiōnem fēcimus, conicī coepta sunt. Quae iacta initiō rīsum pūgnantibus concitārunt, neque quā rē id fieret poterat intellegī. Postquam autem nāvēs suās opplētās cōnspēxērunt serpentibus, novā rē perterritī, cum quid potissimum vītārent nōn vidērent, puppēs vertērunt sēque ad sua castra nautica rettulērunt. Sīc Hannibal cōnsiliō arma Pergamēnōrum superāvit, neque tum sōlum, sed saepe aliās pedestribus cōpiīs parī prūdentiā pepulit adversāriōs.

XII. Quae dum in Asiā geruntur, accidit cāsū ut lēgātī Prūsiae Rōmae apud T. Quīnctium Flāminīnum cōnsulārem cēnārent, atque ibi dē Hannibale mentiōne factā ex eīs ūnus dīceret eum in Prūsiae rēgnō esse. Id posterō diē Flāminīnus senātuī dētulit. Patrēs cōnscrīptī, quī Hannibale vīvō numquam sē sine īnsidiīs futūrōs exīstimārent, lēgātōs in Bīthȳniam mīsērunt, in eīs Flāminīnum, quī ab rēge peterent nē inimīcissimum suum sēcum habēret sibique dēderet. Hīs Prūsia negāre ausus nōn est; illud recūsāvit, nē id ā sē fierī postulārent, quod adversus iūs hospitiī esset: ipsī, sī possent, comprehenderent; locum, ubi esset, facile inventūrōs. Hannibal enim ūnō locō sē tenēbat, in castellō quod eī ā rēge datum erat mūnerī, idque sīc aedificārat, ut in omnibus partibus aedificiī exitūs habēret, scīlicet verēns nē ūsū venīret quod accidit.

Hūc cum lēgātī Rōmānōrum vēnissent ac multitūdine domum ēius circumdedissent, puer ab iānuā prōspiciēns Hannibalī dīxit plūrēs praeter cōnsuētūdinem armātōs appārēre. Quī imperāvit eī, ut omnēs forēs aedificiī circumīret ac properē sibi nūntiāret, num eōdem modō undique obsidērētur. Puer cum celeriter, quid vīdisset, renūntiāsset omnēsque exitūs occupātōs ostendisset, sēnsit id nōn fōrtuītō factum, sed sē petī neque sibi diūtius vītam esse retinendam. Quam nē aliēnō arbitriō dīmitteret, memor prīstinārum virtūtum venēnum, quod semper sēcum habēre cōnsuērat, sūmpsit.

XIII. Sīc vir fortissimus, multīs variīsque perfūnctus labōribus, annō adquiēvit septuāgēsimō. Quibus cōnsulibus interierit, nōn convenit. Namque Atticus M. Claudiō Marcellō Q. Fabiō Labeōne cōnsulibus mortuum in annālī suō scrīptum relīquit, at Polybius L. Aemiliō Paulō Cn. Baebiō Tamphilō, Sulpicius autem Blithō P. Cornēliō Cethēgō M. Baebiō Tamphilō. Atque hīc tantus vir tantīsque bellīs dīstrictus nōn nihil temporis tribuit litterīs. Namque aliquot ēius librī sunt, Graecō sermōne cōnfectī, in eīs ad Rhodiōs dē Cn. Manliī Volsōnis in Asiā rēbus gestīs. Hūius bellī gesta multī memoriae prōdidērunt, sed ex eīs duo, quī cum eō in castrīs fuērunt simulque vīxērunt, quam diū fōrtūna passa est, Sīlēnus et Sōsīlus Lacedaemonius. Atque hōc Sōsīlō Hannibal litterārum Graecārum ūsus est doctōre.

Sed nōs tempus est hūius librī facere fīnem et Rōmānōrum explicāre imperātōrēs, quō facilius conlātīs utrōrumque factīs, quī virī praeferendī sint possit iūdicārī.

EX LIBRŌ CŌRNĒLIĪ NEPŌTIS DĒ LATĪNĪS HISTORICĪS.

XXIV. CATŌ.

I. M. Catō, ortus mūnicipiō Tusculō, adulēscentulus, priusquam honōribus operam daret, versātus est in Sabīnīs, quod ibi hērēdium ā patre relīctum habēbat. Inde hortātū L. Valeriī Flaccī, quem in cōnsulātū cēnsūrāque habuit conlēgam, ut M. Perpenna cēnsōrius nārrāre solitus est, Rōmam dēmigrāvit in forōque esse coepit. Prīmum stīpendium meruit annōrum decem septemque. Q. Fabiō M. Claudiō cōnsulibus tribūnus mīlitum in Siciliā fuit. Inde ut rediit, castra secūtus est C. Claudiī Nerōnis, māgnīque opera ēius exīstimāta est in proeliō apud Sēnam, quō cecidit Hasdrubal, frāter Hannibalis. Quaestor obtigit P. Āfricānō cōnsulī, cum quō nōn prō sortis necessitūdine vīxit; namque ab eō perpetuā dissēnsit vītā. Aedīlis plēbēī factus est cum C. Helviō. Praetor prōvinciam obtinuit Sardiniam, ex quā quaestor superiōre tempore ex Āfricā dēcēdēns Q. Ennium poētam dēdūxerat, quod nōn minōris aestimāmus quam quemlibet amplissimum Sardiniēnsem triumphum.

II. Cōnsulātum gessit cum L. Valeriō Flaccō. Sorte prōvinciam nactus Hispāniam citeriōrem ex eā trium-

phum dēportāvit. Ibi cum diūtius morārētur, P. Scīpiō Āfricānus cōnsul iterum, cūius in priōre cōnsulātū quaestor fuerat, voluit eum dē prōvinciā dēpellere et ipse eī succēdere; neque hōc per senātum efficere potuit, cum quidem Scīpiō prīncipātum in cīvitāte obtinēret, quod tum nōn potentiā, sed iūre rēs pūblica administrābātur. Quā ex rē īrātus senātuī cōnsulātū perāctō prīvātus in urbe mānsit. At Catō, cēnsor cum eōdem Flaccō factus, sevērē praefuit eī potestātī; nam et in complūrēs nōbilēs animadvertit et multās rēs novās in ēdictum addidit, quā rē luxūria reprimerētur, quae iam tum incipiēbat pullulāre. Circiter annōs octōgintā, usque ad extrēmam aetātem ab adulēscentiā, reī pūblicae causā suscipere inimīcitiās nōn dēstitit. Ā multīs temptātus nōn modo nūllum dētrīmentum exīstimātiōnis fēcit, sed quoad vīxit virtūtum laude crēvit.

III. In omnibus rēbus singulārī fuit industriā; nam et agricola sollers et perītus iūris cōnsultus et māgnus imperātor et probābilis ōrātor et cupidissimus litterārum fuit. Quārum studium etsī senior adripuerat, tamen tantum prōgressum fēcīt, ut nōn facile reperīrī possit neque dē Graecīs neque dē Ītalicīs rēbus, quod eī fuerit incōgnitum. Ab adulēscentiā cōnfēcit ōrātiōnēs. Senex historiās scrībere īnstituit. Eārum sunt librī septem. Prīmus continet rēs gestās rēgum populī Rōmānī, secundus et tertius unde quaeque cīvitās orta sit Ītalica; ob quam rem omnēs Orīginēs vidētur appellāsse. In quartō autem bellum Poenicum est prīmum, in quīntō secundum. Atque haec omnia capitulātim sunt dicta. Reliqua quoque bella parī modō persecūtus est usque ad praetūram Ser. Galbae, quī dīripuit Lūsitānōs; atque hōrum bellōrum ducēs nōn nōmināvit, sed sine nōminibus

rēs notāvit. In eīsdem exposuit quae in Ītaliā Hispāniīsque vidērentur admīranda; in quibus multā industriā et dīligentiā compāret, nūllā doctrīnā.

Hūius dē vītā et mōribus plūra in eō librō persecūtī sumus, quem sēparātim dē eō fēcimus rogātū T. Pompōniī Atticī. Quā rē studiōsōs Catōnis ad illud volūmen dēlēgāmus.

XXV. ATTICUS.

I. T. Pompōnius Atticus, ab orīgine ūltimā stirpis Rōmānae generātus, perpetuō ā māiōribus acceptam equestrem obtinuit dīgnitātem. Patre ūsus est dīligente et, ut tum erant tempora, dītī imprīmīsque studiōsō litterārum. Hīc, prout ipse amābat litterās, omnibus doctrīnīs quibus puerīlis aetās impertīrī dēbet fīlium ērudīvit. Erat autem in puerō praeter docilitātem ingeniī summa suāvitās ōris atque vōcis, ut nōn sōlum celeriter acciperet quae trādēbantur, sed etiam excellenter prōnūntiāret. Quā ex rē in pueritiā nōbilis inter aequālēs ferēbātur clāriusque exsplendēscēbat, quam generōsī condiscipulī animō aequō ferre possent. Itaque incitābat omnēs studiō suō, quō in numerō fuērunt L. Torquātus, C. Marius fīlius, M. Cicerō; quōs cōnsuētūdine suā sīc dēvinxit, ut nēmō eīs perpetuā vītā fuerit cārior.

II. Pater mātūrē dēcessit. Ipse adulēscentulus propter adfīnitātem P. Sulpiciī, quī tribūnus plēbēī interfectus est, nōn expers fuit illīus perīculī; namque Anicia, Pompōniī cōnsōbrīna, nūpserat Serviō, frātrī Sulpiciī. Itaque interfectō Sulpiciō posteā quam vīdit Cinnānō tumultū cīvitātem esse perturbātam neque sibi darī facultātem prō dīgnitāte vīvendī, quīn alterutram partem offenderet, dissociātīs animīs cīvium, cum aliī Sullānīs, aliī Cinnānīs favērent partibus, idōneum tempus ratus studiīs obsequendī suīs Athēnās sē contulit. Neque eō sētius adulēscentem Marium hostem iūdicātum iūvit opibus suīs, cūius fugam pecūniā sublevāvit. Ac nē illa peregrīnātiō

dētrīmentum aliquod adferret reī familiārī, eōdem māgnam partem fōrtūnārum trāiēcit suārum. Hīc ita vīxit, ut ūniversīs Athēniēnsibus meritō esset cārissimus; nam praeter grātiam, quae iam in adulēscentulō māgna erat, saepe suīs opibus inopiam eōrum pūblicam levāvit. Cum enim versūram facere pūblicē necesse esset neque ēius condiciōnem aequam habērent, semper sē interposuit, atque ita ut neque ūsūram umquam ab eīs accēperit neque longius quam dictum esset dēbēre passus sit. Quod utrumque erat eīs salūtāre; nam neque indulgendō inveterāscere eōrum aes aliēnum patiēbātur neque multiplicandīs ūsūrīs crēscere. Auxit hōc officium aliā quoque līberālitāte; nam ūniversōs frūmentō dōnāvit, ita ut singulīs sēnī modiī trīticī darentur, quī modus mēnsūrae medimnus Athēnīs appellātur.

III. Hīc autem sīc sē gerēbat, ut commūnis īnfimīs, pār prīncipibus vidērētur. Quō factum est ut huic omnēs honōrēs, quōs possent, pūblicē habērent cīvemque facere studērent; quō beneficiō ille ūtī nōluit. Quam diū adfuit, nē qua sibi statua pōnerētur restitit, absēns prōhibēre nōn potuit. Itaque aliquot ipsī et Phīdiae locīs sānctissimīs posuērunt; hunc enim in omnī prōcūrātiōne reī pūblicae āctōrem auctōremque habēbant potissimum. Igitur prīmum illud mūnus fōrtūnae, quod in eā urbe nātus est, in quā domicilium orbis terrārum esset imperiī, ut eandem et patriam habēret et domum; hōc specimen prūdentiae, quod, cum in eam sē cīvitātem contulisset, quae antīquitāte, hūmānitāte doctrīnāque praestāret omnēs, ūnus eī fuit cārissimus.

IV. Hūc ex Asiā Sulla dēcēdēns cum vēnisset, quam diū ibi fuit, sēcum habuit Pompōnium, captus adulēscentis et hūmānitāte et doctrīnā. Sīc enim Graecē loquēbātur,

ut Athēnīs nātus vidērētur; tanta autem suāvitās erat sermōnis Latīnī, ut appārēret in eō nātīvum quemdam lepōrem esse, nōn ascītum. Īdem poēmata prōnūntiābat et Graecē et Latīnē sīc, ut suprā nihil posset addī. Quibus rēbus factum est ut Sulla nusquam eum ab sē dīmitteret cuperetque sēcum dēdūcere. Cuī cum persuādēre temptāret, "Nōlī, ōrō tē," inquit Pompōnius, "adversum eōs mē velle dūcere, cum quibus nē contrā tē arma ferrem, Ītaliam relīquī." At Sulla adulēscentis officiō conlaudātō omnia mūnera eī, quae Athēnīs accēperat, proficīscēns iussit dēferrī.

Hīc complūrēs annōs morātūs, cum et reī familiārī tantum operae daret, quantum nōn indīligēns dēbēret pater familiās, et omnia reliqua tempora aut litterīs aut Athēniēnsium reī pūblicae tribueret, nihilō minus amīcīs urbāna officia praestitit; nam et ad comitia eōrum ventitāvit et, sī qua rēs māior ācta est, nōn dēfuit. Sīcut Cicerōnī in omnibus ēius perīculīs singulārem fīdem praebuit; cuī ex patriā fugientī sēstertiūm ducenta et quīnquāgintā mīlia dōnāvit. Tranquillātīs autem rēbus Rōmānīs remigrāvit Rōmam, ut opīnor L. Cottā L. Torquātō cōnsulibus; quem discēdentem sīc ūniversa cīvitās Athēniēnsium prōsecūta est, ut lacrimīs dēsīderiī futūrī dolōrem indicāret.

V. Habēbat avunculum Q. Caecilium, equitem Rōmānum, familiārem L. Lūcullī, dīvitem, difficillimā nātūrā; cūius sīc asperitātem veritus est, ut, quem nēmō ferre posset, hūius sine offēnsiōne ad summam senectūtem retinuerit benevolentiam. Quō factō tulit pietātis frūctum. Caecilius enim moriēns testāmentō adoptāvit eum hērēdemque fēcit ex dōdrante; ex quā hērēditāte accēpit circiter centiēns sēstertiūm. Erat nūpta soror Atticī

Q. Tulliō Cicerōnī, eāsque nūptiās M. Cicerō conciliārat, cum quō ā condiscipulātū vīvēbat coniūnctissimē, multō etiam familiārius quam cum Quīntō, ut iūdicārī possit plūs in amīcitiā valēre similitūdinem mōrum quam adfīnitātem. Ūtēbātur autem intimē Q. Hortēnsiō, quī eīs temporibus prīncipātum ēloquentiae tenēbat, ut intellegī nōn posset uter eum plūs dīligeret, Cicerō an Hortēnsius et, id quod erat difficillimum, efficiēbat ut, inter quōs tantae laudis esset aemulātiō, nūlla intercēderet obtrectātiō essetque tālium virōrum copula.

VI. In rē pūblicā ita est versātus, ut semper optimārum partium et esset et exīstimārētur, neque tamen sē cīvīlibus fluctibus committeret, quod nōn magis eōs in suā potestāte exīstimābat esse, quī sē hīs dedissent, quam quī maritimīs iactārentur. Honōrēs nōn petiit, cum eī patērent propter vel grātiam vel dīgnitātem; quod neque petī mōre māiōrum neque capī possent cōnservātīs lēgibus in tam effūsīs ambitūs largītiōnibus neque gerī ē rē pūblicā sine perīculō corruptīs cīvitātis mōribus. Ad hastam pūblicam numquam accessit. Nūllīus reī neque praes neque manceps factus est. Nēminem neque suō nōmine neque subscrībēns accūsāvit, in iūs dē suā rē numquam iit, iūdicium nūllum habuit. Multōrum cōnsulum praetōrumque praefectūrās dēlātās sīc accēpit, ut nēminem in prōvinciam sit secūtus, honōre fuerit contentus, reī familiāris dēspēxerit frūctum; quī nē cum Quīntō quidem Cicerōne voluerit īre in Asiam, cum apud eum lēgātī locum obtinēre posset. Nōn enim decēre sē arbitrābātur, cum praetūram gerere nōluisset, adseclam esse praetōris. Quā in rē nōn sōlum dīgnitātī serviēbat, sed etiam tranquillitātī, cum suspīciōnēs quoque vītāret crīminum. Quō fīēbat ut ēius observantiā omnibus esset

cārior, cum eam officiō, nōn timōrī neque speī tribuī vidērent.

VII. Incidit Caesariānum cīvīle bellum. Cum habēret annōs circiter sexāgintā, ūsus est aetātis vacātiōne neque sē quōquam mōvit ex urbe. Quae amīcīs suīs opus fuerant ad Pompēium proficīscentibus, omnia ex suā rē familiārī dedit, ipsum Pompēium coniūnctum nōn offendit. Nūllum ab eō habēbat ōrnāmentum, ut cēterī, quī per eum aut honōrēs aut dīvitiās cēperant; quōrum partim invītissimī castra sunt secūtī, partim summā cum ēius offēnsiōne domī remānsērunt. Caesarī autem Atticī quiēs tantō opere fuit grāta, ut vīctor, cum prīvātīs pecūniās per epistulās imperāret, huic nōn sōlum molestus nōn fuerit, sed etiam sorōris fīlium et Q. Cicerōnem ex Pompēī castrīs concesserit. Sīc vetere īnstitūtō vītae effūgit nova perīcula.

VIII. Secūtum est illud. Occīsō Caesare cum rēs pūblica penes Brūtōs vidērētur esse et Cassium ac tōta cīvitās sē ad eōs convertisset, sīc M. Brūtō ūsus est, ut nūllō ille adulēscēns aequālī familiārius quam hōc sene, neque sōlum eum prīncipem cōnsiliī habēret, sed etiam in convīctū. Excōgitātum est ā quibusdam, ut prīvātum aerārium Caesaris interfectōribus ab equitibus Rōmānīs cōnstituerētur. Id facile efficī posse arbitrātī sunt, sī prīncipēs ēius ōrdinis pecūniās contulissent. Itaque appellātus est ā C. Flāviō, Brūtī familiārī, Atticus, ut ēius reī prīnceps esse vellet.

At ille, quī officia amīcīs praestanda sine factiōne exīstimāret semperque ā tālibus sē cōnsiliīs remōvisset, respondit: sī quid Brūtus dē suīs facultātibus ūtī voluisset, ūsūrum, quantum eae paterentur, sē neque cum quōquam dē eā rē conlocūtūrum neque coitūrum. Sīc

ille cōnsēnsiōnis globus hūius ūnīus dissēnsiōne disiectus est. Neque multō post superior esse coepit Antōnius, ita ut Brūtus et Cassius omīssā cūrā prōvinciārum, quae eīs dicis causā datae erant ā cōnsule, dēspērātīs rēbus in exsilium proficīscerentur. Atticus, quī pecūniam simul cum cēterīs cōnferre nōluerat flōrentī illī partī, abiectō Brūtō Ītaliāque cēdentī sēstertiūm centum mīlia mūnerī mīsit. Eīdem in Ēpīrō absēns trecenta iussit darī, neque eō magis potentī adūlātus est Antōniō neque dēspērātōs relīquit.

IX. Secūtum est bellum gestum apud Mutinam. In quō sī tantum eum prūdentem dīcam, minus quam dēbeam praedicem, cum ille potius dīvīnus fuerit, sī dīvīnātiō appellanda est perpetua nātūrālis bonitās, quae nūllīs cāsibus agitātur neque minuitur. Hostis Antōnius iūdicātus Ītaliā cesserat; spēs restituendī nūlla erat. Nōn sōlum inimīcī, quī tum erant potentissimī et plūrimī, sed etiam quī adversāriīs ēius sē vēnditābant et in eō laedendō aliquam cōnsecūtūrōs spērābant commoditātem, Antōniī familiārēs īnsequēbantur, uxōrem Fulviam omnibus rēbus spoliāre cupiēbant, līberōs etiam exstinguere parābant. Atticus, cum Cicerōnis intimā familiāritāte ūterētur, amīcissimus esset Brūtō, nōn modo nihil eīs indulsit ad Antōnium violandum, sed ē contrāriō familiārēs ēius ex urbe profugientēs, quantum potuit, tēxit, quibus rēbus indiguērunt, adiūvit. Pūbliō vērō Volumniō ea tribuit, ut plūra ā parente proficīscī nōn potuerint. Ipsī autem Fulviae, cum lītibus distinērētur māgnīsque terrōribus vēxārētur, tantā dīligentiā officium suum praestitit, ut nūllum illa stiterit vadimōnium sine Atticō, Atticus spōnsor omnium rērum fuerit. Quīn etiam, cum illa fundum secundā fōrtūnā ēmisset in diem neque post

calamitātem versūram facere potuisset, ille sē interposuit pecūniamque sine faenore sineque ūllā stipulātiōne crēdidit, māximum exīstimāns quaestum, memorem grātumque cōgnōscī, simulque aperiēns sē nōn fōrtūnae, sed hominibus solēre esse amīcum.

Quae cum faciēbat, nēmō eum temporis causā facere poterat exīstimāre; nēminī enim in opīniōnem veniēbat Antōnium rērum potītūrum. Sed sēnsus ēius ā nōnnūllīs optimātibus reprehendēbātur, quod parum ōdisse malōs cīvēs vidērētur. Ille autem, suī iūdiciī, potius quid sē facere pār esset intuēbātur quam quid aliī laudātūrī forent.

X. Conversa subitō fōrtūna est. Ut Antōnius rediit in Ītaliam, nēmō nōn māgnō in perīculō Atticum putārat propter intimam familiāritātem Cicerōnis et Brūtī. Itaque ad adventum imperātōrum dē forō dēcesserat, timēns prōscrīptiōnem, latēbatque apud P. Volumnium, cuī, ut ostendimus, paulō ante opem tulerat — tanta varietās eīs temporibus fuit fōrtūnae, ut modo hī, modo illī in summō essent aut fastīgiō aut perīculō — habēbatque sēcum Q. Gellium Cānum, aequālem simillimumque suī. Hōc quoque Atticī bonitātis exemplum, quod cum eō, quem puerum in lūdō cōgnōrat, adeō coniūnctē vīxit, ut ad extrēmam aetātem amīcitia eōrum crēverit. Antōnius autem, etsī tantō odiō ferēbātur in Cicerōnem, ut nōn sōlum eī, sed etiam omnibus ēius amīcīs esset inimīcus eōsque vellet prōscrībere multīs hortantibus, tamen Atticī memor fuit officiī et eī, cum requīsīsset, ubinam esset, suā manū scrīpsit, nē timēret statimque ad sē venīret: sē eum et ēius causā Cānum dē prōscrīptōrum numerō exēmisse. Ac nē quod perīculum incideret, quod noctū fīēbat, praesidium eī mīsit. Sīc Atticus in summō timōre

nōn sōlum sibi, sed etiam eī quem cārissimum habēbat praesidiō fuit ut appārēret nūllam sēiūnctam sibi ab eō velle fōrtūnam. Quod sī gubernātor praecipuā laude effertur, quī nāvem ex hieme marīque scopulōsō servat, cūr nōn singulāris ēius exīstimētur prūdentia, quī ex tot tamque gravibus procellīs cīvīlibus ad incolumitātem pervēnit?

XI. Quibus ex malīs ut sē ēmersit, nihil aliud ēgit quam ut quam plūrimīs, quibus rēbus posset, esset auxiliō. Cum prōscrīptōs praemiīs imperātōrum vulgus conquīreret, nēmō in Ēpīrum vēnit, cuī rēs ūlla dēfuerit, nēminī nōn ibi perpetuō manendī potestās facta est; quīn etiam post proelium Philippēnse interitumque C. Cassiī et M. Brūtī L. Iūlium Mōcillam praetōrium et fīlium ēius Aulumque Torquātum cēterōsque parī fōrtūnā perculsōs īnstituit tuērī atque ex Ēpīrō eīs omnia Samothrāciam supportārī iussit. Difficile est omnia persequī et nōn necessārium. Illud ūnum intellegī volumus, illīus līberālitātem neque temporāriam neque callidam fuisse. Id ex ipsīs rēbus ac temporibus iūdicārī potest, quod nōn flōrentibus sē vēnditāvit, sed adflīctīs semper succurrit: quī quidem Servīliam, Brūtī mātrem, nōn minus post mortem ēius quam flōrentem coluerit. Sīc līberālitāte ūtēns nūllās inimīcitiās gessit, quod neque laedēbat quemquam neque, sī quam iniūriam accēperat, nōn mālēbat oblivīscī quam ulcīscī. Īdem immortālī memoriā percepta retinēbat beneficia; quae autem ipse tribuerat, tam diū meminerat, quoad ille grātus erat quī accēperat. Itaque hīc fēcit ut vērē dictum videātur:

Suī cuíque mōrēs fíngunt fōrtūnam hóminibus.

Neque tamen ille prius fōrtūnam quam sē ipse finxit, quī cāvit nē quā in rē iūre plecterētur.

XII. Hīs igitur rēbus effēcit ut M. Vīpsānius Agrippa, intimā familiāritāte coniūnctus adulēscentī Caesarī, cum propter suam grātiam et Caesaris potentiam nūllīus condiciōnis nōn habēret potestātem, potissimum ēius dēligeret adfīnitātem praeoptāretque equitis Rōmānī fīliam generōsārum nūptiīs. Atque hārum nūptiārum conciliātor fuit — nōn est enim cēlandum — M. Antōnius, triumvirūm reī pūblicae cōnstituendae. Cūius grātiā cum augēre possessiōnēs posset suās, tantum āfuit ā cupiditāte pecūniae, ut nūllā in rē ūsus sit eā nisi in dēprecandīs amīcōrum aut perīculīs aut incommodīs.

Quod quidem sub ipsā prōscrīptiōne perinlūstre fuit. Nam cum L. Saufēī equitis Rōmānī, aequālis suī, quī complūrēs annōs studiō ductus philosophiae habitābat Athēnīs habēbatque in Ītaliā pretiōsās possessiōnēs, trēsvirī bona vēndidissent cōnsuētūdine eā quā tum rēs gerēbantur, Atticī labōre atque industriā factum est ut eōdem nūntiō Saufēius fieret certior sē patrimōnium āmīsisse et recuperāsse. Īdem L. Iūlium Calidum, quem post Lūcrētiī Catullīque mortem multō ēlegantissimum poētam nostram tulisse aetātem vērē videor posse contendere, neque minus virum bonum optimīsque artibus ērudītum, post prōscrīptiōnem equitum propter māgnās ēius Āfricānās possessiōnēs in prōscrīptōrum numerum ā P. Volumniō, praefectō fabrum Antōniī, absentem relātum expedīvit. Quod in praesentī utrum eī labōriōsius an glōriōsius fuerit, difficile est iūdicāre, quod in eōrum perīculīs nōn secus absentēs quam praesentēs amīcōs Atticō esse cūrae cōgnitum est.

XIII. Neque vērō ille minus bonus pater familiās habitus est quam cīvis; nam cum esset pecūniōsus, nēmō illō minus fuit emāx, minus aedificātor. Neque tamen

nōn imprīmīs bene habitāvit omnibusque optimīs rēbus ūsus est; nam domum habuit in colle Quirīnālī Tamphiliānam, ab avunculō hērēditāte relīctam, cūius amoenitās nōn aedificiō, sed silvā cōnstābat — ipsum enim tēctum antīquitus cōnstitūtum plūs salis quam sūmptūs habēbat — in quō nihil commūtāvit, nisi sī quid vetustāte coāctus est. Ūsus est familiā, sī ūtilitāte iūdicandum est, optimā; sī fōrmā, vix mediocrī. Namque in eā erant puerī litterātissimī, anāgnōstae optimī et plūrimī librāriī, ut nē pedisequus quidem quisquam esset, quī nōn utrumque hōrum pulchrē facere posset, parī modō artificēs cēterī, quōs cultus domesticus dēsīderat, apprīmē bonī. Neque tamen hōrum quemquam nisi domī nātum domīque factum habuit; quod est sīgnum nōn sōlum continentiae, sed etiam dīligentiae. Nam et nōn intemperanter concupīscere, quod ā plūrimīs videās, continentis dēbet dūcī, et potius industriā quam pretiō parāre nōn mediocris est dīligentiae. Ēlegāns, nōn māgnificus, splendidus, nōn sūmptuōsus; omnisque dīligentiā munditiam, nōn adfluentiam adfectābat. Supellex modica, nōn multa, ut in neutram partem cōnspicī posset.

Nec praeterībō, quamquam nōnnūllīs leve vīsum īrī putem, cum imprīmīs lautus esset eques Rōmānus et nōn parum līberāliter domum suam omnium ōrdinum hominēs invītāret, nōn amplius quam terna mīlia peraequē in singulōs mēnsēs ex ephēmeride eum expēnsum sūmptuī ferre solitum. Atque hōc nōn audītum, sed cōgnitum praedicāmus; saepe enim propter familiāritātem domesticīs rēbus interfuimus.

XIV. Nēmō in convīviō ēius aliud acroāma audīvit quam anāgnōstēn, quod nōs quidem iūcundissimum arbitrāmur; neque umquam sine aliquā lēctiōne apud eum

cēnātum est, ut nōn minus animō quam ventre convīvae dēlectārentur. Namque eōs vocābat, quōrum mōrēs ā suīs nōn abhorrērent. Cum tanta pecūniae facta esset accessiō, nihil dē cottīdiānō cultū mūtāvit, nihil dē vītae cōnsuētūdine, tantāque ūsus est moderātiōne, ut neque in sēstertiō vīciēns, quod ā patre accēperat, parum sē splendidē gesserit neque in sēstertiō centiēns adfluentius vīxerit, quam īnstituerat, parīque fastīgiō steterit in utrāque fōrtūnā. Nūllōs habuit hortōs, nūllam suburbānam aut maritimam sūmptuōsam vīllam, neque in Ītaliā, praeter Arrētīnum et Nōmentānum, rūsticum praedium, omnisque ēius pecūniae reditus cōnstābat in Ēpīrōticīs et urbānīs possessiōnibus. Ex quō cōgnōscī potest ūsum eum pecūniae nōn māgnitūdine, sed ratiōne metīrī solitum.

XV. Mendācium neque dīcēbat neque patī poterat. Itaque ēius comitās nōn sine sevēritāte erat neque gravitās sine facilitāte, ut difficile esset intellēctū utrum eum amīcī magis verērentur an amārent. Quidquid rogābātur, religiōsē prōmittēbat, quod nōn liberālēs, sed levēs arbitrābātur pollicērī quod praestāre nōn possent. Īdem in tenendō quod semel adnuisset tantā erat cūrā, ut nōn mandātam, sed suam rem vidērētur agere. Numquam susceptī negōtiī eum pertaesum est; suam enim exīstimātiōnem in eā rē agī putābat, quā nihil habēbat cārius. Quō fīēbat ut omnia Cicerōnum, M. Catōnis, Q. Hortēnsiī, A. Torquātī, multōrum praetereā equitum Rōmānōrum negōtia prōcūrāret. Ex quō iūdicārī potest nōn inertiā, sed iūdiciō fūgisse reī pūblicae prōcurātiōnem.

XVI. Hūmānitātis vērō nūllum adferre māius testimōnium possum, quam quod adulēscēns īdem senī Sullae fuit iūcundissimus, senex adulēscentī M. Brūtō, cum aequālibus autem suīs Q. Hortēnsiō et M. Cicerōne sīc vīxit, ut

iūdicāre difficile sit cuī aetātī fuerit aptissimus. Quamquam eum praecipuē dīlēxit Cicerō, ut nē frāter quidem eī Quīntus cārior fuerit aut familiārior. Eī reī sunt indiciō praeter eōs librōs, in quibus dē eō facit mentiōnem, quī in vulgus sunt ēditī, sēdecim volūmina epistulārum, ab cōnsulātū ēius usque ad extrēmum tempus ad Atticum mīssārum; quae quī legat, nōn multum dēsīderet historiam contextam eōrum temporum. Sīc enim omnia dē studiīs prīncipum, vitiīs ducum, mūtātiōnibus reī pūblicae perscrīpta sunt, ut nihil in eīs nōn appāreat et facile exīstimārī possit prūdentiam quōdam modō esse dīvīnātiōnem. Nōn enim Cicerō ea sōlum, quae vīvō sē accidērunt, futūra praedīxit, sed etiam, quae nunc ūsū veniunt, cecinit ut vātēs.

XVII. Dē pietāte autem Atticī quid plūra commemorem? Cum hōc ipsum vērē glōriantem audierim in fūnere mātris suae, quam extulit annōrum nōnāgintā, cum ipse esset septem et sexāgintā, sē numquam cum mātre in grātiam redīsse, numquam cum sorōre fuisse in simultāte, quam prope aequālem habēbat. Quod est sīgnum aut nūllam umquam inter eōs querimōniam intercessisse, aut hunc eā fuisse in suōs indulgentiā, ut, quōs amāre dēbēret, īrāscī eīs nefās dūceret. Neque id fēcit nātūrā sōlum, quamquam omnēs eī pārēmus, sed etiam doctrīnā; nam prīncipum philosophōrum ita percepta habuit praecepta, ut eīs ad vītam agendam, nōn ad ostentātiōnem ūterētur.

XVIII. Mōris etiam māiōrum summus imitātor fuit antīquitātisque amātor, quam adeō dīligenter habuit cōgnitam, ut eam tōtam in eō volūmine exposuerit, quō magistrātūs ōrdināvit. Nūlla enim lēx neque pāx neque bellum neque rēs inlūstris est populī Rōmānī, quae nōn

in eō suō tempore sit nōtāta, et, quod difficillimum fuit, sīc familiārum orīginem subtexuit, ut ex eō clārōrum virōrum prōpāginēs possīmus cōgnōscere. Fēcit hōc idem sēparātim in aliīs librīs, ut M. Brūtī rogātū Iūniam familiam ā stirpe ad hanc aetātem ōrdine ēnumerāverit, notāns quis ā quō ortus quōs honōrēs quibusque temporibus cēpisset; parī modō Marcellī Claudiī Marcellōrum, Scīpiōnis Cornēliī et Fabiī Māximī Fabiōrum et Aemiliōrum. Quibus librīs nihil potest esse dulcius eīs, quī aliquam cupiditātem habent nōtitiae clārōrum virōrum. Attigit poēticēn quoque, crēdimus, nē ēius expers esset suāvitātis. Namque versibus dē eīs quī honōre rērumque gestārum amplitūdine cēterōs populī Rōmānī praestitērunt exposuit ita, ut sub singulōrum imāginibus facta magistrātūsque eōrum nōn amplius quaternīs quīnīsve versibus dēscrīpserit; quod vix crēdendum sit tantās rēs tam breviter potuisse dēclārārī. Est etiam ūnus liber Graecē cōnfectus, dē cōnsulātū Cicerōnis.

XIX. Haec hāctenus Atticō vīvō ēdita ā nōbīs sunt. Nunc, quoniam fōrtūna nōs superstitēs eī esse voluit, reliqua persequēmur et, quantum potuerimus, rērum exemplīs lēctōrēs docēbimus, sīcut suprā sīgnificāvimus, suōs cuīque mōrēs plērumque conciliāre fōrtūnam. Namque hīc contentus ōrdine equestrī, quō erat ortus, in adfīnitātem pervēnit imperātōris dīvī fīliī, cum iam ante familiāritātem ēius esset cōnsecūtus nūllā aliā rē quam ēlegantiā vītae, quā cēterōs cēperat prīncipēs cīvitātis dīgnitāte parī, fōrtūnā humiliōrēs. Tanta enim prōsperitās Caesarem est cōnsecūta, ut nihil eī nōn tribuerit fōrtūna, quod cuīquam ante dētulerat, et conciliārit, quod nēmō adhūc cīvis Rōmānus quīvit cōnsequī. Nāta est autem Atticō neptis ex Agrippā, cuī virginem fīliam con-

locārat. Hanc Caesar vix anniculam Ti. Claudiō Nerōnī, Drūsillā nātō, prīvīgnō suō, dēspondit; quae coniūnctiō necessitūdinem eōrum sānxit, familiāritātem reddidit frequentiōrem.

XX. Quamquam ante haec spōnsālia nōn sōlum, cum ab urbe abesset, numquam ad suōrum quemquam litterās mīsit, quīn Atticō scrīberet, quid ageret, imprīmīs quid legeret quibusque in locīs et quam diū esset morātūrus, sed etiam, cum esset in urbe et propter īnfīnītās suās occupātiōnēs minus saepe, quam vellet, Atticō fruerētur, nūllus diēs temerē intercessit quō nōn ad eum scrīberet, cum modo aliquid dē antīquitāte ab eō requīreret, modo aliquam quaestiōnem poēticam eī prōpōneret, interdum iocāns ēius verbōsiōrēs ēliceret epistulās. Ex quō accidit, cum aedis Iovis Feretriī in Capitōliō, ab Rōmulō cōnstitūta, vetustāte atque incūriā dētēcta prōlāberētur, ut Atticī admonitū Caesar eam reficiendam cūrāret. Neque vērō ā M. Antōniō minus absēns litterīs colēbātur, adeō ut accūrātē ille ex ūltimīs terrīs quid ageret cūrae sibi habēret certiōrem facere Atticum. Hōc quāle sit, facilius exīstimābit is quī iūdicāre poterit quantae sit sapientiae eōrum retinēre ūsum benevolentiamque, inter quōs māximārum rērum nōn sōlum aemulātiō, sed obtrectātiō tanta intercēdēbat, quantum fuit necesse inter Caesarem atque Antōnium, cum sē uterque prīncipem nōn sōlum urbis Rōmae, sed orbis terrārum esse cuperet.

XXI. Tālī modō cum septem et septuāgintā annōs complēsset atque ad extrēmam senectūtem nōn minus dīgnitāte quam grātiā fōrtūnāque crēvisset — multās enim hērēditātes nūllā aliā rē quam bonitāte cōnsecūtus est — tantāque prōsperitāte ūsus esset valētūdinis, ut annīs trīgintā medicīnā nōn indiguisset, nactus est morbum,

quem initiō et ipse et medicī contempsērunt; nam putārunt esse tēnesmon, cuī remedia celeria faciliaque prōpōnēbantur. In hōc cum trēs mēnsēs sine ūllīs dolōribus, praeterquam quōs ex cūrātiōne capiēbat, cōnsūmpsisset, subitō tanta vīs morbī in īmum intestīnum prōrūpit, ut extrēmō tempore per lumbōs fistulae pūris ērūperint. Atque hōc priusquam eī accideret, postquam in diēs dolōrēs accrēscere febrēsque accessisse sēnsit, Agrippam generum ad sē arcessī iussit et cum eō L. Cornēlium Balbum Sextumque Pēducaeum. Hōs ut vēnisse vīdit, in cubitum innīxus "Quantam," inquit, "cūram dīligentiamque in valētūdine meā tuendā hōc tempore adhibuerim, cum vōs testēs habeam, nihil necesse est plūribus verbīs commemorāre. Quibus quoniam, ut spērō, satisfēcī, mē nihil reliquī fēcisse, quod ad sānandum mē pertinēret, reliquum est ut egomet mihi cōnsulam. Id vōs īgnōrāre nōluī; nam mihi stat alere morbum dēsinere. Namque hīs diēbus quidquid cibī sūmpsī, ita prōdūxī vītam, ut auxerim dolōrēs sine spē salūtis. Quā rē ā vōbīs petō, prīmum ut cōnsilium probētis meum, deinde nē frūstrā dēhortandō impedīre cōnēminī."

XXII. Hāc ōrātiōne habitā tantā cōnstantiā vōcis atque vultūs, ut nōn ex vītā, sed ex domō in domum vidērētur migrāre, cum quidem Agrippa eum flēns atque ōsculāns ōrāret atque obsecrāret, nē id quod nātūra cōgeret ipse quoque sibi accelerāret, et, quoniam tum quoque posset temporibus superesse, sē sibi suīsque reservāret, precēs ēius taciturnā suā obstinātiōne dēpressit. Sīc cum bīduum cibō sē abstinuisset, subitō febris dēcessit leviorque morbus esse coepit. Tamen prōpositum nihilō sētius perēgit itaque diē quīntō postquam id cōnsilium inierat, prīdiē Kal. Aprīlēs Cn. Domitiō C. Sōsiō cōnsulibus

dēcessit. Ēlātus est in lectīculā, ut ipse praescrīpserat, sine ūllā pompā fūneris, comitantibus omnibus bonīs, māximā vulgī frequentiā. Sepultus est iuxtā viam Appiam ad quīntum lapidem in monumentō Q. Caeciliī, avunculī suī.

LIBRARY OF CONGRESS
0 003 092 443 5